

Indianes, 1736-1847

Els orígens de la Barcelona industrial

A cura d'Àlex Sánchez

Indianes, 1736-1847

Els orígens de la Barcelona industrial

Indianes, 1736-1847

Els orígens de la Barcelona industrial

Àlex Sánchez

Apèndix. Sant Pere, un itinerari pel primer barri fabril de Barcelona

Jaume Artigues i Francesc Mas

La Barcelona contemporània ha estat principalment una gran ciutat industrial. Això és el que, des d'un punt de vista econòmic, l'ha singularitzada com a capital de Catalunya, fins i tot a nivell europeu. N'hi ha prou de passejar-se pels seus carrers per apreciar-ne el caràcter fabril, encara ben present, tot i el pas del temps i les transformacions urbanes experimentades.

Les arrels d'aquest fenomen estan estretament lligades al desenvolupament de la indústria tèxtil a la ciutat durant els segles XVIII i XIX i, més concretament, a la fabricació i la venda massiva d'unes teles de cotó estampades que, per la seva procedència inicial d'Àsia, van ser conegudes amb el nom d'*indianes*. Aquestes teles van constituir la base de la nostra revolució industrial.

Això és el que mostrarà l'exposició *Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial*, el catàleg de la qual teniu a les mans. L'obra ens explica el paper cabdal que va tenir la manufactura de les indianes en la història de la ciutat. No només com a motor de gran creixement econòmic del segle XVIII, sinó com a estímul que va contribuir decisivament a superar el gran trauma de la derrota del 1714. Les fàbriques d'indianes van propiciar el procés de modernització industrial i de transformació urbana que va configurar la Barcelona vuitcentista.

El catàleg ens proposa també un recorregut urbà, a través del qual constatem com els primers temps de la indústria són encara ben visibles al nucli antic de la ciutat. En la seva segona part, el llibre es converteix en una veritable guia que permet redescobrir el barri de Sant Pere, reconèixer els seus edificis fabrils i entendre perquè aquells carrers tan estrets van ser el bressol de la ciutat industrial i pròspera en què es va convertir Barcelona.

Més enllà de la seva aportació històrica, aquest llibre posa de manifest que la decisió d'apostar per sectors de futur i tecnologies innovadores va fer que Barcelona experimentés un nivell de desenvolupament econòmic que altrament no hauria assolit. Una reflexió prou escaient per a un moment com l'actual, en què estem definint un nou model productiu de futur.

Xavier Trias
Alcalde de Barcelona

9 **Les indianes i els inicis de la revolució industrial a Barcelona**

Àlex Sánchez

Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial

Àlex Sánchez

19 **D'empori mercantil a ciutat manufacturera.
Barcelona al segle XVIII**

33 **L'art de fer indianes**

63 **De l'estampació a la filatura. Innovació tecnològica
i modernització industrial, 1783-1847**

91 **De la ciutat manufacturera a la ciutat industrial, 1768-1847**

111 **«El nostre enginy, el nostre cor, la nostra llançadora»**

Apèndix

116 **Sant Pere, un itinerari pel primer barri fabril de Barcelona**

Jaume Artigues i Francesc Mas

Cases-fàbrica:

118 Canet, 1758

124 Sala-Nadal, 1750

127 Aimar-Ribas, 1762

132 Bonaplata, 1786

139 Juncadella-Escuder, 1836

144 Ribas, 1766

151 Canaleta-Sert i Solà, 1753-1865

156 Casas, 1785

160 Castanyer, 1779

167 Clarós-Serra, 1785

172 Vermell-Martí, 1779

Les indienes i els inicis de la revolució industrial a Barcelona

Àlex Sánchez

Introducció

Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial és una exposició que, com indica el seu títol, intenta mostrar el paper que aquests teixits de cotó estampats van tenir en l'aparició de la Barcelona industrial. El seu objectiu no és tant l'estudi del producte en ell mateix, sinó el de la seva contribució al creixement econòmic i a la transformació urbanística de la ciutat. El que pretén és explicar, de forma visual i gràfica, el que van representar les indienes, i la manufactura cotonera en general, en la història de Barcelona.

En aquest sentit, es pot afirmar que, juntament amb el comerç exterior, les indienes van ser protagonistes destacades del creixement econòmic barceloní del Setcents. Aquests teixits constituïen la principal manufactura de la ciutat i es convertiren en les teles de la nostra revolució industrial, quan s'inicià a finals del segle XVIII en sintonia amb les regions més avançades del continent europeu.

La importància de la manufactura de les indienes rau, per tant, en el fet que pot ser considerada el punt de partida del nostre procés d'industrialització. Els inicis de la Barcelona industrial estan estretament vinculats a aquestes teles, que, pels seus orígens asiàtics, van ser conegudes a casa nostra com *indienes*. Eren uns teixits nous que destacaven no sols per les seves propietats higièniques, sinó sobretot per la vistositat dels seus colors i dibuixos, així com per la multiplicitat dels seus usos, i que van esdevenir un producte estratègic que va permetre situar Barcelona en el mapa de la primera industrialització europea, per convertir-la en una de les principals ciutats manufactureres del continent.

Per valorar la seva transcendència real cal acostar-se, ni que sigui breument, a l'evolució històrica d'una activitat que en la Barcelona artesana i mercantil de principis del segle XVIII va significar tota una novetat. En efecte, l'aparició de les primeres fàbriques d'indienes data dels anys 1736-1738 i s'emmarca en un context caracteritzat, tant a Espanya com a bona part d'Europa, per la gran demanda que tenien en el continent europeu aquests teixits vinguts de l'Índia i de l'Orient Mitjà, i per les prohibicions que dictaren les monarquies europees sobre la seva importació i ús a fi de defensar els interessos de les indústries llanera i sedera tradicionals. Això va obrir una oportunitat de negoci que ràpidament va ser aprofitada per comerciants i mestres artesans. Ells van ser els primers de reunir, mitjançant la creació de societats mercantils,

els capitals i els coneixements tècnics necessaris per produir els nous teixits a Barcelona. Aquests coneixements, en el cas de l'estampació, eren desconeguts i van obligar a recórrer inicialment a especialistes estrangers, pagats a preu d'or, perquè ensenyessin els seus «secrets» als fabricants barcelonins.

Impulsada per la iniciativa privada, la nova manufactura sorgia així com una combinació de capital mercantil, treball artesà i tècniques estrangeres. Organitzades sota els principis de la manufactura centralitzada i capitalista, les fàbriques d'indienes eren empreses de dimensions notables, caracteritzades per la concentració de la mà d'obra i la divisió del treball, i que reunien en un mateix edifici les fases del teixit i l'estampat utilitzant tècniques de producció manuals.

A partir d'aquestes premisses organitzatives i tècniques, la manufactura de les indienes va poder créixer de manera espectacular fins a convertir-se, a finals del segle XVIII, en la primera indústria de la ciutat. Les xifres així ho proven. Les tres fàbriques del 1738 s'havien convertit en vint-i-dues el 1768, i en vuitanta-quatre el 1791, mentre que el nombre de treballadors passava dels tres-cents del 1738 als dos mil cinc-cents del 1768, i als prop de dotze mil del 1791. Aquest creixement no va ser lineal, sinó que van alternar fases de forta expansió amb altres de crisi o estancament, però sí que va ser un

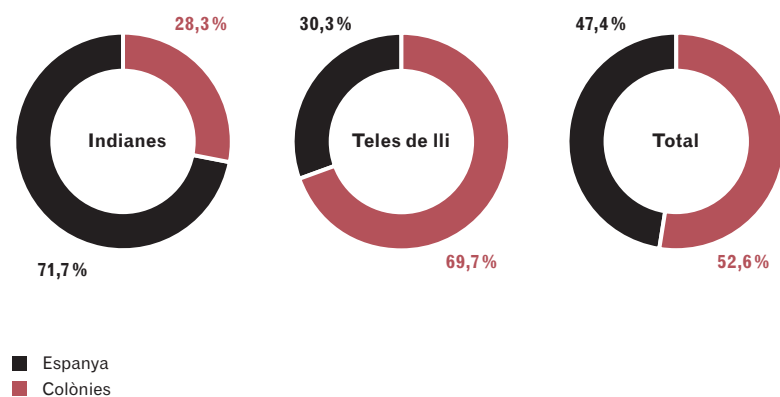
Caixa de mariner. Catalunya, segle XVIII. Museu d'Arenys de Mar, col·lecció Josep Maria Pons Guri. Reg. 1465

	1740	1768	1784	1791	1797
Fàbriques	3	22	79	84	89
Telers	100	634	2.280	2.628	2.800
Taules	–	–	1.019	–	–
Obrers	300	2.500	8.251	11.848	6.590
Producció (metres)	–	1.430.000	5.190.000* 5.125.000**	2.036.000* 4.816.000**	3.355.000*
Inversió (mitjana 3 anys)	–	22.000	75.400	104.700	26.200

* Indianes

** Teles de lli

La indústria d'estampats de cotó a Barcelona, 1740-1797

La distribució dels mercats de 37 fàbriques d'indianes i llenços pintats a Barcelona, 1789

creixement capaç de preparar el camí per a l'aparició del sistema fabril modern en el primer terç del segle XIX.

En aquest sentit, va ser especialment rellevant el període que va des de mitjan dels anys setanta fins a la guerra del Francès: quatre dècades farcides de conflictes bèl·lics que condicionaren de forma molt considerable el seu desenvolupament i que van donar lloc a importants canvis estructurals. L'obertura a l'Atlàntic que va viure l'economia catalana durant aquests anys va impulsar un important procés d'especialització productiva que estimulà les iniciatives empresarials. Tot plegat va propiciar una conjuntura excepcional (1783-1796), que fou clau en el desenvolupament i la modernització de la manufactura cotonera a Catalunya i a Barcelona.

El punt de partida d'aquest procés va ser l'estampació a Barcelona de teles de lli importades del nord d'Europa, que arribaven a Catalunya com a contrapartida de les exportacions d'aiguadents catalans a aquells mercats i que, una vegada pintades a les fàbriques d'indianes de la ciutat, eren venudes massivament a Amèrica. Això va tenir conseqüències de gran abast, que van afectar tant l'estructura del sector com l'organització mateixa de la producció. D'una banda, les fàbriques d'indianes s'especialitzaren en l'estampat tant d'indianes com de teles de lli, i van anar abandonant progressivament el tissatge. De l'altra, van aparèixer noves empreses especialitzades en el tissatge que, aprofitant el buit deixat per les grans fàbriques d'indianes, es dedicaren a la producció de teles de cotó en cru, les anomenades *empeses*, per atendre la demanda genuïnament cotonera de les fàbriques d'estampats.

Però, sens dubte, la principal transformació impulsada per aquest procés va ser el desenvolupament, per fi, de la filatura a Catalunya, gràcies al fet que l'exportació massiva de llençols pintats a les colònies va afavorir la importació de cotó en floca americà amb bones condicions de qualitat i de preu. Aquest va ser un fet clau, ja que aquí va tenir lloc l'inici del canvi tècnic que associem a la revolució industrial. En a penes dues dècades (1784-1805), arribaren a Barcelona, via França, les noves màquines de filar angleses (*jennies*, *waterframes* i *mule-jennies*) i es crearen les primeres filatures mecàniques, mogudes per vogis i rodes hidràuliques. Darrere d'aquestes iniciatives hi havia un important grup de fabricants d'indianes barcelonins que havien fet bona part de la seva fortuna exportant aquestes teles a les colònies.

Aquests signes tan prometedors de modernització industrial van ser sotmesos a una prova molt dura per l'impacte de la guerra contra els francesos, la pèrdua de les colònies i els enfrontaments polítics i socials que va viure el país durant el primer terç del segle XIX. La crisi de l'Antic Règim va afectar l'economia catalana i va obligar a emprendre una important reestructuració que afectà principalment el model de relacions exteriors. Però a pesar de les dificultats, el procés de modernització, tot i que alentit, va continuar després

✱

DON GVILLERMO DE MELVN, MARQVES DE
RISBOVRQ, GRANDE DE ESPAÑA DE PRIMERA CLASSE, CAVALLERO DEL INSIGNE
 Orden del Toysen de Oro, General de los Dragones, Coronel del Regimiento de Reales Guardias Valencas,
 Capitan General de los Exercios de su Magestad, Governador, y Capitan General del Exercito, y Principado
 de Cataluña.

ROR quanto con Edicto de fecha de diez y nueve de Octubre del año pasado de mil setecientos y diez y ocho, en que va inserta una Real Orden de su Magestad, de diez y siete de Setiembre del mismo año, que se publicó en esta Ciudad à veinte y siete de dicho mes de Octubre, y consecutivamente en las demás Ciudades, Villas, y Lugares de este Principado, se prohibió la introduccion, y admision en los Reynos de España, de las Ropas, Sedas, y Textos de la China, y otras partes de la Asia, y que passados los tres meses, que se concedieron para la venta, y despacho de las ya introducidas en los de Europa, y Africa, contados desde el dia de la publicacion del referido Edicto, se deslizen por comisso, y quemassen los que cumplido el expresado termino se encontrassin en Almacenes, Loasas, Tiendas, y en otras partes, y que desde el primero de Julio del año de mil setecientos y diez y nueve, ninguna persona de qualquier estado, calidad, y condicion que fuisse en todos sus Dominios de Europa, y Africa, vísse de las Telas, Sedas, y otros qualquiera Textos de la China, y demás partes de la Asia, dexado de la pena, de que por la contravencion a qualquier cosa de las referidas, perdusse el contravention, por la primera vez la Seda, Telas, y Textos que traxere, con otro tanto de sus bienes; y por la segunda vez perdusse assi mismo la dicha Seda, Telas, y Textos, y la mitad de sus bienes, que fuisse del estado del Lugar donde viviere por diez años, la qual pena se repartiessse por tercias partes, luz, Camara, y Denunciador, como mas por extenso es de ver en el citado Edicto, en que esta inserta la Real Orden, y Resolucion de su Magestad, à que nos referimos. Y temiendo entendido, y aun hecho ver la experiencia, que es muy costosa, la introduccion fraudulenta en lo largo de la Costa de este Principado, del Textido azul, que llaman Blauete, cuya entrada es precio que sea en grandes cantidades, una vez que se via de dicha Ropa por toda la Marina, tan publica, y convenientemente como de antes, que era permitido su comercio, de que se originan eos gravissimos perjuizios, el vno, de la gran contingencia que corre la salud publica, mediante ser cierto, que estos Textidos corran de contrabando, y clandestinamente, sin examen de parte de la Sanidad, y sin las cauteles que esta practica, y el otro del menoscabo que padeze la Real Hacienda en los Derechos de Aduanas, y Bolla, por el menos consumo de otras Ropas, y Textidos permitidos en el comercio, que consumieran los Naturales de este Principado, especialmente las mugeres, sin otorgarles el medio facil de proveerlos de dichos Blauetes. Y deseando Nos zelar el mas puntual cumplimiento, y observancia de las Reales Ordenes de su Magestad, y evitar los perjuizios que se pueden seguir à la salud publica, y Real Hacienda: Por tanto confirimos la materia en la Real Audiencia, è inliguendo el Acuerdo de esta, Revahiendo en todo, y por todo el mencionado Edicto de fecha de diez y nueve de Octubre de mil setecientos diez y ocho, y las penas en el establecidas, y à mayor abundamiento prohibimos, y vedamos, no solamente la entrada, y admision en este Principado de las Ropas, Sedas, y Textos de la China, y otras partes de la Asia, pero tambien el vno, y consumo de forma, que del dia de la publicacion de este Edicto en adelante, ninguna persona de qualquier estado, calidad, ò condicion que sea, pueda vuir de dichas Ropas, Sedas, y Textos de la China, y otras partes de la Asia, y por consiguiente del Textido azul, que llaman Blauete, baxo de las mismas penas ya establecidas en el mencionado Edicto, en que incurran los contraventiones como en el se contiene, y arriba esta ya expresado, concediendole el termino de tres meses para el consumo de lo introducido: Y respecto que de qualquiera omision, que en el cumplimiento de lo sobre referido se experimente, serán responsables las Justicias de este Principado, se les apercibe, y haze especialissimo cargo, que invigilen, como es de su obligacion en la mas puntual observancia de la Real Orden de su Magestad, y de lo contenido en este edicto, para en el caso de experimentarse la menor omision, ò descuido, se proceda contra ellos, segun huviere lugar de derecho: Y para que todo lo referido venga à noticia de todos, y nadie pueda alegar ignorancia, Mandamos publicar este Edicto por los parrages publicos, y acedunbrados de esta Capital, y de las demás Ciudades, Villas, y Lugares de este Principado, con la solemnidad, y circunstançias establas. Dado en Barcelona à primero de Junio de mil setecientos y veinte y ocho.

El Marquès de Risbourq.

Lugar del Se. 110.

Vc. Don Leonardo Gutierrez Regente,

*Registrado en el Simbolo, è Allegiançiamj.
de la Gobernacion General, fol. 1000000.*

*Don Salvador de Pons y Mota Secretario del Rey nuestro
Señor, y de la Real Audiencia de Valencia.*

Se ha hecho, y publicado el presente publico Pregon por los lugares publicos, y acedunbrados de la presente Ciudad de Barcelona; por mi Jajme Gulerin Pregonero, y Trompeta Real, oy à los diez de Junio de mil setecientos veinte y ocho.

Jajme Gulerin.

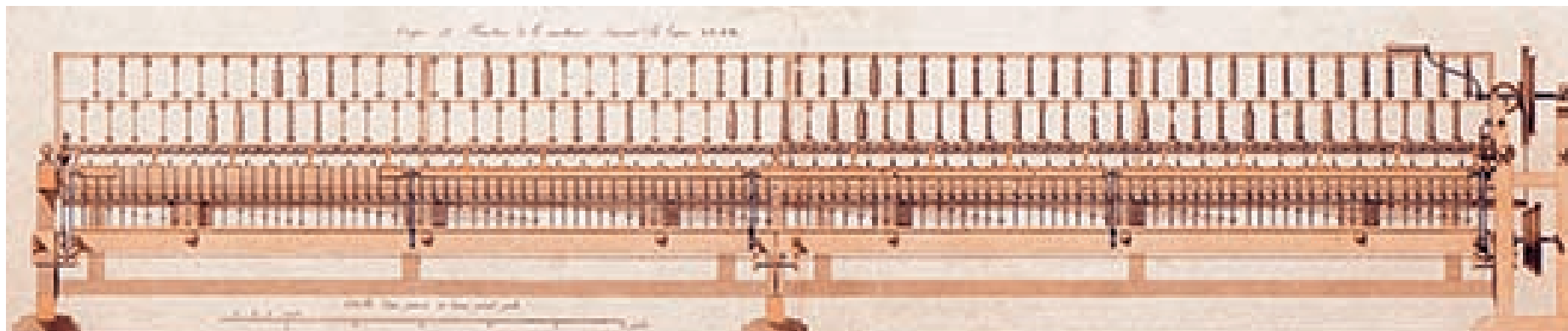
del 1814. Una de les claus que ho feren possible va ser l'aposta decidida dels empresaris catalans per aprofundir en els canvis estructurals iniciats abans del conflicte. Això va significar que, mentre la manufactura d'indians, tal com s'havia desenvolupat al segle XVIII, desapareixia ràpidament convertida ara en una indústria de fase —la dels estampats—, la filatura prenia el relleu com a sector dinàmic i motor de la nova indústria cotonera. Aquest lideratge va anar estretament lligat als avenços en la mecanització, que lluny d'aturar-se va continuar durant el primer terç del segle XIX i que va ser especialment intensa en la filatura, i més lenta en els altres subsectors.

I en aquest sentit, Barcelona va tornar a ser clau. Durant aquests anys la capital continuà sent el centre del procés de mecanització, com ho demostra el fet que el 1829 els fusos mecànics ja superaven clarament els manuals, i que a mitjan segle XIX la ciutat encara concentrava prop del 50% del total de fusos mecànics de Catalunya.

En definitiva, la manufactura de les indians va preparar el camí cap a la indústria moderna a Barcelona. Com en altres ciutats europees, va constituir una fase formativa capaç de generar les condicions econòmiques, tècniques i institucionals (acumulació de capital, capacitats empresarials, mà d'obra qualificada, sensibilitat pel canvi tècnic, xarxes mercantils i organitzacions institucionals) que, com deia la Junta de Comerç, van convertir Barcelona, ja a finals del segle XVIII, en el «Taller General del Reyno», es a dir, en el punt de partida que li permetria esdevenir, a mitjan segle XIX, la capital industrial d'Espanya.

Però l'impacte de les indians sobre Barcelona no es va limitar al terreny estrictament econòmic; també va contribuir a la seva transformació urbana. El creixement d'aquesta manufactura va tenir conseqüències tant en el terreny demogràfic com en l'urbanístic. L'augment del nombre de fàbriques va omplir, literalment, Barcelona de gent, atreta no sols per l'increment de l'oferta de feina sinó també pels elevats salaris que es pagaven i per les possibilitats de millora social que s'oferien. Això va plantejar obertament el problema de l'habitatge. En una ciutat emmurallada com era Barcelona, la resposta inicial va ser el creixement vertical de la ciutat, amb un augment del nombre de pisos en les cases de veïns tradicionals. Però la pressió demogràfica i manufacturera també va actuar sobre l'espai urbà d'altres maneres. D'una banda, va suposar l'aparició dels primers barris fabrils a la ciutat, inicialment a Sant Pere i de seguida també al Raval, on va estimular decididament el procés d'urbanització. De l'altra, va contribuir a impulsar els projectes d'eixamplament parcials i el procés d'enderrocament de les muralles, principals transformacions que es van donar a Barcelona entre el final del segle XVIII i mitjan segle XIX.

Finalment, cal no oblidar tampoc el que van significar les indians en el redreçament econòmic d'un país que havia perdut les seves institucions polítiques el 1714, i d'una ciutat durament castigada en la derrota. La nova

Dibuix d'una màquina de filar *mule-jenny* com les que hi havia a Barcelona en el primer terç del segle XIX. *La Revue*. Musée des Arts et Métiers, Paris. MAMP

manufatura contribuï també, amb el seu èxit, a afermar l'autoestima d'un poble que trobà en els negocis i la feina una forma alternativa de manifestar la seva identitat en l'Espanya borbònica.

* * *

Mostrar visualment tot aquest procés, per explicar el que han representat les indianes en la història de la ciutat, és l'objectiu principal d'aquesta exposició organitzada pel Museu d'Història de Barcelona en el Saló del Tinell.

Si bé no es tracta de la primera exposició que es fa a Catalunya sobre les indianes, sí que és la més ambiciosa pel seu plantejament temàtic i abast cronològic. Els escassos precedents de què tenim notícia —com l'organitzada pel Fomento de las Artes Decorativas al Poble Espanyol l'any 1944¹ o l'exposició que, sota el títol *Indianes, estampats*, va organitzar l'any 2007 el Museu d'Història de Sabadell per mostrar la col·lecció de teixits estampats conservats en el seu fons—² se centraven sobretot en les teles mateixes i pretenien oferir una explicació, contextualitzada històricament, de com es feien i per a què s'utilitzaven. Aquesta exposició té un enfocament diferent. Evidentment, parteix del que eren les indianes, però el que intenta és explicar per què i de quina manera el desenvolupament de la seva manufactura a Barcelona va convertir-se en el punt de partida del procés d'industrialització del Principat i de la seva capital.

L'exposició forma part d'un projecte en què han col·laborat el Museu d'Història de Barcelona i l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, i que va tenir el seu punt de partida en el curs que, sota el títol «La Indústria de les Indianes a Barcelona, 1730-1850», va organitzar el Seminari d'Història

de Barcelona de l'Arxiu Històric de la Ciutat entre l'octubre del 2010 i el febrer del 2011.³ Aquest curs volia donar a conèixer els importants avenços que s'han produït en els darrers vint-i-cinc anys en el terreny de la investigació sobre la indústria de les indianes, gràcies a un conjunt d'especialistes que des de diferents camps —la història, l'economia, l'art, l'arquitectura, la tecnologia o l'arxivística— han contribuït a descobrir noves fonts i a millorar el coneixement i la interpretació del nostre passat industrial.⁴ Era la primera vegada que la història d'aquesta indústria es convertia, a casa nostra, en l'objecte d'una aproximació global, i això va portar el director del MUHBA, Joan Roca, a considerar la conveniència d'oferir a la ciutat, en forma d'exposició, els resultats científics del curs, per mostrar al conjunt de la ciutadania la importància que va tenir aquesta indústria en la història de Barcelona.⁵

El resultat és aquesta exposició que reuneix un conjunt de cent vint-i-quatre peces procedents de diversos museus, institucions i entitats públiques i privades. Totes aquestes peces constitueixen la col·lecció més important reunida mai a Catalunya, i probablement a Europa, sobre el tema. Aquest caràcter únic li ve donat no tant pel volum de peces exhibides com per la seva varietat. En la mostra es poden veure teles, vestits i mobles, però també llibres, opuscles, documents, pintures, retrats, gravats, mapes, plànols, ceràmiques i màquines, tot degudament contextualitzat i explicat no sols pels textos, sinó també per un important suport estadístic, gràfic i audiovisual.

La possibilitat de reunir una quantitat de peces com aquesta no és fruit de la casualitat. És una prova de la vitalitat que va tenir la nostra manufactura d'indianes. La importància d'una activitat econòmica en un territori determinat es pot mesurar també per les restes materials i documentals que ha

deixat i que s'han conservat en arxius i museus. En aquest sentit, Barcelona 3s una ciutat privilegiada, ja que disposa d'un dels millors fons documentals que existeixen a Europa sobre el tema de les indïanes. I tamb3 3s de les poques ciutats del continent que t3 un museu dedicat a aquesta manufactura: el Museu de l'Estampaci3 T3xtil de Premià de Mar.⁶ Que l'altre gran museu existent a Europa sobre el m3n de les indïanes sigui el Mus3e de l'Impression sur 3toffes de Mulhouse no 3s una casualitat. Reflecteix la importància hist3rica de les seves manufactures cotoneres i el lideratge industrial que totes dues ciutats han exercit a escala regional. No 3s en va que es poden considerar dos dels principals centres manufacturadors d'Europa.

Aquest conjunt material i documental s'organitza en quatre grans àmbits i catorze subàmbits, que estructuraven el discurs expositiu de la mostra i tamb3 aquest llibre. L'estructura recolza sobre un enfocament temàtic, però no perd de vista en cap moment la perspectiva cronol3gica i ofereix un discurs que t3 molt present l'estreta interrelaci3 entre Barcelona i Catalunya, i que incorpora la comparaci3 internacional per mostrar en tot moment el lloc que ocupa Barcelona en el context europeu.

El primer àmbit, titulat «D'empori mercantil a ciutat manufacturera. Barcelona al segle XVIII», mostra quan, com i per qu3 sorgeix a Barcelona la manufactura d'indïanes. El que aquest àmbit posa en relleu 3s que el caràcter comercial i la tradici3 artesanal de la ciutat, herència del passat, van ser els factors clau que permeten entendre que Barcelona es convertís, primer, en un important mercat per als nous teixits estampats asiàtics que arribaven de Marsella i Liorna, i que posteriorment esdevingués un destacat centre productor.

El segon àmbit se centra en el producte en ell mateix i intenta explicar el que eren les indïanes. Sota el títol «L'art de fer indïanes», es mostra tant el proc3 tècnic de producci3 i els usos a qu3 es destinaven les teles de cot3 estampades —vestuari i decoraci3—, com el tipus d'empresa a qu3 van donar lloc —la fàbrica d'indïanes— i els agents socials que les van impulsar —empresaris i treballadors—. En aquest darrer sentit, l'exposici3 posa de manifest el caràcter predominantment urbà i barcelon3 que va tenir la manufactura d'indïanes a Catalunya, així com la important dimensi3 institucional que va assolir.

En el tercer àmbit, titulat «De l'estampaci3 a la filatura. Innovaci3 tecnol3gica i modernitzaci3 industrial», s'explica el proc3 que va portar de la manufactura d'indïanes del Setcents a la moderna indústria cotonera del Vuitcents, així com els factors que ho van fer possible. L'excel·lent dimensi3 que va assolir la manufactura barcelonina a finals del segle XVIII, recolzada en bona mesura sobre l'estampaci3 de teles de lli importades del nord d'Europa per ser venudes en el mercat americà, creà les condicions necessàries

Carta rebuda per Erasme de G3nima del comerciant Juan Gregorio Gil de Madrid, amb retalls d'indïanes, 1792. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. BC - Fons G3nima 71/2, Carta núm. 1

per encarar un proc3 de modernitzaci3 que va tenir en la mecanitzaci3 de la filatura el seu principal motor impulsor. I tot aix3 es va fer, a m3s, en uns moments molt difícils per la greu crisi (la de l'Antic R3gim) que va viure el pa3 en el primer terç del segle XIX.

El quart àmbit aborda l'impacte que va tenir sobre la ciutat de Barcelona el desenvolupament de la indústria cotonera. «De la ciutat manufacturera a la ciutat industrial» 3s el títol d'aquest darrer espai de l'exposici3. En primer lloc, aquest àmbit mostra el naixement dels primers barris fabrils —Sant Pere i el Raval—, fruit de l'expansi3 de les fàbriques d'indïanes, i les polèmiques que es generen a la ciutat a finals del segle XVIII sobre les conseqüències del creixement manufacturer. En segon lloc, il·lustra com la modernitzaci3 industrial de la primera meitat del segle XIX transforma l'espai urbà, impulsa l'aparici3 dels pobles fabrils del Pla de Barcelona i planteja la necessitat d'enderrocar les muralles i emprendre l'eixample il·limitat de la ciutat.

L'exposici3 es tanca amb un epíleg que, sota el títol «El nostre enginy, el nostre cor, la nostra llançadora», frase apareguda en un article publicat en el diari *El Vapor* de Barcelona el 1834, intenta identificar les claus que expliquen per qu3 el proc3 de modernitzaci3 industrial iniciat a finals del segle XVIII va poder superar la crisi de l'Antic R3gim, cosa que va fer possible l'aparici3 de la Barcelona industrial contemporània.

Pitrrera. Cotó estampat, 1770-1800. Museu Tèxtil i d'Indumentària de Barcelona - DHUB. MTIB - 28.334

Indiana amb motius florals. Cotó estampat. Mitjan segle XVIII. Centre de Documentació i Museu Tèxtil, Terrassa. Reg. 7412

En definitiva, el que pretén l'exposició és oferir una visió general del que va ser i del que va significar per a Barcelona el desenvolupament de la manufactura de les indianes; una visió que permeti entendre per què sorgeix a la capital catalana una manufactura d'aquesta mena, com va ser capaç d'impulsar l'aparició de la indústria cotonera moderna i de quina forma va contribuir a transformar l'espai urbà i a configurar un nou tipus de ciutat; una visió que expliqui, a més, com va ser possible fer tot això en condicions difícils, amb una Barcelona obligada a afrontar unes crisis molt dures que podrien haver significat la seva desaparició i que l'haurien pogut abocar a un procés de desindustrialització com el que es va donar en moltes ciutats manufactures europees en les primeres dècades del segle XIX.

* * *

No vull acabar aquesta introducció sense donar les gràcies a un conjunt de persones i institucions que són les que l'han fet possible. La llista ha de ser forçosament llarga. Una exposició d'aquesta envergadura, que reuneix un corpus material i documental tan considerable, no es pot fer sense la col·laboració de molta gent.

En primer lloc, faig arribar el meu agraïment als vint museus, institucions i entitats públiques i privades que han contribuït a l'èxit de l'empresa, no sols per prestar-nos peces molt valuoses de les seves col·leccions, sinó també per oferir-nos la seva ajuda en el procés de selecció. La llista completa es pot consultar en els crèdits que tanquen el llibre, per la qual cosa és innecessari reproduir-la aquí. Només voldria fer menció especial de la col·laboració prestada pel Musée de l'Impression sur Étoffes de Mulhouse i el Musée de la Toile de Jouy-en-Josas, que ha permès exhibir per primera vegada a Barcelona indianes originals i desconegudes de fàbriques catalanes. Darrere d'aquests museus i institucions hi ha persones que són les que han fet possible disposar de les peces i les que amb el seu coneixement, treball i entusiasme han contribuït a millorar el nivell documental de la mostra, a més de convertir en un plaer el procés de preparació. La llista és llarga i figura també en els crèdits, però voldria fer esment d'algunes d'aquestes persones per la seva contribució especial: Santi Barjau, Teresa Canals, Sílvia Carbonell, Assumpta Dangla, Anne de Thoissy, Roser Enrich, Reis Fontanals, Carles García, Laureà Pagaroles, Mónica Piera, Marta Prevosti, Olivier Raveux, Elisa Regueiro, M. Cinta Solé, Xavier Tarraubella i Sílvia Ventosa. També expresso el meu agraïment i la meua admiració a Antoni Bargalló Pi i a Montserrat Bargalló per la seva inestimable col·laboració en la catalogació i descripció de les teles exhibides.

Una part destacada de les peces exposades prové de col·leccions particulars i es tracta, en alguns casos, de veritables incunables que no han estat exhibits mai en públic. Es per això que vull fer-ne una menció especial i expressar el meu profund agraïment a les famílies Canaleta, Omar Bonaplata i Vidal, i més concretament a José Luis Canaleta, M. Dolores de Balanzó, M. Teresa Omar Bonaplata, Anna M. Vidal Cucurni, Antoni Vidal Pagès i Ramon Domingo Vidal-Folch i Ribas, descendents d'importants fabricants d'indians barcelonins del segle XVIII, així com a Concepció Martí i a Albert Martí Palau i Santi Mercader, de Palau Antiguitats.

També vull donar les gràcies a dues persones que han tingut un paper molt important en la realització de l'exposició: Ramon Grau i Marina López. Ramon no sols va ser l'impulsor del curs de l'AHC que, com ja he comentat, és a l'origen del projecte *Indians...*, sinó que també ha estat durant tot el procés de preparació de l'exposició un assessor important, que amb els seus suggeriments ha contribuït a millorar molt el resultat final de la mostra. Marina, per la seva part, ha estat una col·laboradora fonamental en el procés, tant en l'elaboració del guió de l'exposició com en el de l'audiovisual, *Barcelona: de la ciutat manufacturera a la ciutat industrial*, que obre el darrer àmbit de l'exposició i que resumeix magistralment les transformacions que la indústria ha produït en el teixit urbà de la ciutat.

Finalment, cal dir que darrere de tota exposició hi ha la institució que la proposa i l'organitza, en aquest cas, el Museu d'Història de Barcelona (MUHBA). Si l'exposició ha estat un èxit de crítica i públic, una bona part del mèrit correspon al seu director, Joan Roca. Ell va ser qui va dissenyar el projecte *Indians...* i qui va buscar les persones i els recursos per tirar-lo endavant, convençut que calia restituir públicament a la manufactura de les indians, mitjançant una gran exposició, el lloc destacat que li correspon en la formació de la Barcelona contemporània. A més, no es va limitar a supervisar el procés d'organització de la mostra, sinó que hi va participar activament com a assessor aportant els seus profunds coneixements de la història de Barcelona, alhora que posava a la meua disposició un equip excepcional de professionals, que han estat decisius per dur l'empresa a bon port. Als seus integrants —Mònica Blasco, directora de programes del MUHBA i curadora executiva de l'exposició; Jesús Luzón, coordinador, i Andrea Manenti, arquitecte-dissenyador de l'espai expositiu— faig arribar la meua felicitació per l'esplèndida tasca que han desenvolupat i el meu agraïment per haver facilitat molt la meua feina. Treballar amb ells ha estat una experiència molt gratificant. A ells i a tota la gent del MUHBA, que des de la recepció fins a l'últim pis han sabut crear un ambient de treball eficient i acollidor, moltes gràcies.

1. Agustí Duran i Sanpere va fer una ressenya d'aquesta exposició a *Barcelona. Divulgación Histórica*, I, 1945, pàg. 164-166.

2. D'aquesta exposició es va publicar un catàleg: *Indians, estampats*, Museu d'Història de Sabadell, 2007.

3. Àlex SÁNCHEZ (coord.), *La indústria de les indians a Barcelona, 1730-1850. Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), 17, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Ajuntament de Barcelona (2011).

4. Una relació, feta per ordre cronològic, dels treballs més importants sobre la indústria de les indians barcelonina publicats des del 1974 és la següent: Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII: Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indians», *Recerques*, 4 (1974), pàg. 19-57; Àlex SÁNCHEZ, «La era de la manufactura algodoner a Barcelona, 1736-1839», *Estudios de Historia Social*, 48-49 (1989), pàg. 65-114; Àlex SÁNCHEZ, «L'estructura comercial d'una fàbrica d'indians barcelonina: Joan Rull i Cia. (1790-1821)», *Recerques*, 22 (1989), pàg. 9-24; James THOMSON, «Els orígens de la indústria d'indians a Barcelona», dins *La indústria d'indians a la Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, L'Avenç, 1990, pàg. 7-59; Jordi NADAL, «Sobre l'entitat de la indianeria barcelonina del set-cents: Nota suggerida per la lectura d'un article d'Alexandre Sánchez», *Recerques*, 24 (1991), pàg. 181-185; Àlex SÁNCHEZ, «La indianeria catalana: ¿mito o realidad?», *Revista de Historia Industrial*, 1 (1992), pàg. 213-232; James THOMSON, *Els orígens de la industrialització a Catalunya: El cotó a Barcelona, 1728-1832*, Barcelona, Edicions 62, 1994, pàg. 62-129; Àlex SÁNCHEZ, «Crisis económica y respuesta empresarial: Los inicios del sistema fabril en la industria algodoner catalana, 1797-1839», *Revista de Historia Económica*, XVIII, 3 (2000), pàg. 485-523; Àlex SÁNCHEZ, «Les bergadanes i les primeres màquines de filar», dins Jordi MALUQUER DE MOTES (dir.), *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2000, pàg. 161-175; James THOMSON, «Transferència tecnològica en la indústria algodoner catalana: de las indianas a la selfactina», *Revista de Historia Industrial*, 24 (2003), pàg. 13-50; Francesc VALLS, *La Catalunya atlàntica: Aiguarden i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Vic, Eumo, 2004; James THOMSON, «Explaining the take-off of the Catalan cotton industry», *Economic History Review*, LVIII, 4 (2005), pàg. 701-735; SÁNCHEZ (coord.), *La indústria de...*, Àlex SÁNCHEZ, «Els orígens de la industrialització, 1750-1832», dins Jordi NADAL, Josep M. BENAUL i Carles SUDRIÀ (dir.), *Atles de la industrialització de Catalunya, 1750-2010*, Barcelona, Vicens Vives, 2012, pàg. 11-53.

5. El projecte inclou també un itinerari que, dissenyat i dirigit per Jaume Artigues i sota el títol «La ciutat de les indians. Barri de Sant Pere», identifica i ubica sobre el plànol de Barcelona les restes que avui perduren de les antigues fàbriques d'indians en el barri que fou bressol de la nova manufactura.

6. Que el Museu de l'Estampació estigui ubicat a Premià de Mar i no a Barcelona, que era el veritable centre d'aquesta activitat manufacturera, s'explica per raons que tenen a veure més amb la iniciativa i l'esforç personal dels seus creadors, que amb la rellevància industrial d'aquesta població marinera propera a la Ciutat Comtal. De fet, dins de la xarxa de museus industrials de Catalunya, esplèndida en molts aspectes, es troba a faltar un museu que posi de manifest l'estreta relació entre Barcelona i la indústria del cotó.

Indianes, 1736-1847

Els orígens de la Barcelona industrial

Alex Sánchez

MUHBA, del 19 de maig de 2012 al 3 de març de 2013

D'empori mercantil a ciutat manufacturera Barcelona al segle XVIII

Barcelona es va convertir al segle XVIII en una de les principals ciutats manufactureres del continent europeu. El punt de partida d'aquesta transformació es trobava en la seva tradició d'important centre artesanal i mercantil de l'àrea mediterrània, però les claus de l'èxit del procés cal buscar-les en la integració de la ciutat en el gran comerç internacional, sobretot per l'exportació d'aiguardents, i en la implantació d'una nova activitat econòmica: la manufactura d'indianes.

Del Mediterrani a l'Atlàntic L'expansió comercial

Durant el segle XVIII, el comerç barceloní va viure un canvi fonamental: l'obertura a l'Atlàntic. El desenvolupament dels intercanvis amb el nord d'Europa i les colònies americanes (ja no sols a través de Cadis, sinó també directament) va crear un model comercial caracteritzat per la plena integració de Barcelona, i de Catalunya, en els circuits del gran comerç internacional. Bona part de l'èxit d'aquest model es basava en l'exportació d'aiguardent als mercats del nord d'Europa i en la reexportació de teixits nord-europeus.

L'aiguardent, producte estratègic en l'expansió comercial catalana del segle XVIII

Alambí d'aram per destil·lar aiguardent. Finals del segle XVIII - inicis del segle XIX. Vinseum, Museu de les Cultures del Vi de Catalunya, Vilafranca del Penedès. Inv. 3974

Exportació d'aiguardents i vins de Barcelona a l'Amèrica colonial, 1787-1795 (rals de billó)

- Vi
- Aiguardent

El comerç exterior de Barcelona, 1793 (milions de rals)

- Importacions
- Exportacions

Font de les dades: J. NADAL, J. M. BENAUL i C. SUDRIÀ (dir.). *Atles de la industrialització de Catalunya, 1750-2010*, Barcelona, Ed. Vicens Vives, 2012

El port de Barcelona, la porta oberta al món

Dessiné par Moulinier

Gravé à l'eau forte par Baugouin

Terminé par Lottin

Vista de una parte del puerto de BARCELONA tomada de Barceloneta.

Vue d'une partie du Port de BARCELONE prise de Barcelonete

View of part of the port of BARCELONA taken from the point of Barcelonete

La tradició artesanal, una de les claus del redreçament econòmic català

Paraire, sastre, debanadora i filadora. Rajoles de ceràmica, segle XVIII.
Museu d'Història de Barcelona, MUHBA. Inv. 1812, 1659, 1338 i 1353

MEMORIAS HISTORICAS

**SOBRE LA MARINA COMERCIO Y ARTES
DE LA ANTIGUA CIUDAD DE BARCELONA.**

PUBLICADAS

*POR DISPOSICION Y A EXPENSAS DE LA REAL JUNTA
Y CONSULADO DE COMERCIO DE LA MISMA CIUDAD.*

Y DISPUESTAS

*POR D. ANTONIO DE CAPMANY Y DE MONTPALAU
individuo de la Real Academia de la Historia, y de la de
Buenas Letras de Sevilla.*

VRBS ANTIQUA FUIT... DIVES OPUM STUDIISQUE ASPERRIMA BELLI. Virg. Aenid.

Moltes la guiso en Barcelona 1778.

Cumaron la invento.

M A D R I D.

EN LA IMPRENTA DE D. ANTONIO DE SANCHA.

M D C C L X X I X.

CON LAS LICENCIAS NECESARIAS.

FENIX DE CATALUÑA
COMPENDIO DE SVS
ANTIGVAS GRANDEZAS, Y MEDIO
PARA RENOVARLAS.

**A LA SACRA, Y
CATHOLICA MAGESTAD
DE NUESTRO GRAN MONARCA**
Carlos Segundo (que Dios guarde) Rey de
las Españas , y Emperador del
Nuevo Mundo.

*CONSAGRALE MARTIN PILES MERCADER
de Lienços de la Congregacion de San Julián, vezino desta
Nobilissima Ciudad de Barcelona, natural de
la Ciudad de Vique.*

CON PRIVILEGIO.

En Barcelona : En la Imprenta de Rafael Figueró , á los
Algodoneros. Año de 1683.

La història com a estímul a les iniciatives empresarials

◁ *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona.* Antoni de Capmany i Montpalau, 1779-1792.

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - A 4º 3

△ *Fénix de Cataluña.* Narcís Feliu de la Peña i Martí Piles, 1683.

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - B1683 8º 2

◁ *Navegació pel riu Ganges*. Calicó. Cotó estampat. Índia, finals del segle XVII - inicis del segle XVIII. Musée de l'Impression sur Étoffes, Mulhouse. Col·lecció Becker, 954.500

△ *L'arbre de la vida*. Angulema. Tela de cànem estampada. Índia, primera meitat del segle XVIII. Museu d'Història de Sabadell. MHS - Reg. 1762

Alep, Marsella, Barcelona

La ruta mediterrània de les indians

Un nou producte havia assolit una importància creixent en el comerç mediterrani tradicional: les teles de cotó estampades, anomenades *indianes*. Durant la segona meitat del segle XVII aquests teixits, procedents inicialment d'Àsia però produïts també a ciutats com ara Alep i Esmirna, es van difondre àmpliament per la Mediterrània occidental; Marsella i Liorna n'eren els principals ports redistribuïdors. Les indians van arribar a Barcelona a les primeres dècades del segle XVIII i la ciutat es va convertir no tan sols en un mercat important, sinó també en un centre redistribuïdor d'aquestes teles cap a Catalunya i la resta de l'Estat.

Comerciants, botiguers i menestrals Els impulsors de la «indústria nova»

L'existència d'un mercat consolidat d'indianes a Barcelona va propiciar que, entre el 1736 i el 1738, apareguessin les primeres iniciatives empresarials per fabricar teixits estampats a la ciutat. Aquesta nova indústria, substitutiva d'importacions, va sorgir com a resultat de la combinació del capital mercantil i les habilitats artesanals. Comerciants, botiguers i mestres artesans, molts d'ells vinculats al treball tèxtil, van impulsar les noves fàbriques d'indianes, recorrent en un primer moment a tècnics estrangers per obtenir els coneixements necessaris per a l'elaboració dels colors i per al procés d'estampació.

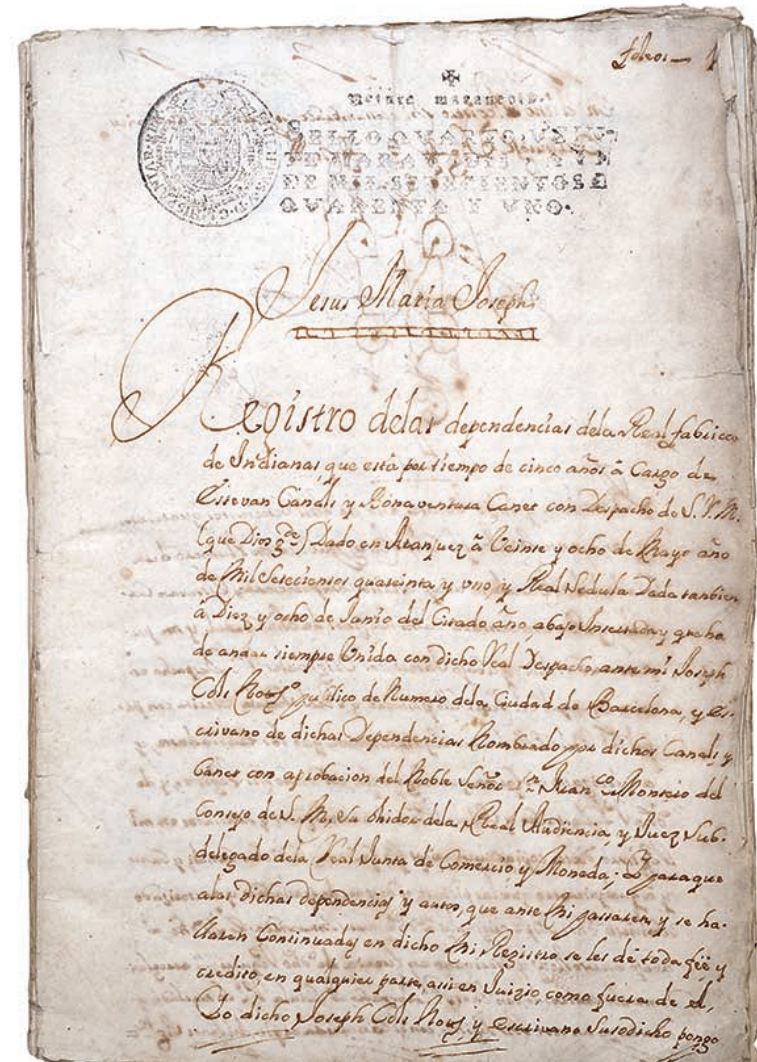
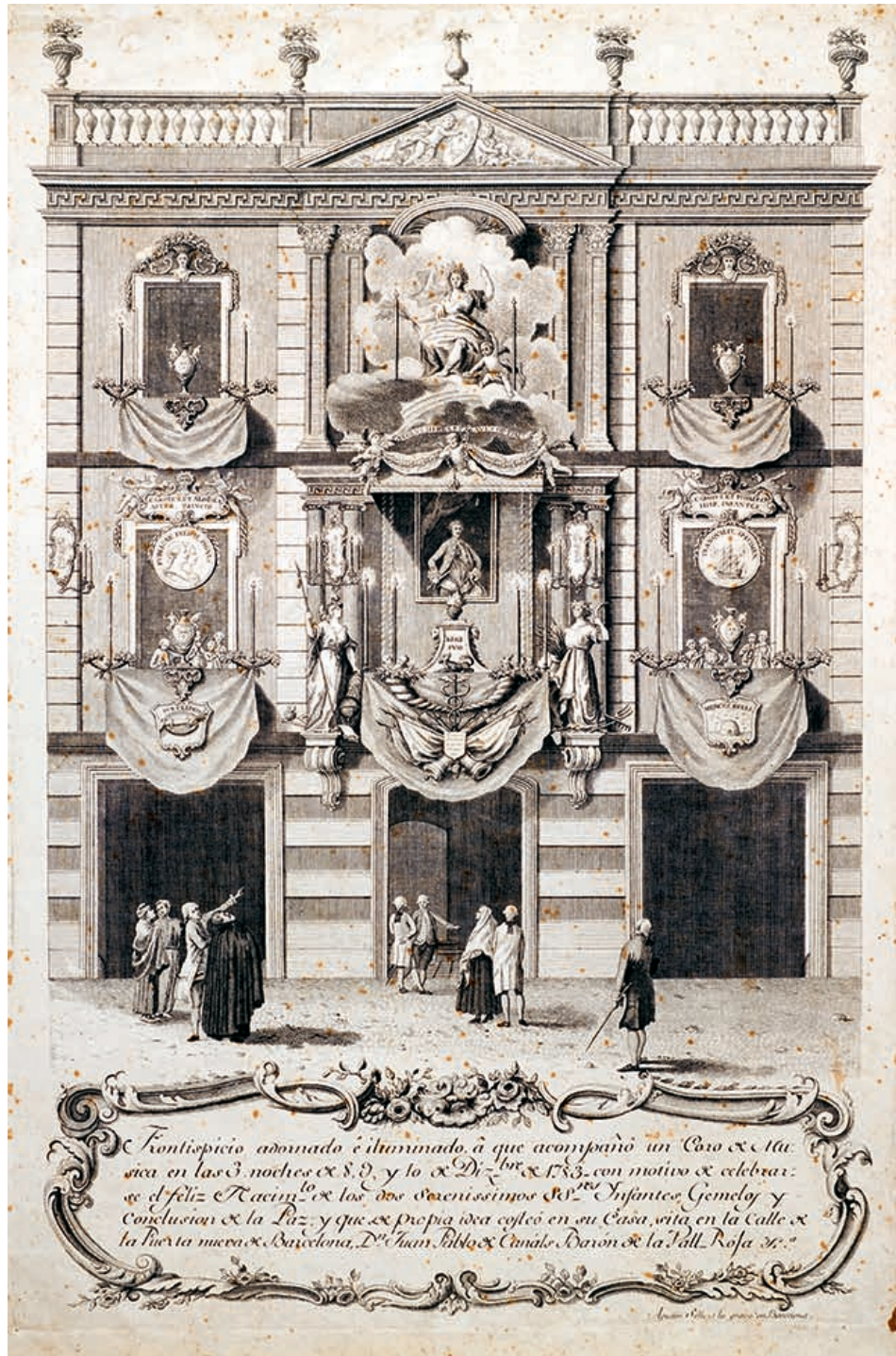

Cistella amb flors. Holanda. Cotó estampat amb motlle de bac.
Darrer terç del segle XVIII. Museu d'Història de Sabadell. MHS - Ref. 1877

Les primeres manufactures barcelonines

Protocol notarial amb l'acta de constitució de la fàbrica d'indianes de Jacint Esteve, 1736. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. AHPB - Notari Sever Pujol, *Manuale vigesimum primum*, 1735-1736, fol. XXX (944/22)

«Façana de la casa-fàbrica de Joan Pau Canals, ornamentada amb motiu del naixement dels fills bessons de Carles IV i de la celebració de la Pau de Versalles. Agustí Sellent, 1783. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - Ref. 18530

«Registro de las dependencias de la Real Fábrica de Indianas de E. Canals», 1748. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. AHPB - Notari Josep Cols, 1741-1748 (955/40)

L'art de fer indiennes

Les indiennes van suposar una veritable revolució en el món de la indústria tèxtil tradicional. No sols van alterar les pautes de consum, sinó també les formes de producció. Convertides en gènere de consum massiu durant el segle XVIII, van canviar tant la forma de vestir de la gent com la de decorar la llar. Així mateix, les fàbriques d'indianes es crearen sobre els principis de la manufactura capitalista, una manera d'organitzar el treball i la producció que presentava característiques més properes a les fàbriques modernes que als vells sistemes artesanals.

Els teixits de cotó estampats al segle XVIII, creadors de moda

La irrupció de les indians a Europa va representar una veritable revolució en la indumentària. Per les seves propietats higièniques i estètiques, així com per la comoditat d'ús i pel preu, molt més assequible que el de les teles tradicionals de luxe, els teixits de cotó estampats es van convertir en un gènere de consum massiu. Bona part del seu èxit cal buscar-lo en el color i el disseny dels estampats, que els feien irresistibles als ulls d'un públic, sobretot femení, cansat de la monotonia i la tristor dels teixits tradicionals.

ARTE DE HACER LAS INDIANAS DE INGLATERRA;

LOS COLORES FIRMES PARA ELLAS;
las aguadas ó colores liquidos para la pintura
sobre telas de Seda; para la Miñatura, y los
Planos; y para teñir Maderas, Plumas, Paja,
Cerde, Marfil, y otras cosas:

Escrito en Francés por Mr. Delormois, Dibujante y Colorista de S.M. Christianisima.

Traducido de orden de la Real Junta General de Comercio, Moneda y Minas, y añadidas varias noticias sobre el modo de preparar en Indias el Algodon para las telas, fábrica de estas, su Pintura, Tintura, &c. sacadas de las Memorias Geographicas, Phisicas, é Historicas de la Asia, Africa y América:

Por Don Miguel Geronymo Suarez y Nuñez, Socio de merito de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, y Académico Corresponsal, y Honorario de las Reales Academias de Agricultura de Galicia, y Latina Matritense.

Con Licencia privativa por quatro años.

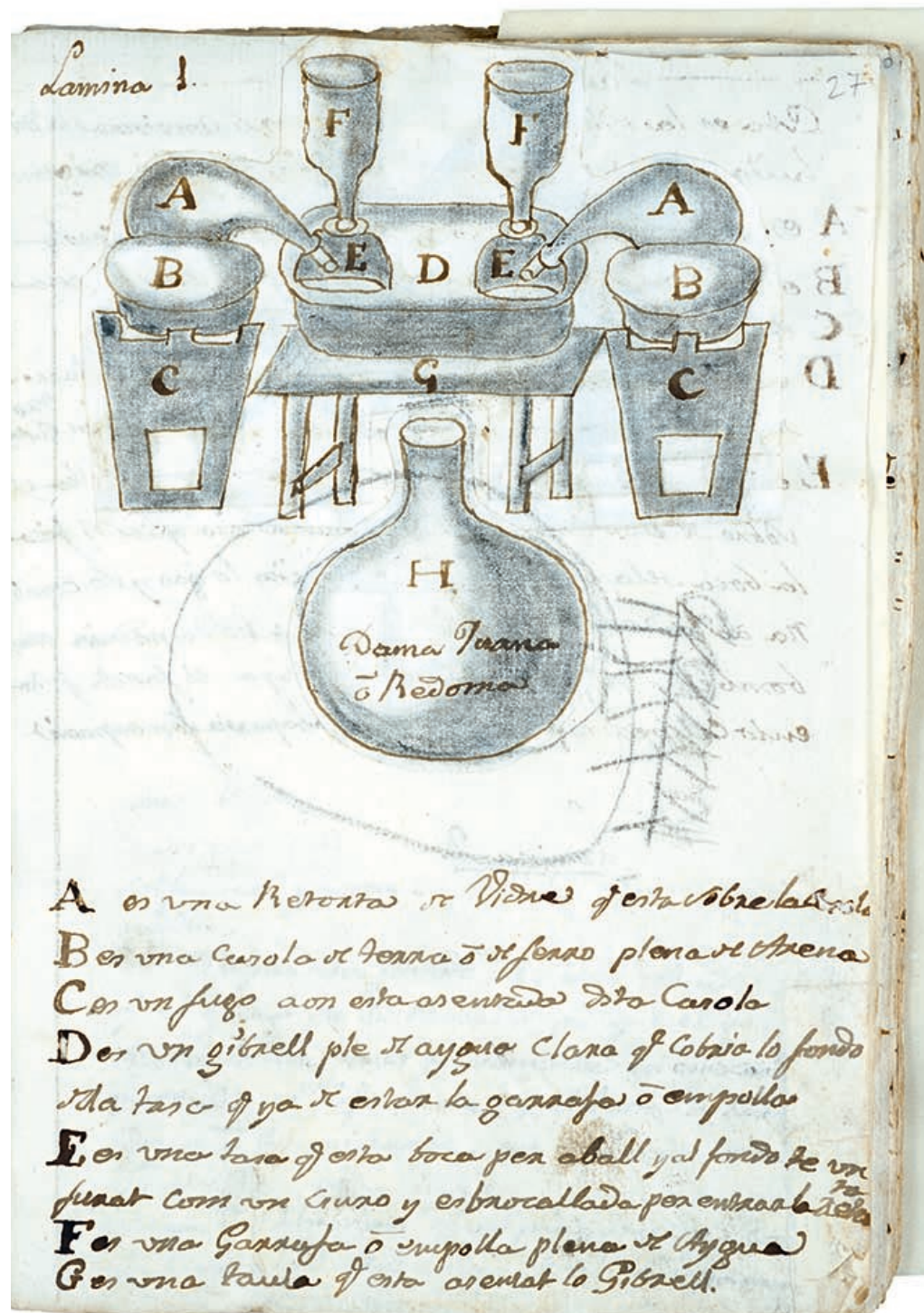
En Madrid, en la Imprenta Real de la GAZETA.

Año de 1771.

La traducció de llibres estrangers va afavorir el coneixement i la difusió de les tècniques d'estampació

△ *Arte de hacer las indianas de Inglaterra*. M. Delormois, 1771.
Biblioteca de Catalunya, Barcelona. BC - Sig. 67-8-7 R. 140018.
Cb1001902976

▷ Manuscrit anònim d'un fabricant català sobre el «modo de hacer las indianas». Anònim, segle XVIII. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - Ms-A-68

Instruments per fer indians. Durant el segle XVIII, la de les indians va ser una manufactura tradicional, que utilitzava tècniques de producció manuals i en què l'habilitat dels treballadors resultava decisiva en la qualitat del producte

△ Cossis de terrissa per a colorants. Argila cuita oxidant, envernissat interior, segle XIX. Museu de l'Estampació de Premià de Mar. MEPM - 9865; 5139
▽ Bac que contenia els colors utilitzats en el procés d'estampació de les indians. Segle XIX. Museu Etnològic de Barcelona. MEB - 1990-11-3

△ Maça d'estampar. Segle XIX. Museu Etnològic de Barcelona. MEB - 1990-11-8
▽ Motlles de bac. Fusta cisellada - baix relleu, segle XIX. Museu de l'Estampació de Premià de Mar. MEPM - 4893; 8885

Taula d'estampar amb una indiana en procés d'estampació (reproducció basada en una taula original del Museu de l'Estampació de Premià de Mar). Tela estampada per Anna Homs. Vista de la peça instal·lada en l'exposició al Saló del Tinell

Mostres d'indianes. La varietat de dibuixos i dissenys va contribuir a fer de les indianes el primer gènere manufacturat de consum massiu

Mostres de teles estampades. Fàbrica Francesc Ribas i Cia. de Barcelona.
Cotó, ll i seda, finals del segle XVIII - inicis del segle XIX. Col·lecció particular

Vestir la gent i decorar la llar

Les indianes van irrompre al segle XVIII per redecorar la vida quotidiana. No sols servien per fer vestits, tant de dona com d'home i fins i tot infantils, sinó també per al parament de la llar i l'embelliment dels espais públics. Podien trobar-se a les cases —a la roba de llit, les cortines i la tapisseria dels mobles—, així com a l'ornamentació de les façanes i el folrat de les parets de teatres i palaus. Les indianes van contribuir així a associar utilitat i bellesa en els objectes quotidians i en els centres de la vida social.

Dona amb davantal d'indiana servint xocolata. Plafó de rajoles de ceràmica. València, segona meitat del segle XVIII. Museu de la Ceràmica de Barcelona. 100436

△ *Caraco* per a dona en indiana. Cotó pintat. Índia. Costa de Coromandel, circa 1780. Musée de l'Impression sur Étoffes, Mulhouse. 826.8.1, fons antic
▷ Vestit de dona fet d'indians. Cotó estampat, 1830-1835. Museu Tèxtil i d'Indumentària de Barcelona - DHUB. MTIB - 2545/99

Capçal de llit Carles IV plegable o de campanya decorat amb motius de *chinoiserie*. Fusta. Espanya, finals del segle XVIII. Col·lecció Palau Antiguitats.
Cobrellit d'indiana amb motius florals. Cotó estampat. Catalunya, inicis del segle XX. Col·lecció particular

Bagul amb interior folrat d'indiana. Angulema. Cànem estampat amb motlle al bac, finals del segle XVIII - inicis del segle XIX. Monestir de Pedralbes. MMP - 115.094

◁ Cadira entapissada amb indiana. Fusta i cotó estampat. Catalunya, circa 1800. Col·lecció particular

▷ L'èxit de les indians va impulsar també el desenvolupament, al segle XVIII, de la manufactura de papers pintats

El loco vanaglorioso: drama jocoso en música para representarse en el teatro de la ciudad de Barcelona. Llibre folrat de paper pintat amb decoració floral imitant una indiana. Antonio Villani. 1764. CRAI. Biblioteca de Reserva. Universitat de Barcelona. 07 XVIII-321

Els mocadors van ser una part molt important en la producció de les fàbriques d'indianes barcelonines. Sovint eren estampats amb dibuixos que representaven esdeveniments històrics importants i tenien una funció commemorativa

Mocador on es representen els preparatius d'una batalla. Fàbrica Francisc Ribas i Cia. de Barcelona. Lli estampat al motlle de bac, finals del segle XVIII. Col·lecció particular

La fàbrica d'indianes: la manufactura capitalista

La fàbrica d'indianes presentava una manera d'organitzar el treball i la producció diferent de la del taller artesà o la indústria domiciliària. Les seves característiques principals eren la concentració de la producció en un únic espai i la divisió del treball en el seu si. En aquests establiments es feien fins a divuit activitats diferents, cadascuna de les quals tenia el seus propis treballadors especialitzats, que es coordinaven sota les ordres dels fabricants i majordoms en les diverses estances o quadres de l'edifici. És per això que se les anomena *protofàbriques*, perquè reunien alguns dels elements definitoris del que fou, posteriorment, la fàbrica moderna.

La manufactura Oberkampf, la fàbrica d'indianes més important d'Europa a finals del segle XVIII

Les Travaux de la manufacture (Els treballs de la manufactura). Manufactura Oberkampf de Jouy. Cotó estampat a la planxa de coure, sobre un dibuix de J. B. Huet, 1783. Musée de la Toile de Jouy, Jouy-en-Josas. 985.10

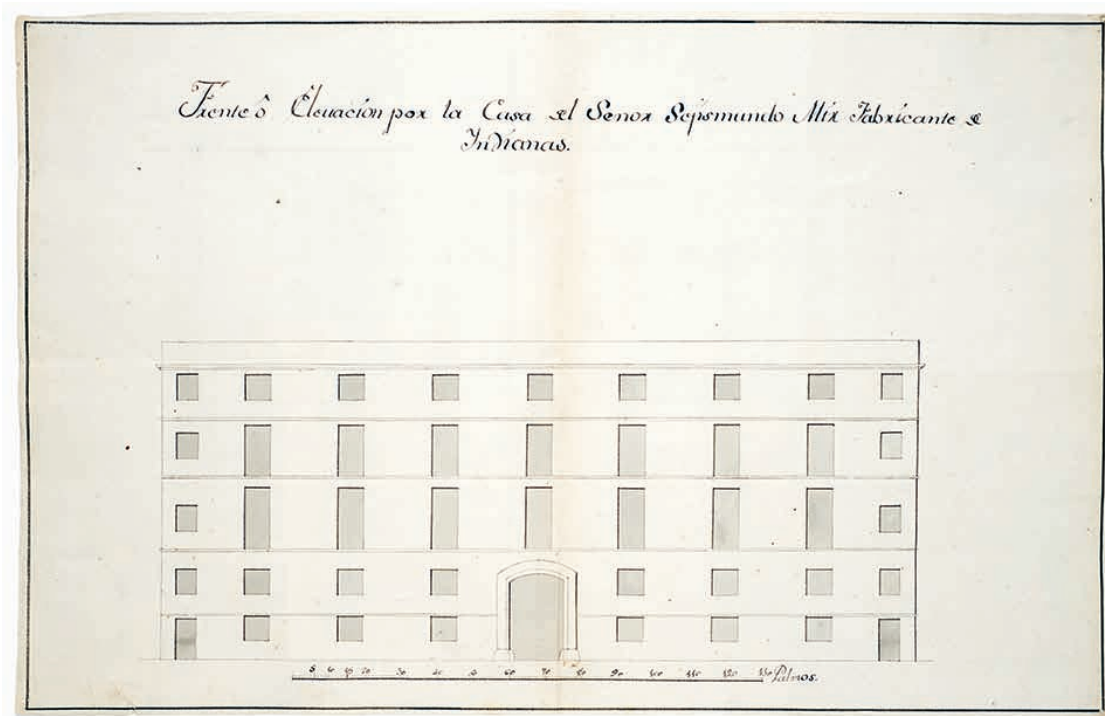
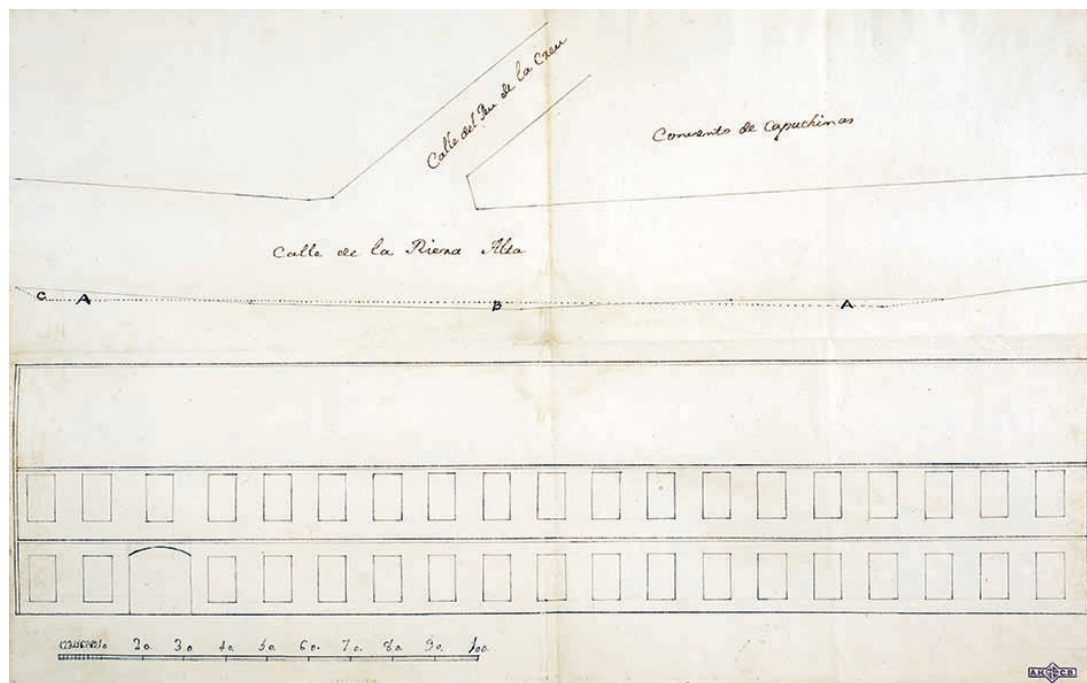

La manufactura Oberkampf (reproducció). J. B. Huet, 1806. Oli sobre tela.
Musée de la Toile de Jouy, Jouy-en-Josas

Sala d'estampació d'indianes de la manufactura Wetter et Cie. d'Orange (reproducció). G. M. Rossetti, 1765. Oli sobre tela. Musée d'Orange

A diferència d'altres regions europees, a Catalunya la manufactura d'indianes va ser una indústria fonamentalment urbana i barcelonina

△ Alçat i plànol de situació de la nova fàbrica d'Erasmus de Gònima al carrer de la Riera Alta, 1785. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - Obreria, c. 45. Carp. agost/novembre, 7-VIII-1785

▽ «Frente o elevación por la casa del señor Segismundo Mir fabricante de indianas», 1789. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - Obreria, c. 50. Carp. abril continuació, 28-III-1789

Laus Deo

A 1ª Junia 1802.

1.	Balans Entrada Deu a Diferens f. 463.661 + 710 9 ^o	
0.	on a ravia	
1.	A Capital f. 227.820 + 1397 que se la fabrica vau	297.530 + 13.7
4.	A R ^e Sicari P ^o y Comu ⁿ de S ^t Just, oca alcans	7.615 + 10
5.	A Joseph Barcelo per Vitem	423 +
7.	A Sauclet Ramon y Com ^o per Vitem	12.495 +
8.	A Anabit Saadier Maminio y C ^o per Vitem	7.238 + 317
10.	A varios Corredors per Vitem	1.403 + 7.9
12.	A A. B. Saus y Com ^o per Vitem	8.573 + 13.2
15.	A Sarrera Pedm ^o y Com ^o per Vitem	2.366 + 13.3
16.	A Premis de Secours per Vitem	244 + 10.11
18.	A S ^t P ^o Millioce y Com ^o per Vitem	114 + 10
18.	A Joseph Crustavici per Vitem	2.511 + 11
18.	A Maurici Serra malera per Vitem	203 + 9.7
19.	A Joseph Cortadellas per Vitem	1.705 + 13.5
20.	A Sebhard Schlaoffe y Com ^o per Vitem	211 + 4
22.	A Deutor Suspiator per Vitem	3.764 + 6.8
23.	A Fran ^o Camps per Vitem	163 + 3.5
23.	A Joan Puig y Parich per Vitem	2.000 +
28.	A Pere Rot per Vitem	3.546 + 3
29.	A Pere Atunengol per Vitem	4.240 +
29.	A Rafel Canalias y Albareda y C ^o per Vitem	795 + 7.11
30.	A Joan Pau Puget	61.471 + 10.6
32.	A V ^{da} de Peroni Angles y C ^o	7.810 + 4.10
33.	A D ^r Anton Mada	16.000 +
33.	A Gabriel Colom per Vitem	4.274 + 3.10
33.	A Joan Serra per Vitem	3.244 + 13.3
33.	A Antonia Just per Vitem	2.800 +
33.	A Bouche Major Montorio y C ^o per Vitem	306 + 1.6
41.	A Anton Patzi per Vitem	504 + 11
46.	A D ^r Narcis Plandolia y fill per Vitem	8.046 + 17.6
30.	A Esteve Amido per Vitem	2.753 + 16.1
39.	A Joan Ribarallada per Vitem	1.040 +
57.		463.661 + 710

Les grans fàbriques d'indianes de Barcelona van assolir nivells molt elevats d'inversió, com mostra el cas de l'empresa Rull, que a principis del segle XIX tenia un capital proper a les 300.000 lliures catalanes

Llibre manual de la fàbrica de Joan Rull i Cia., 1802-1804. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - Fons comercial, B-995

Muntants alterns. Fàbrica Vídua d'Anglès, Fill i Cia., de Barcelona. Anglesina. Cotó estampat amb motlle de bac, finals del segle XVIII. Musée de la Toile de Jouy, Jouy-en-Josas. 985.6.2

Mostra d'indiana. Fàbrica de Marià Casas i Fill de Barcelona. Opal. Cotó estampat amb motlle de bac, inicis del segle XIX. Musée de l'Impression sur Étoffes, Mulhouse, S. 1559.55

Del gremi a la fàbrica: el capital humà

Els fabricants d'indianes van constituir el nucli inicial de la burgesia industrial barcelonina. Procedents del comerç, de la menestralia i de la mateixa manufactura, van impulsar el creixement de la manufactura cotonera i en van propiciar la transformació. Els altres grans protagonistes de l'arrencada industrial, els treballadors, procedien inicialment dels gremis tèxtils. Aquesta força laboral va incorporar un bon nombre de dones i nens i no va trigar a ampliar la seva procedència social, amb jornalers provinents dels medis rurals. En la seva formació, com també en la dels empresaris, que va ser eminentment pràctica, van tenir-hi un paper rellevant les escoles de la Junta de Comerç.

Marsella 15 ^{de} 8na de 1796

Ignasia asibaxm en esta aiberpre
sem nobedat q' al 8na lo que fa
reu asaber alas Casas dels demes
Compañs An Domingo que di
va al 8na Regem quello quemba
reomana nonia e bo ni dolo
re per ser enterament quama
lo estil e bestix dela francesa pu
es seguardaria be e aixix nin
qu bestix e Gala ni menos res
e bolerse distinguy pues tots bo
len ser iguals
Celebrene que esigueu bons peca
dor e tots

Erasmè Gònima

Carta d'Erasmè de Gònima, el fabricant d'indianes més important de Barcelona a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, a la seva dona en què explica el seu viatge a Marsella durant la Revolució Francesa

1796. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. BC - Fons Gònima 7 5/1

Moador estampat amb motius bèl·lics. Fàbrica d'Erasmè de Gònima de Barcelona.
Opal. Tafetà de cotó estampat amb motlle de bac, finals del segle XVIII. Museu de
l'Estampació de Premià de Mar. MEPM - 10640

ESTADO

DE LAS 100 FABRICAS DE INDIANAS, Y CASAS DE PARTICULARES EN QUE SE PINTAN LIENZOS, que por las listas de los Reverendos Parrocos de esta Ciudad se ha podido averiguar hallarse establecidas en ella con el numero de juvenes de siete à quince años de edad, que, segun resulta de las mismas listas, están empleados en todas, y en cada una de ellas, con la distribución de las Parroquias, e Iglesias, à que los de cada Fabrica deben asistir, en los dias que se señalan, à or la explicacion de la doctrina christiana. Se publica en execucion de lo dispuesto por nuestro Distinguido Prelado, de orden de la instruccion de esta juventud, con acuerdo de los referidos Reverendos Curas Parrocos, y de los Señores Directores de la Compañia de Hilados en nombre propio, y como habilitados por la mayor parte de los demas Fabricantes para tratar de este asunto.

Parroquia	Dias	Nom. y Dto de Fabricas	Calle	Much. Total	Parroquia	Dias	Nom. y Dto de Fabricas	Calle	Much. Total		
Santa Maria del Mar. Lunes	1.	Pedro Virelli y Comp.	de la Puerta nueva,	15.	San Jeym.	Viernes	50.	Juan Corta y Merla	Idem	41.	
	2.	Jeym Corta y Ferrnada	N.	15.			51.	Rex y Magia Merl.	Idem	5.	
	3.	Enrvas Gonzalez y Comp.	N.	50.			52.	Joseph Albia.	del Carme.	20.	
	4.	Carolo y Nald.	N.	40.			53.	Antea y Silegato.	de Coidal.	21.	
	5.	Francisco Buzon y Comp.	Trenca de lillanas.	10.			54.	Antonio Mili.	de S. Pedro mas bajo.	6.	
Dicha Parroquia. Martes	6.	Idem Cebalá y Comp.	Rua de San Pedro	112.	55.	Francisco Sibravil.	Idem	6.			
	7.	Bernardo Buzon y Comp.	Idem.	25.	56.	Ramon Buzonata.	de las Malas.	6.			
	8.	Agustin Aina y Comp.	de Bora nya.	4.	57.	Joseph Sarrilich y Comp.	de S. Pedro mas bajo.	6.			
	9.	Raphal. Pral.	de la Puerta nueva.	3.	San Miguel. Lunes	58.	Juan Buzonata Sols y Comp.	de Trenca clasa.	112.		
	10.	Joseph Catala.	Melico de la sal.	25.		59.	Pedro Mojimada.	Idem.	15.		
11.	Ramon Vives y Comp.	Patua.	20.	60.		Olegario Iglesias.	Idem.	10.			
Santa Maria del Poo. Martes	12.	Felix y Francisco Margada.	de la Talera.	10.		Dicha Parroquia. Jueves	61.	Miguel Carceli.	de San Pablo.	10.	
	13.	Francisco Malera.	Idem.	1.			62.	Joscha Episcopi y Rosta y Comp.	Idem.	21.	
	14.	Antonio Mayola.	Cardenas.	11.	63.		Pablo Ramon e Hjo.	Idem.	11.		
	15.	Francisco Albia.	de la Cruz.	11.	64.		Francisco Esquivas y Comp.	del Carme.	15.		
	16.	Antonio Gual.	del Carme.	7.	San Cucufin. Martes		65.	Geronimo Masambell.	Idem.	11.	
17.	Bonito Abeya.	del Hospital.	6.	66.		Juan Canola.	de S. Pedro mas alto.	20.			
Dicha Parroquia. Jueves	18.	Sider y Mr.	de la Coa.	92.		67.	N. Gofach.	del Bvo de S. Pedro.	6.		
	19.	Mariano Font y Comp.	Idem.	24.		68.	Francisco Parillada.	Trenca de lillanas.	14.		
	20.	Joseph Francisco Sagal.	Ranilla.	14.		Dicha Parroquia. Jueves	69.	Abel y Payol.	de Llaniche.	11.	
	21.	Felix Pral y Comp.	Calle nueva.	40.	70.		Deodoro Vidal y Comp.	San Pedro mas bajo.	16.		
	22.	Francisco Rigal, Padre, e Hjo.	Cardenas.	6.	71.		Pablo Corta y Comp.	de la Para.	14.		
23.	Bernardo Llerena.	de Escobar.	19.	72.	Vicente Argués y Comp.		del Coch.	6.			
24.	Angelo, Roll y Comp.	de Coidal.	25.	73.	Mariano Casas y Comp.		Idem.	11.			
Dicha Parroquia. Viernes	25.	Felix Vidal y Comp.	Baya vella.	11.	74.	Pablo Ferrer y Comp.	Idem.	6.			
	26.	Estra, Alhauil y Comp.	San Pedro mas bajo.	11.	75.	Joseph Gual.	San Pedro mas alto.	6.			
	27.	Ramon Buzonata.	Idem.	11.	76.	Enrvas Bosch.	San Pedro migj.	15.			
	28.	Joseph Dupas.	del Hospital.	13.	La Virgen de la Ayuda. Martes	77.	Joseph Sida y Vibi.	Puerta nueva.	6.		
	29.	Pedro Fabrega.	Idem.	7.		78.	Bach, Arnaout y Comp.	Jacquera.	13.		
30.	Juan Gual.	Idem.	9.	79.		Pablo Ila, Luis Cros y Comp.	Rua de San Pedro.	16.			
31.	Encomi Karia.	Idem.	3.	80.		Magis Hanzich y Comp.	Idem.	10.			
32.	Orestis Bant.	Idem.	6.	81.		Pablo Orlas.	Jacquera.	10.			
S. Pedro de las Pailas. Lunes	33.	Antonio Iglesias.	Idem.	4.	Dicha Capilla. Viernes	82.	Antonio Pungin y Albia.	Puerta nueva.	10.		
	34.	Salvador Fersch.	Idem.	4.		83.	Sida y Bosch.	Plaza de San Pedro.	10.		
	35.	Pedro Elica.	Trenca clasa.	6.		84.	Luis Corta.	Idem.	12.		
	Dicha Parroquia. Martes	36.	Ramon Pijel y Comp.	Plaza de San Pedro.		112.	San Llorenç. Lunes	85.	Eusebio Gualera.	San Llorenç.	20.
		37.	Francisco Ribas y Comp.	San Pedro mas alto.		45.		86.	Ignacio Mervill y Comp.	Idem.	10.
38.		Encomi Orell y Comp.	Idem.	26.	87.	Domingo Arch.		Valldoncella.	3.		
39.		Miguel Ferrnadi y Comp.	Idem.	25.	88.	Cortina Mayala.		Idem.	8.		
40.		Mariano Koviz y Comp.	Idem.	27.	89.	Bernardo Ramon.		de las Cabras.	6.		
San Jeym. Martes	41.	Geronimo Aguilas y Comp.	San Pedro mas alto.	11.	90.	Geronimo Rajona.	de San Antonio.	6.			
	42.	Antonio Corta y Comp.	Idem.	11.	91.	Ramon Daul.	de Cervilla.	5.			
	43.	Francisco Thomá y Pl.	del Argenter.	6.	92.	Geronimo Sida.	de las Carotas.	5.			
	44.	Juan Balera y Comp.	San Pedro mas bajo.	6.	Dicha Capilla. Viernes	93.	Joseph Golibert.	Valldoncella.	13.		
	45.	Juan Anlio y Comp.	San Pedro migj.	10.		94.	Enig, Fox y Merl.	de Mont siega.	15.		
46.	Capelas y Thomá.	Cardenas.	14.	95.		Lorenzo Claria y Comp.	Idem.	11.			
47.	Joseph Pral.	Idem.	14.	96.		Juan Gillet y Comp.	Idem.	11.			
48.	Jeym Estra.	de las Malas.	3.	97.		Joseph Carat.	Idem.	5.			
49.	Francisco Buzon.	Idem.	6.	98.	Carlos Figuerola.	Valldoncella.	6.				
					99.	Ignace et Nouber.	Capuchinos viejos.	18.			
									100.		

RESUMEN.

Lunes	Santa Maria del Mar	112.	491. Much.
	San Pedro de las Pailas	144.	
	San Miguel.	112.	
	San Llorenç.	101.	
Martes	Santa Maria del Poo.	112.	445.
	San Jeym.	112.	
	San Cucufin.	111.	
	La Virgen de la Ayuda.	21.	
Miércoles	Santa Maria del Mar.	110.	276.
	San Jeym y San Ponce.	118.	
	San Pedro de las Pailas.	116.	
	Santa Maria del Poo.	110.	
Jueves	San Miguel.	112.	211.
	San Cucufin.	111.	
	San Jeym y San Ponce.	111.	
	San Jeym.	112.	
Viernes	La Virgen de la Ayuda.	92.	416.
	San Llorenç.	100.	
	San Jeym.	112.	
	En Capuchinos Viejos, à cargo del Parroco de San Pedro.	18.	
Domingo			16.

Sabado. No hay doctrina por ser dia ocupado en las pagas.

Total. 1651. Much.

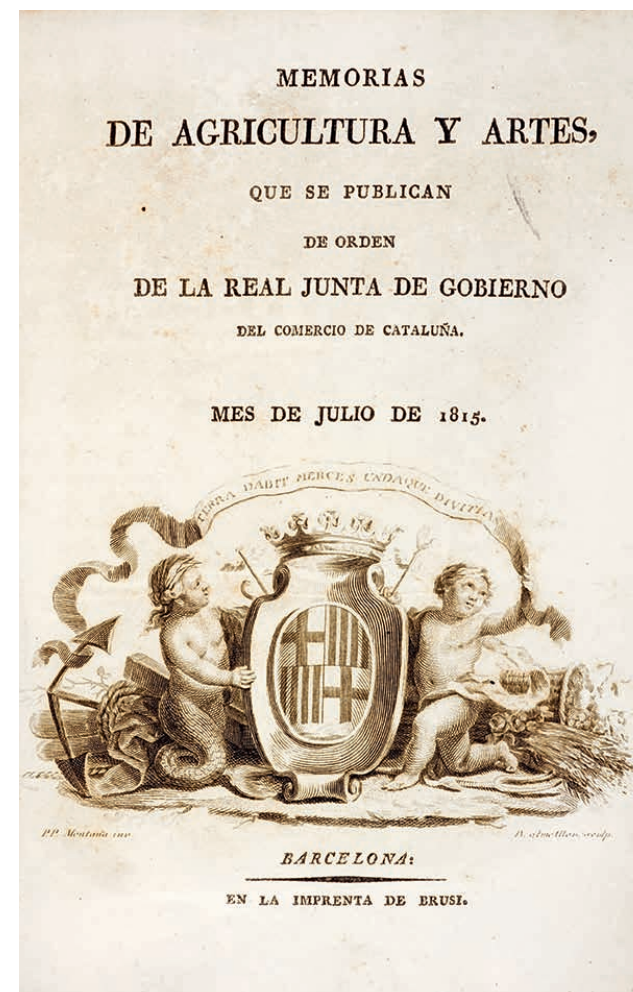
De la primera partida. 1113.
De la segunda. 538.
Total. 1651.

Hacen: uno entera en cada uno de estos dias, que concluid antes de anochecer, y se ha de venir segun las costumbres.

La Junta de Comerç, una institució clau en el desenvolupament econòmic de Catalunya i, en especial, de la seva capital

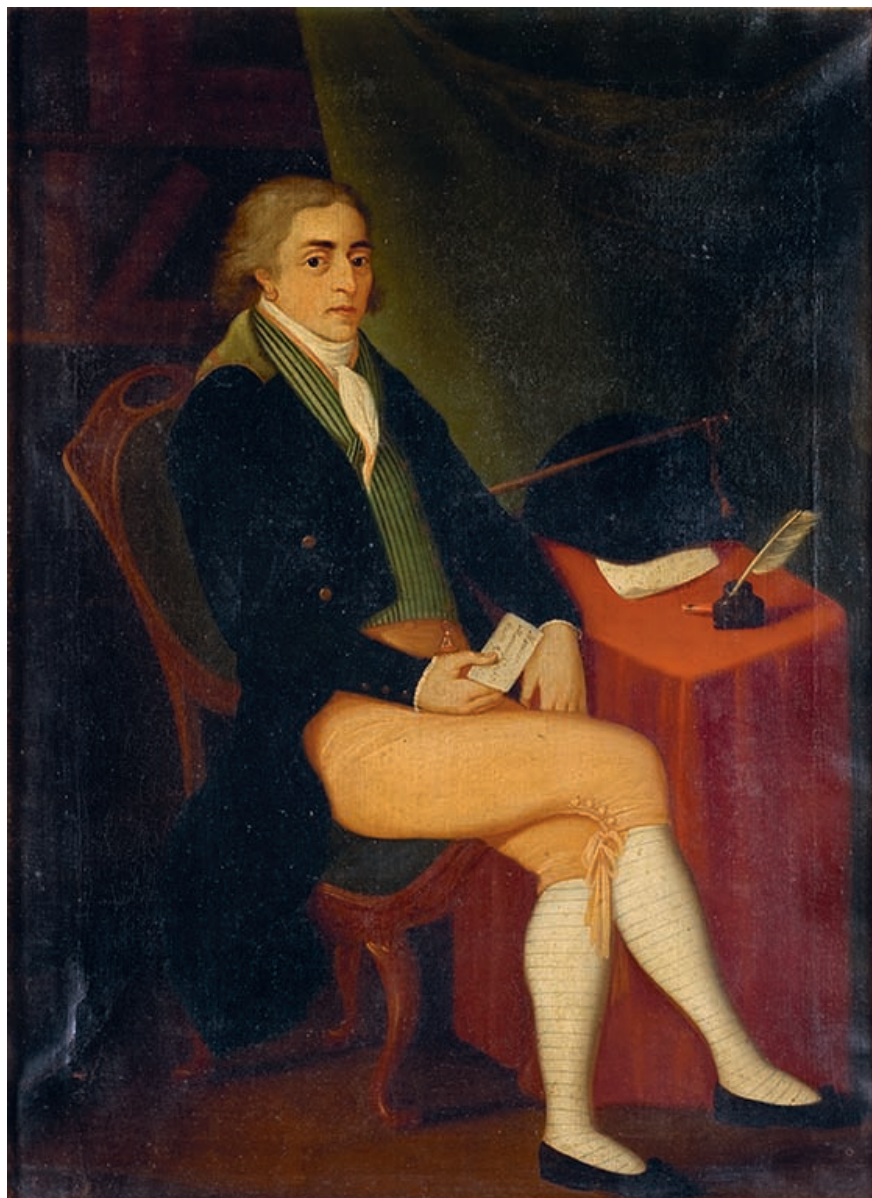

Gravat del Pla de Palau amb l'edifici de la Llotja. *L'Espagne, vues des principales villes de ce royaume, dessinées d'après nature par Chapuy et lithographiées par les meilleurs artistes*, Paris, Bulla [1842]. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - 20335

Memorias de Agricultura y Artes, que se publican de orden de la Real Junta de Gobierno del Comercio de Cataluña, 1815. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - R 1815 8º

Els fabricants d'indianes, una nova classe empresarial a la Barcelona del segle XVIII, origen de la burgesia industrial catalana

Retrat de Joan Canaleta, fabricant d'indianes. Oli sobre tela.
Col·lecció particular

Retrat de Josep Canaleta, fabricant d'indianes. Oli sobre tela.
Col·lecció particular

Balance ò Estado General de la Comp^a de Hilan^s

de algodón de America, establ^a en la p^rte Ciudad desde 24 de Agosto 1772 hasta 24 de Agosto 1774, que p^rta la Direc^on a la Junta G^ol de sus Interes, firmado p^r el Contad^r de la misma, cumpliendo lo dispuesto con la Escutiva de su Creacion.

C Cargo

D Data

Cargos	Capitalistas	Por la que desan las fabricas	Data
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.400.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	2.390.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.850.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.750.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	875.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.610.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.750.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.250.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.260.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.750.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	457.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.750.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.100.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	630.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	630.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.680.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.010.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	315.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.030.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	150.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	700.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	150.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.750.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	150.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	566.00	30.655.00	
Dineros a premio			
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	7.536.60		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	2.500.00	2.656.60	
Alcancas de P^rta de la Ciudad			
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	375.39		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	243.74		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	732.60		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	4.012.967		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	1.073.80		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	600.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	600.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	600.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	600.00		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	253.10	6.916.11.2	
Por el que ha recivido de P^rta de la Ciudad			
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	210.2.4		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	4.218.11.6		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	3.730.6.1		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	2.675.14.0		
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...	2.542.10.0	10.281.1.7	
Por el que ha recivido de P ^r ta de la Ciudad...		12.200.8.9	

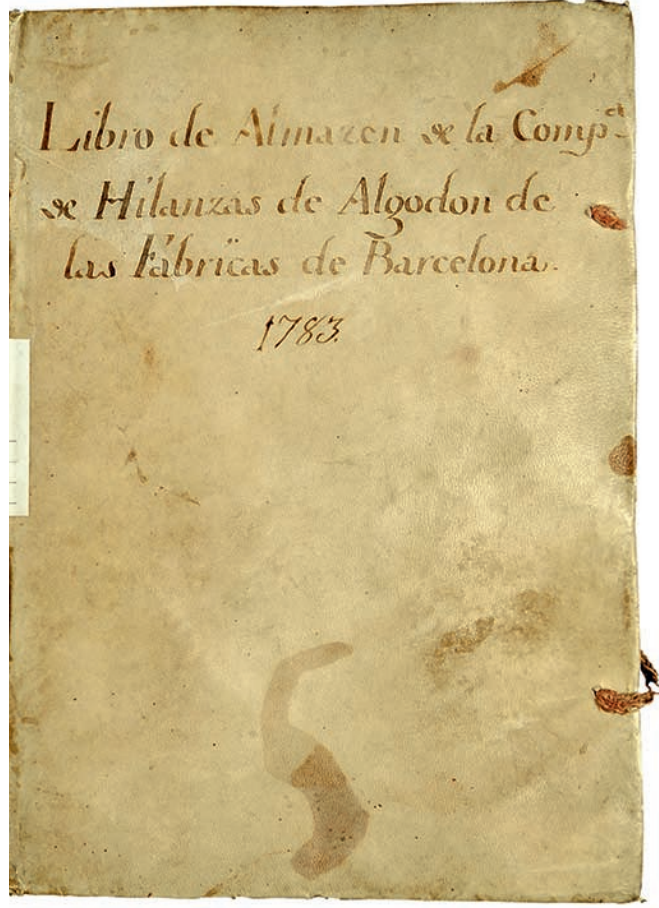
Salvo Error u Omission. Barcelona a 24 de Agosto de 1774.

M. J. Ferrer

Ramon Ripoll y Ferrer

M. J. Ferrer

Juan Canalejo

La Companyia de Filats de Cotó de Barcelona, primera organització patronal d'Europa

◁ Balanç de la Companyia de Filats de 1772 a 1774, 1774. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. BC - Fons Gònima 52/1. Doc.1

△ Llibre d'acords de la Companyia de Filats de Barcelona, 1783. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. BC - Fons Gònima, llibre L11

El progrés de les arts i de les ciències a Catalunya, impulsat per la Junta de Comerç

Visita dels reis Ferran VII i M. Amàlia a la Casa Llotja de Mar l'any 1827. Emili Casals Camps (atribuït), 1863-1899. Oli sobre tela. Museu d'Història de Barcelona. MHCB - 352

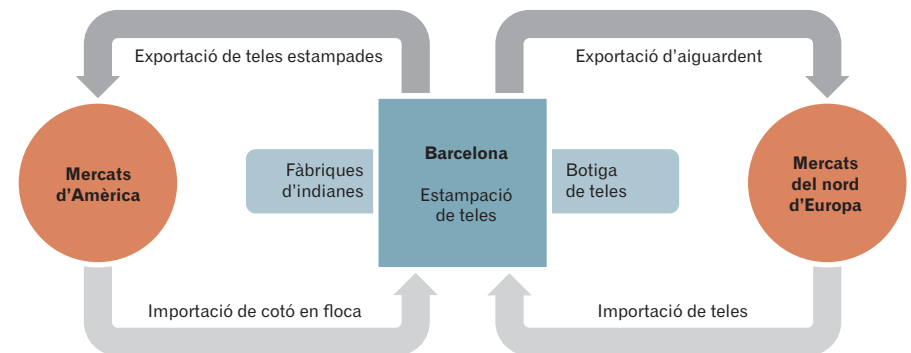

De l'estampació a la filatura Innovació tecnològica i modernització industrial, 1783-1847

El desenvolupament de la manufactura d'indianes a la segona meitat del segle XVIII va generar les condicions que feren possible l'inici del procés de modernització industrial a les primeres dècades del segle XIX. L'aposta pel canvi tècnic i organitzatiu, que es va portar a terme en uns temps difícils marcats per guerres i revolucions, fou determinant per encetar el procés d'industrialització, que va convertir Barcelona en un important centre industrial a escala europea.

Una manufactura de dimensions excepcionals, 1783-1796

Durant l'últim quart del segle XVIII la manufactura d'indianes va assolir a Barcelona unes dimensions realment excepcionals en l'Europa de l'època, tant pel que fa al nombre d'establiments com a la mà d'obra ocupada. La clau d'aquest gran creixement fou l'especialització de bona part de les fàbriques barcelonines en l'estampació de teles de lli importades en cru del nord d'Europa, que després eren exportades massivament a les colònies americanes. Aquesta especialització, que va tenir el seu màxim desenvolupament entre el 1783 i el 1796, va omplir Barcelona de fàbriques i la va convertir en una de les capitals de la manufactura europea.

△ Nombre de fàbriques d'indianes i llenços pintats a Catalunya, 1784

▽ La integració de les activitats mercantils i industrials

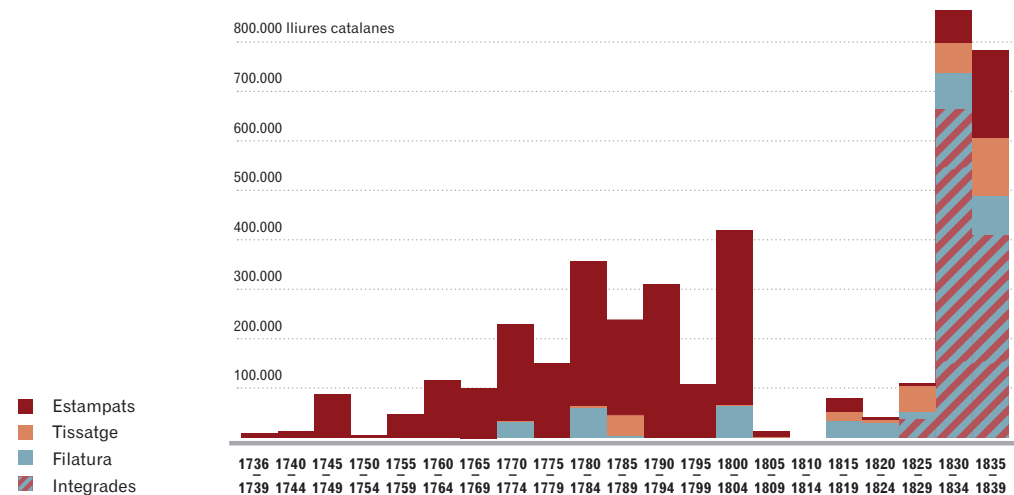

Els llençols pintats, una especialitat molt rendible

Tela de lli amb motius vitícoles. Holandeseta. Lli estampat amb motlle de bac. Catalunya, darrer quart del segle XVIII. Centre de Documentació i Museu Tèxtil, Terrassa. Reg. 474

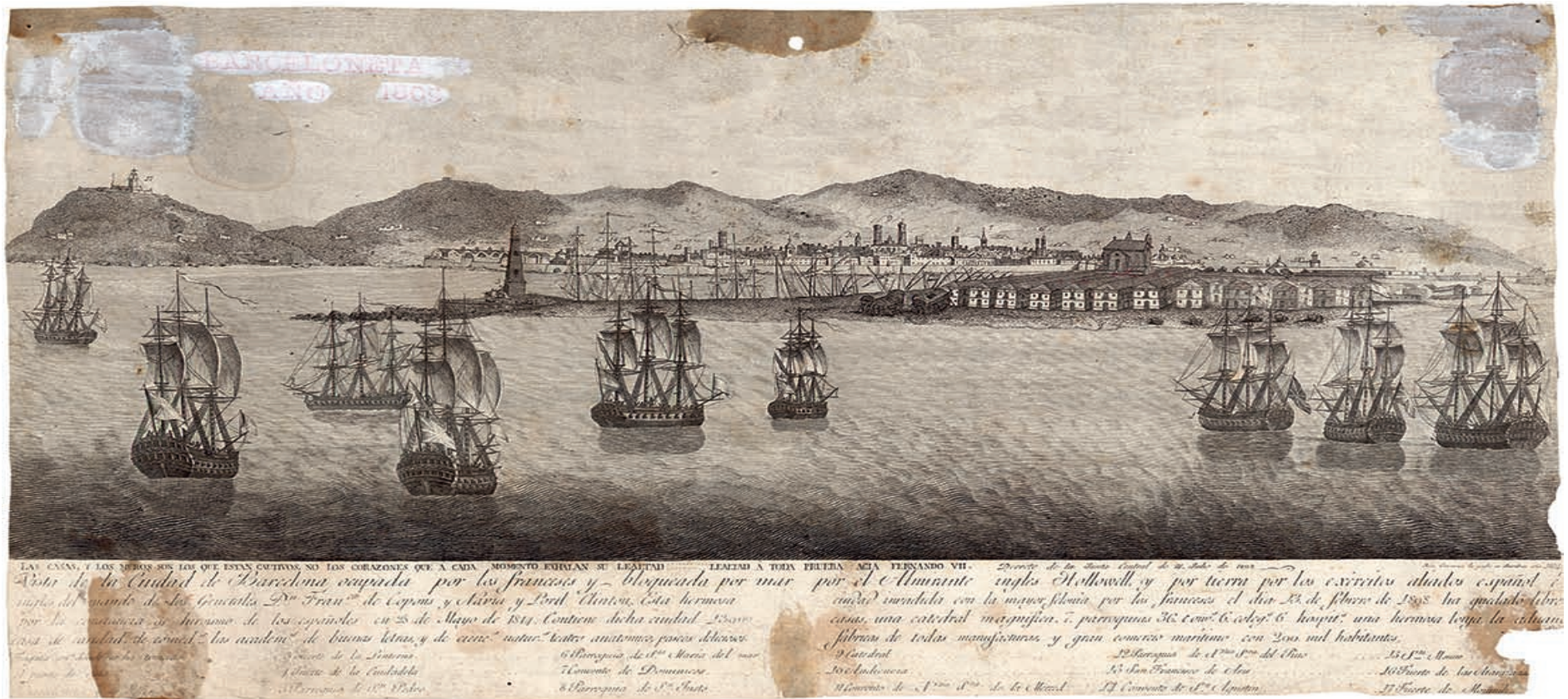
L'aposta pel canvi tècnic en un context de crisi, 1797-1833

Les guerres en què es va implicar el país entre el 1797 i el 1814 van abocar la manufactura d'indianes de Barcelona a la crisi. La pèrdua dels mercats exteriors va obligar els empresaris cotoners a la reestructuració productiva i comercial. Limitats al mercat espanyol, van apostar pel canvi tècnic per reduir costos i guanyar competitivitat. Entre el 1785 i el 1805 es va produir la introducció a Barcelona de les màquines de filar angleses, que estaven revolucionant la indústria cotonera a Europa. Començava així el procés de mecanització, que, després de la guerra del Francès, va continuar amb l'adopció del cilindre d'estampar i del teler mecànic.

△ Cronologia dels conflictes bèl·lics, 1779-1829

▽ Capitals invertits a la indústria cotonera catalana, 1736-1839

Les guerres finiseculars provoquen la crisi del model de creixement setcentista
 Gravats de Barcelona sota l'ocupació francesa i el bloqueig anglès del port. J. Coromina, 1814.
 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - 18664

△ Teler manual de lliços, segle XVIII. Museu Etnològic de Barcelona. MEB - 1940-01-140.

Vista de la peça instal·lada en l'exposició al Saló del Tinell

◀ Filosa o torn de filar, segle XVIII. Museu d'Història de Sabadell. MHS - MITL 222.

Vista de la peça instal·lada en l'exposició al Saló del Tinell

Bergadana. Màquina de filar construïda a Berga per Ramon Farguell a finals del segle XVIII (reproducció a escala 1:1). Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya. MNACTEC - 7995. Vista de la peça instal·lada en l'exposició al Saló del Tinell

L'ART
DU FABRICANT
DE VELOURS DE COTON,
PRÉCÉDÉ
D'UNE DISSERTATION
SUR LA NATURE, LE CHOIX,
ET LA PRÉPARATION DES MATIERES,
ET SUIVI
D'UN TRAITÉ
DE LA TEINTURE ET DE L'IMPRESSON
DES ETOFFES DE CES MÊMES MATIERES.

PAR M. ROLAND DE LA PLATIERE,

Inspecteur Général des Manufactures de Picardie; Associé des Académies Royales des Sciences, Belles-Lettres & Arts de Rouen, Villefranche, &c. & Correspondant de l'Académie Royale des Sciences de Paris & de celle de Montpellier.

PREMIERE PARTIE

Materiam superabat opus.
Ovis. Mei.

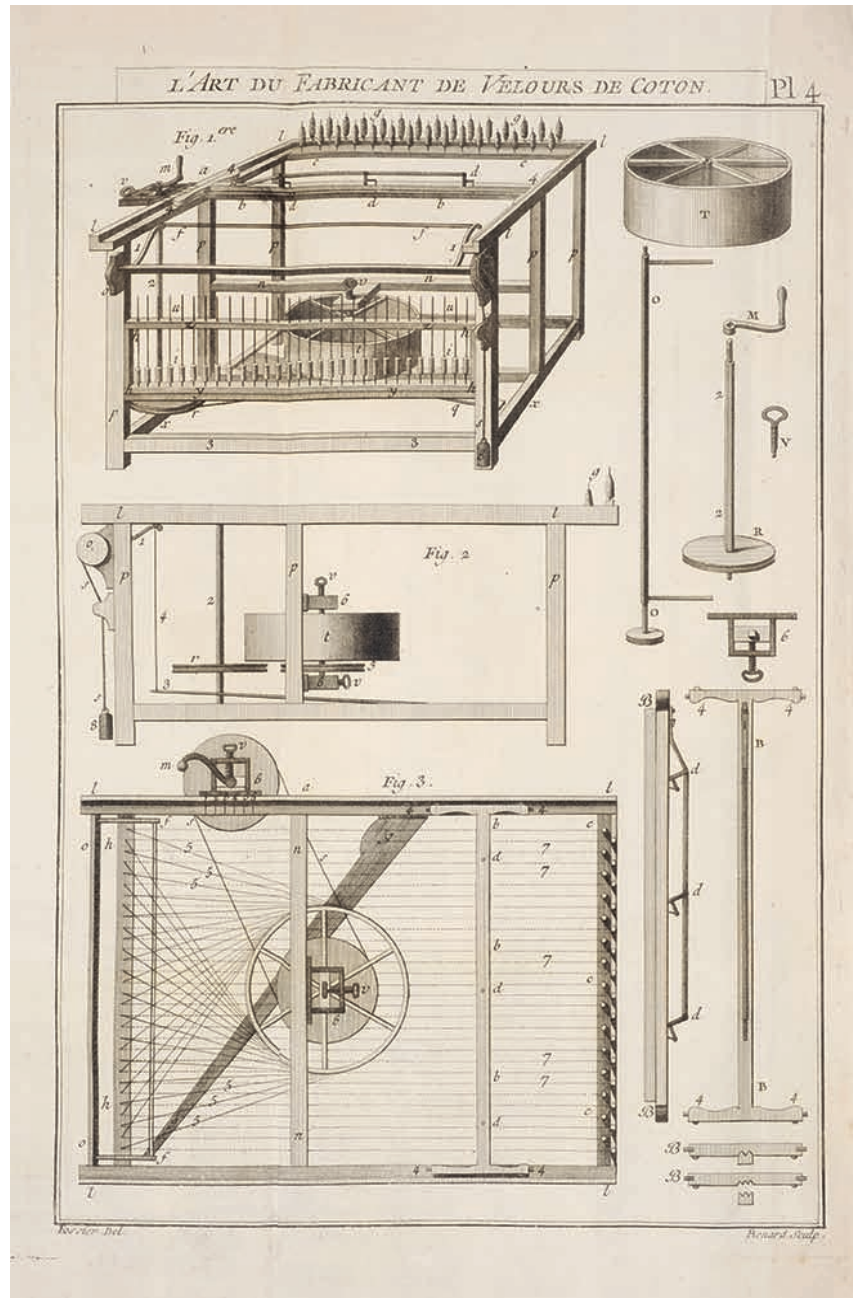

A PARIS,

Aux dépens, &

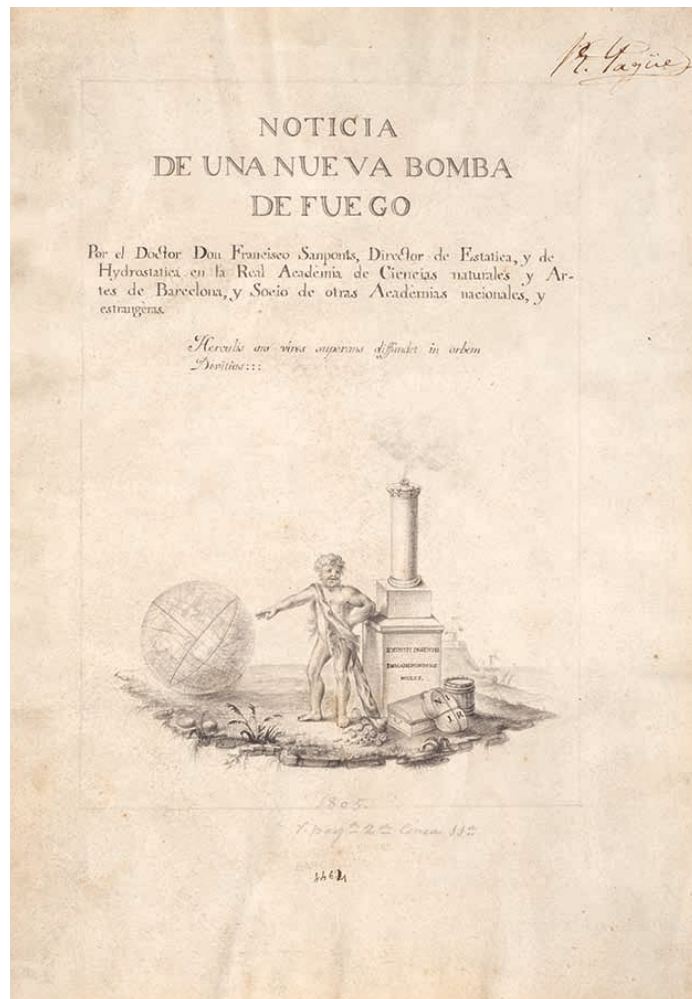
De l'Imprimerie de MOUTARD, Imprimeur-Libraire de la REINE, de MADAME,
de Madame la Comtesse d'ARTOIS, & de l'Académie Royale des Sciences,
Hôtel de Cluny, rue des Mathurins.

M. DCC. LXXX.

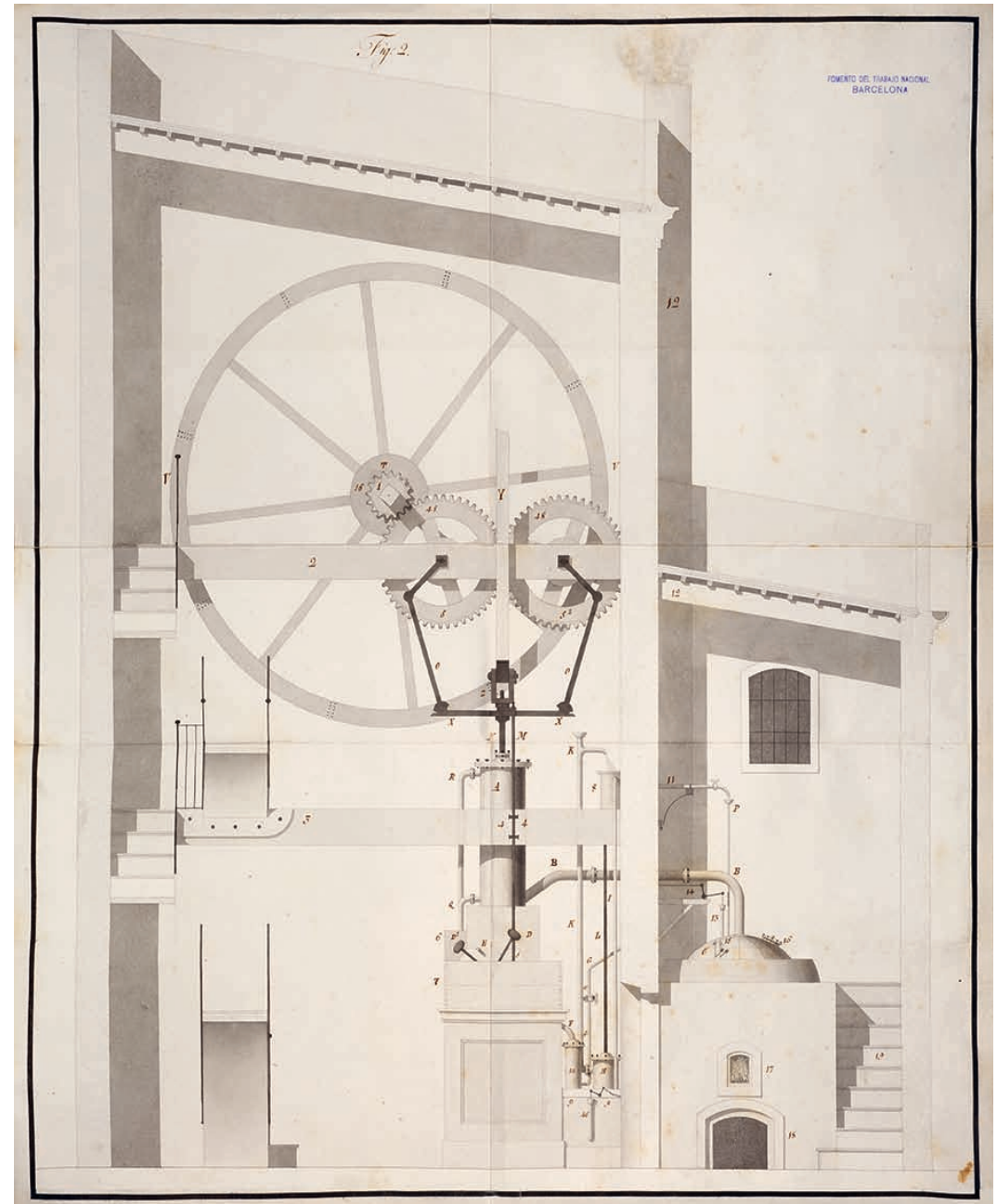

L'Art du fabricant de velours de coton (L'art del fabricant de velluts de cotó) i dibuix de la màquina de filar tipus *jenny*, model semblant a les que es van utilitzar a Barcelona a finals del segle XVIII. Jean-Marie Roland de la Platière, 1780. Foment del Treball Nacional - Arxiu Històric (AFTN)

El primer intent (efímer) d'introducció de l'energia del vapor a Barcelona

Noticia de una nueva bomba de fuego. Por el Doctor Francisco Sanponti, Director de Estática y de Hidrostática en la Real Academia de Ciencias naturales y Artes de Barcelona... Francisc Sanponti, 1805. Biblioteca de Catalunya, Barcelona, BC - Fons Baró de Castellet, 207/1

Dibuix de la màquina de vapor que Francisc Sanponti va construir per a la fàbrica de Jacint Ramon, inclosa en la seva memòria manuscrita 'Noticia de una nueva bomba de fuego...' Francisc Sanponti, 1805. Foment del Treball Nacional - Arxiu Històric (AFTN)

L'aposta dels fabricants barcelonins per la filatura mecànica

Como Sr.
 Los Comisionados del cuerpo de fabricas de Hilad. y Pintad.
 de Bar.^{na} y demas del Principado de Cataluña con el debido res-
 peto a V.^{ca} exponen a V.^{ca} que siendo asi que han hecho
 algun adelantam.^{to} en la manufacta^{ra} carecen de una de aquellas
 Maquinas con que se hila el hilo mas delgado hasta para las
 morochinas q.^{ue} se trabajan en Europa, las quales unicamente
 las poseen los Ingleses en sus fabricas de Manchester y Soton,
 y de las de la mayor utilidad y ventaja para las fabricas de España.
 Las otras con que se hila el hilo menofino q.^{ue} son iguales
 a las de la fabrica q.^{ue} establecieron dos individuos Ingleses en
 Ariza de los Caballeros de cuenta de S.^{ra} M.^{ca}, estan ya en uso
 en Ebro de Bar.^{na} y en la ciudad de Manresa, pero como
 estas suelen andar con agua, y principalmente por medio de
 la Bomba de fuego, seria este ultimo movi^l el mas apropiado
 en esta capital, y el mas adaptable a imitacion de la que
 se ordena de S.^{ra} M.^{ca} y para las mismas de Almadén ha
 construido D.^{no} Thomas Beyer a la qual tiene un modelo
 en la fabrica de Baños de Segovia propio de S.^{ra} M.^{ca}: Solo
 que acudiendo a la proteccion q.^{ue} dispensa V.^{ca} para el
 adelantam.^{to} de las Artes y Fabricas de este Reyno
 suplican respetuosam.^{te} a V.^{ca} se digno facilitar
 que las fabricas de este Principado puedan conseguir
 el modelo de d^{ha} Maquinas, y de la Bomba de fuego arriba
 mencionadas de q.^{ue} carecen, ya sea a costa del Sr. Herra-
 nio, o bien de la corporacion q.^{ue} representan gracia que
 esperan entre las muchas que dispensa el noble conaxon
 de V.^{ca} de Barcelona de Noviembre de 1802. D.^{no} Erasmo Bonino = Joseph Alabau = J^oh. Castañer,
 Jacinto Ramon = Lorenzo Claxós = Joseph Alabau = Juan Coll y Viladominu = Fran.^{co} Ribas y Merdies =
 E.^{ra} N. N. i N. N.

Carta dels Comisionados del Cuerpo de Fábricas de Hilados y Pintados de Barcelona en què demanen al govern que faciliti la vinguda al Principat d'un model de les noves màquines de filar que s'utilitzen a Manchester i de la màquina de vapor que les mou, 1802. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. BC - Fons Gònima 45/9

Eraso
 Que sea el punto de comparacion para poderse formar concepto el
 gasto q.^{ue} ocasiona el un movimiento a un cierto, y determinado nume-
 ro de Maquinas de hilar y Cardas el Algodon en Barcelona. Estas Ma-
 quinas estan existentes y en execucion en la casa fabrica de D.^{no} Pablo
 Ramon en la calle de S.^{ra} Pablo de dicha Ciudad.

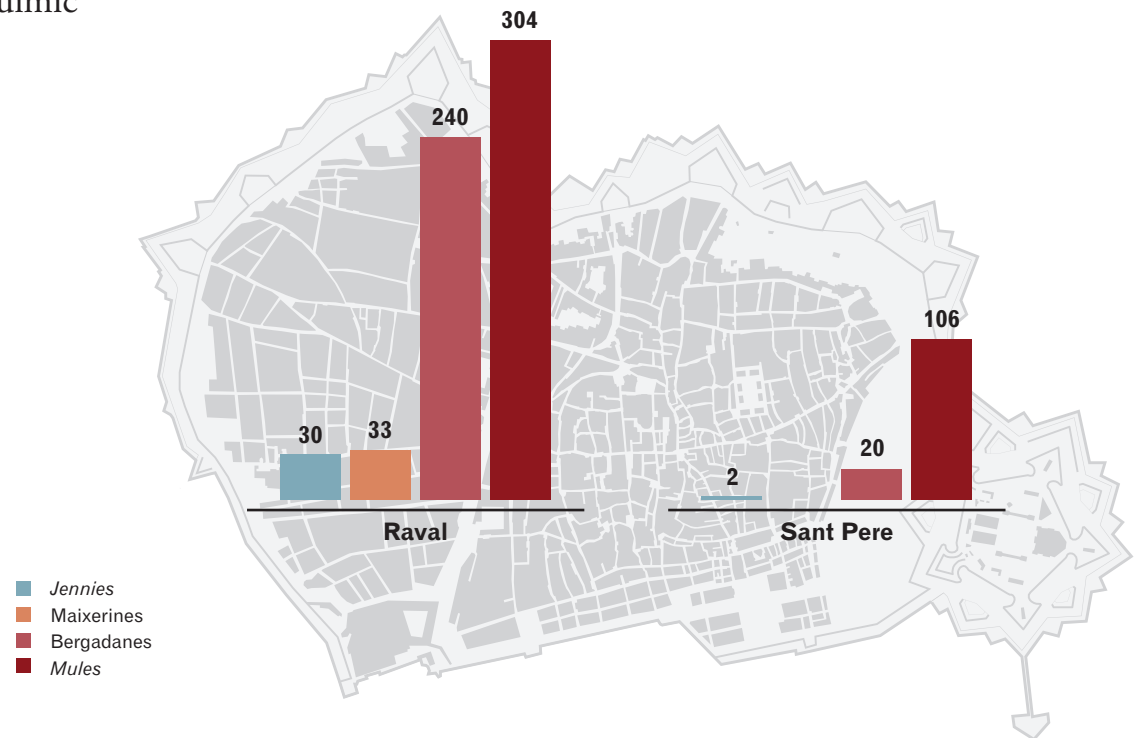
Maquinas	Potencias	Gastos
Diez y seis Maqui- nas de hilar con 164 vires.	Para dar movimiento a estas Ma- quinas se emplean cinco mulas en accion q. ^{ue} elevandose a las horas	800 rs. 8 m
Seis Maquinas de Cardas	precisas por las q. ^{ue} han descosado, son diez las q. ^{ue} se emplean y man- tenen en em a diez reales p. ^{er} Mula diario	
Una Bomba de Cadena	Un hombre para cuidar las Mulas a diez re- ales diarios.	80 " "
Una Calandria	La compra de las Mulas q. ^{ue} en los diez años pue- de quitarse q. ^{ue} nueva mas de una cada año de diez reales diarios	80 " "
	Presular q. ^{ue} en el expresado numero de Maqui- nas las potencias comunem. ^{te} diariamente	1200 rs. 8 m

Reflexiones
 segun se ha podido deducir de lo q.^{ue} dice D.^{no} Thomas Beyer en lo q.^{ue} expuso a S.^{ra} M.^{ca}
 la Bomba de Manchester produce un efecto de diez veces mayor al q.^{ue} producen
 las diez Cavallerias en las Maquinas arriba expresadas y necessariamente
 el Consequente de las Cavallerias para producir en Barcelona el efecto
 q.^{ue} produce en Manchester la Bomba de vapor o bien de los diez reales diarios

Carta d'Erasme de Gònima i Joan Rull, directors de la Companyia de Filats de Barcelona, sobre les màquines de filar de la fàbrica de Jacint Ramon, 22 d'octubre de 1803. Biblioteca de Catalunya, Barcelona. BC - AJC. Fons Gònima. Cia. de Filats

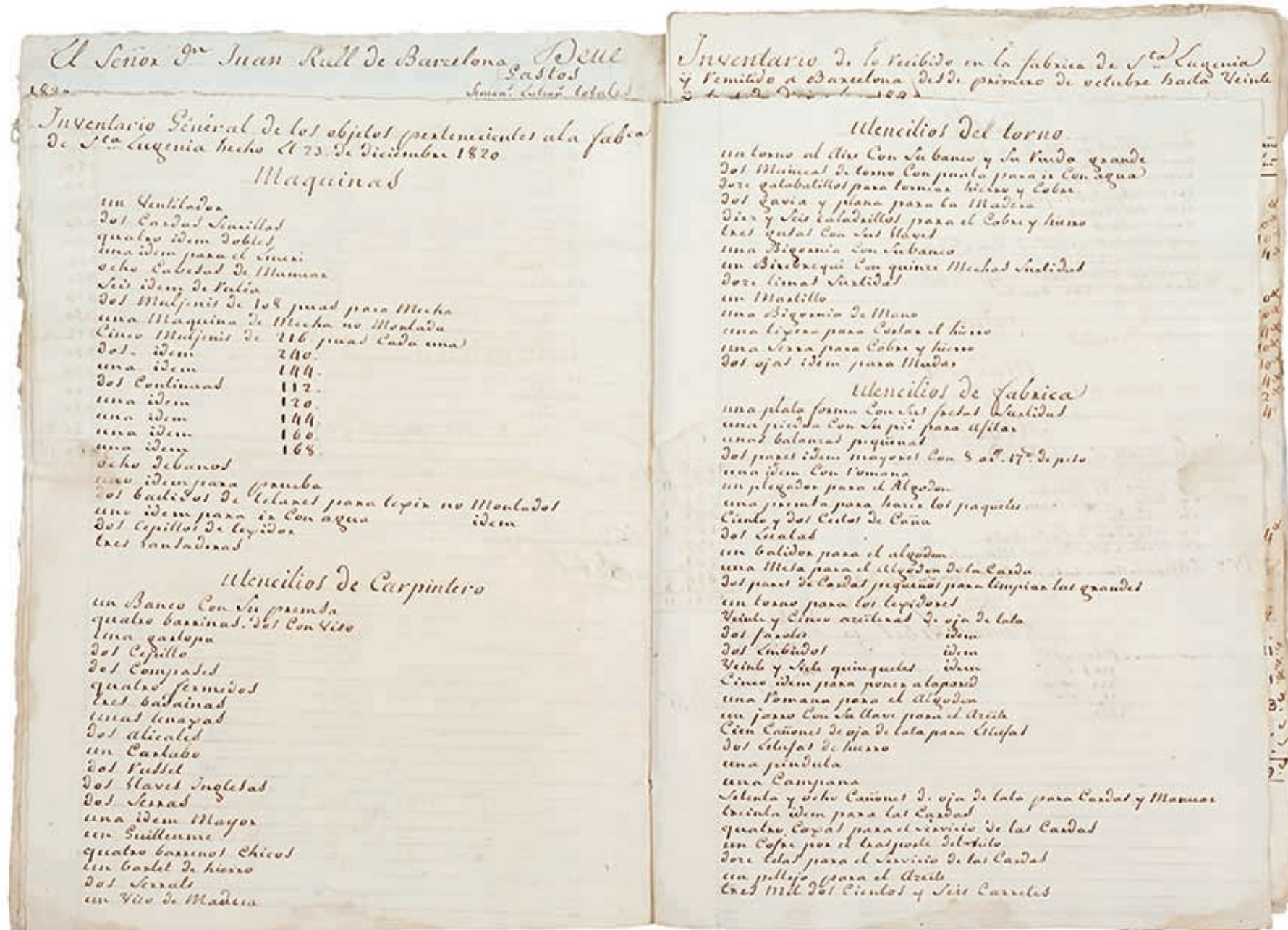
La filatura mecànica, motor de la modernització industrial, 1833-1847

La creació de les fàbriques de filar mecàniques, mogudes per cavalleries o per l'aigua, i a partir del 1833 per la força del vapor, va suposar un salt qualitatiu transcendent en el desenvolupament de la manufactura cotonera barcelonina. Amb elles va aparèixer el sistema fabril i es va configurar la nova ciutat industrial. Van ser el motor de la modernització, no sols perquè afavoriren la creació de grans empreses integrades —de la Bonaplata a La España Industrial—, sinó perquè estimularen nous sectors fonamentals per a la industrialització del país i de la seva capital, com el químic i el metal·lomecànic.

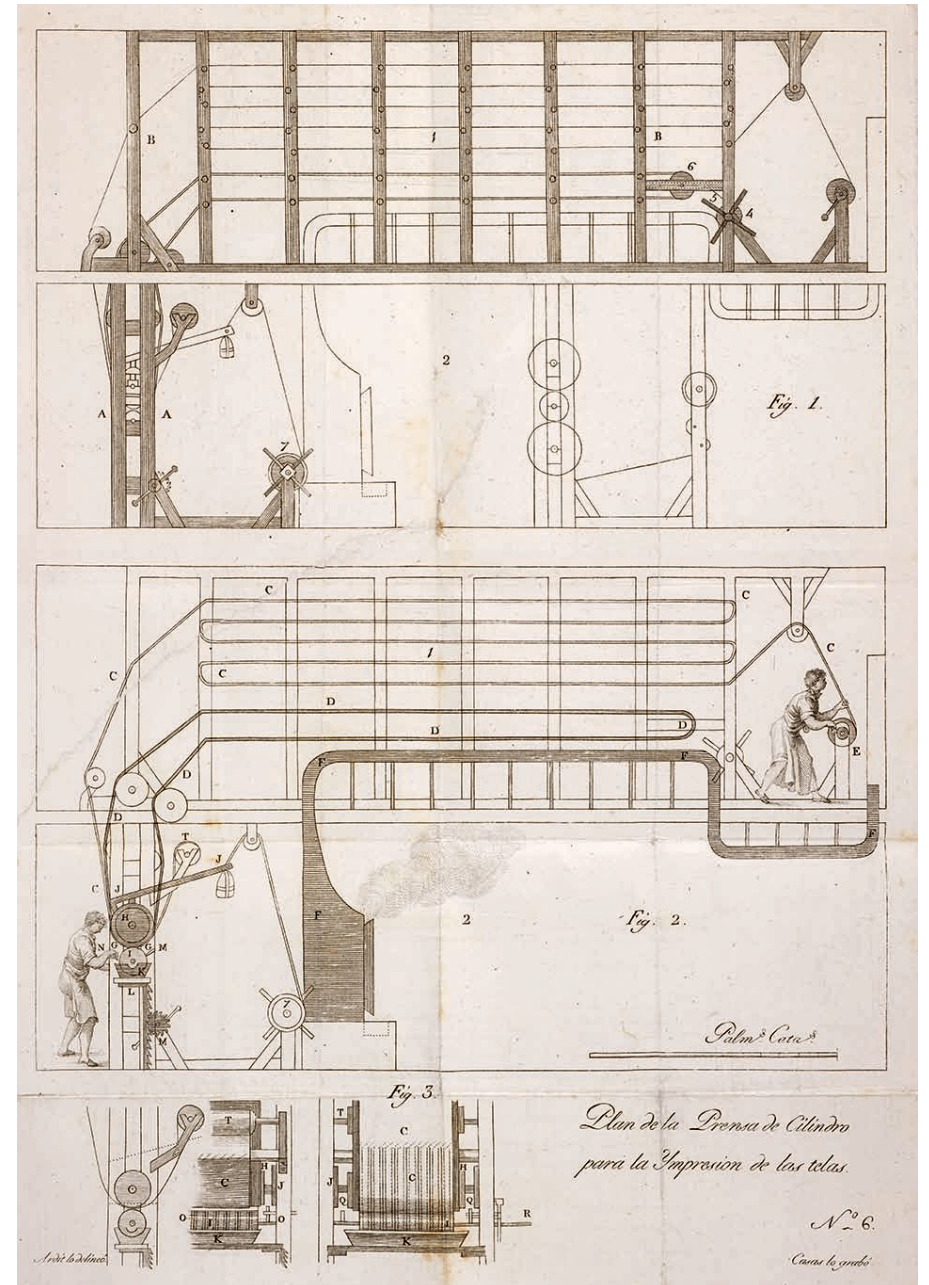
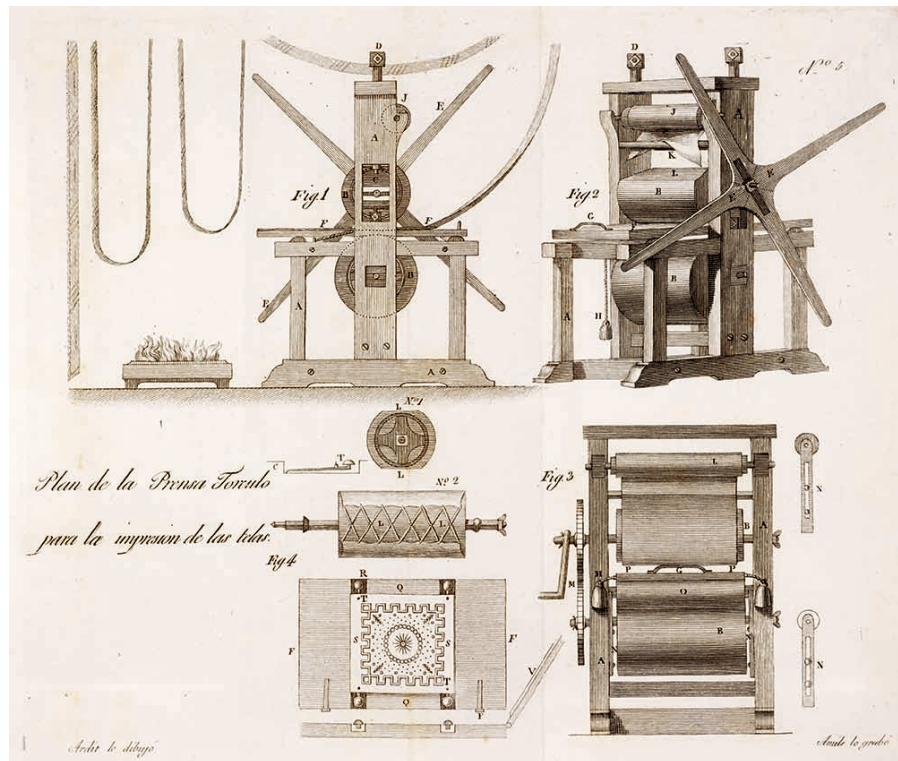

La mecanització de la filatura de cotó a Barcelona, 1829.
Nombre de màquines de filar per tipus

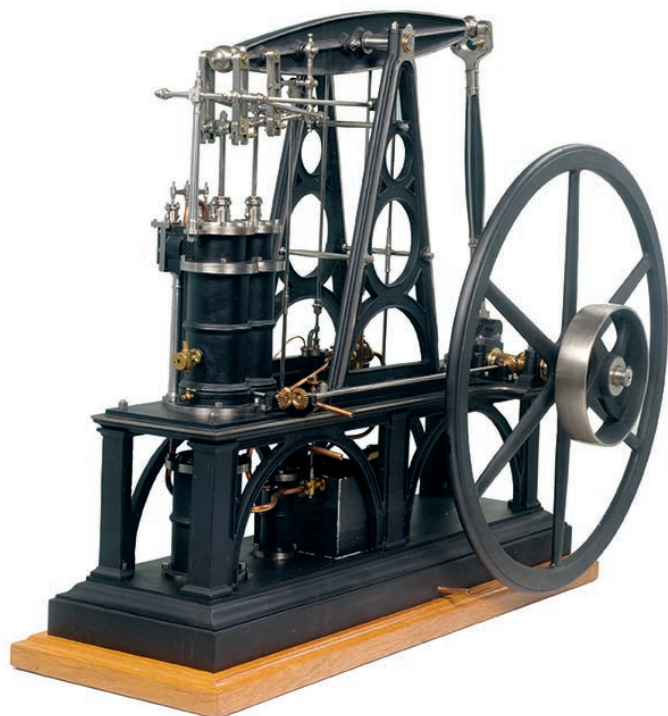
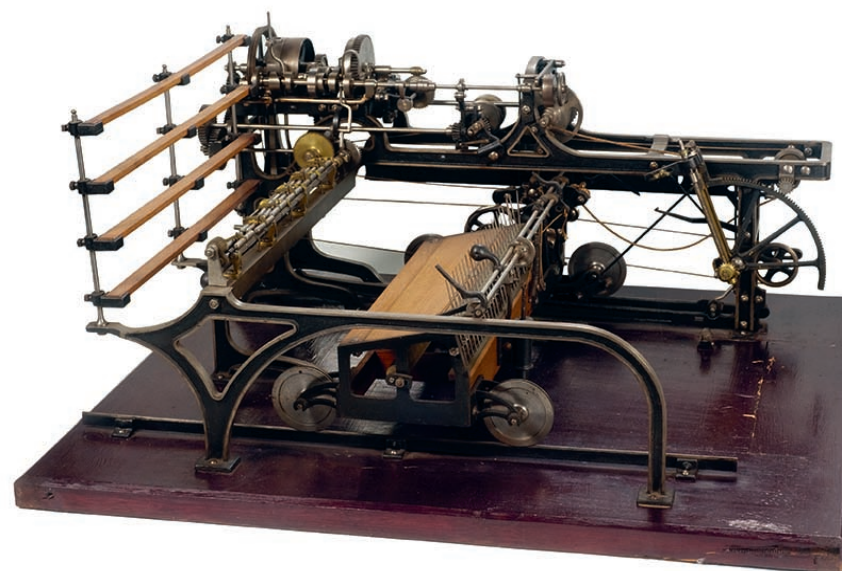
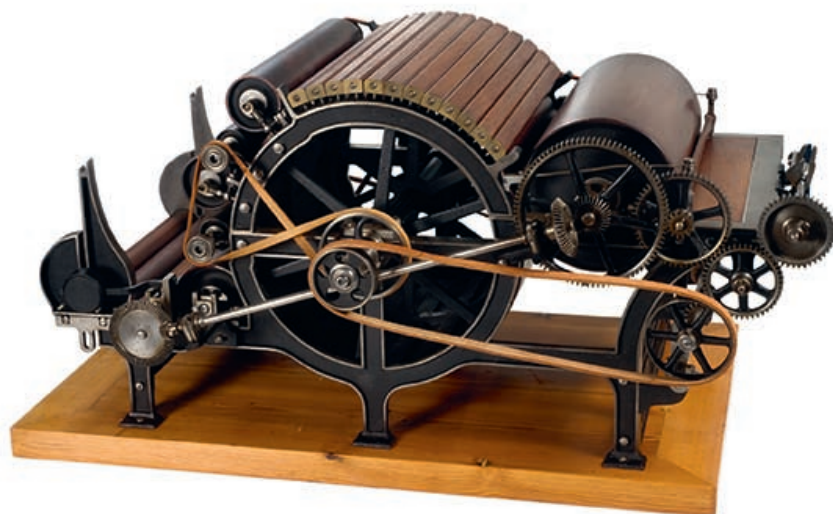
La continuïtat del procés de mecanització després de la guerra del Francès

Inventari de la fàbrica de filats de Joan Rull a Santa Eugènia (Girona), amb màquines mule-jennies de 240 fusos i trostles o contínues de 168 fusos, 1820. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - Fons de fallides. B-997

Dibuixos de les noves màquines d'estampar inclosos per Carles Ardit en el seu *Tratado teórico y práctico de la fabricación de pintados o indianas*. Barcelona, 1819. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - B°1819 8° (5) vol. I i II

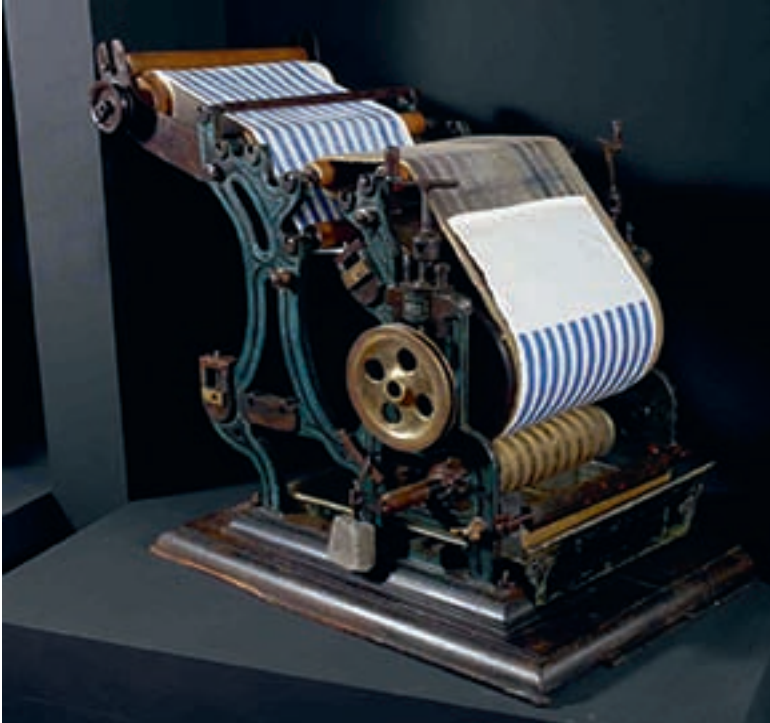

△ Maqueta d'una màquina de cilindres per a la carda del cotó que s'utilitzava a Catalunya a mitjan segle XIX. Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de Barcelona. Inv. 00009

▽ Maqueta d'una màquina de vapor estàtica. J. Salleron. París. Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de Barcelona. Inv. 00358

△ Maqueta de màquina de filar selfactina de mitjan segle XIX. Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de Barcelona. Inv. 00010

▽ Corró de fusta per estampar indians en una màquina de cilindres. Segle XIX. Fusta, metall i pastes. Museu de l'Estampació de Premià de Mar. MEPM - 5141
Corró de coure per estampar amb màquina de cilindres. Segle XIX. Coure gravat al buit. Museu de l'Estampació de Premià de Mar. MEPM - 1386

△ Petita màquina de cilindres per estampar indians. Model de laboratori per confeccionar mostres de prova. Fàbrica Ponsa de Barcelona. Segona meitat del segle XIX. Fusta, ferro i coure. Museu de l'Estampació de Premià de Mar. MEPM - 5015
▽ Teler de garrot. John Duckdale and Sons. Blackburn, finals del segle XIX. Ferro colat. Museu d'Història de Sabadell. MHS - MITL 1217. Vista de la peça instal·lada en l'exposició al Saló del Tinell

La fàbrica El Vapor, un punt d'inflexió. Partint d'una fàbrica d'indianes, la família Bonaplata va impulsar la creació de l'empresa Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., la primera que, el 1833, va muntar una filatura mecànica a Barcelona moguda per una màquina de vapor i un taller annex de construcció de maquinària.

Retrat de Ramon Bonaplata i Roig, fabricant d'indianes i patriarca de la família Bonaplata. Vicenç Rodés, segon quart del segle XIX. Oli sobre tela. Col·lecció particular

Retrat de Salvador Bonaplata i Corriol, fabricant d'indianes i dirigent de la Comissió de Fàbriques de Barcelona. Vicenç Rodés, 1837. Oli sobre tela. Col·lecció particular

Mocador estampat per l'empresa Ramon Bonaplata i Fill en record de la visita del rei Ferran VII i la seva esposa M. Amàlia a la fàbrica, 1827. Glassilla. Cotó estampat. Col·lecció particular

2 EL VAPOR.

prescindir. ¿Por qué no tuvo igual fin el conde de E...
pudo, de inaudita memoria? ¿Cómo no hubo un puñal
que acabase con la existencia de aquel tigre? ¿No era
propicia la coyuntura? ¡Ojalá se hubiese trozado con
su inaudita sangre el voto de Barcelona! Ni el desu-

El cadáver de Bassa fue arrojado por uno de los balcones
de Palacio, arrastrado por las calles, y víctima
finalmente de las llamas.... ¡Ah! no prosigamos; la
irraginación se estrema.... ¡duras penas el desca-

Numerosos grupos de ciudadanos que iban recor-
riendo las calles á los gritos unánimes de ¡viva Isa-

Apertremos la vista de tanta atrocidad, y no nos
entreguemos á funestos vaicínios. Las músicas del
Real Cuerpo de Artillería y de las demas tropas de la
guarnición y milicia Urbana recorrieron las calles y
pasaron tocando cauciones patrióticas é himnos de gra-

Amnació el 6 de agosto; el público leía afanoso en
los periódicos y en las esquinas las alocuciones de las
Autoridades respectivas, cuando se oyó tocar generala.

La capital de la antigua Cataluña sigue tranquila.
Respetuosa aguarda las resoluciones del Gobierno su-
premo. Y por sí estas mal linadas cláusulas llegan á
sus oídos, sepa que el Pueblo español está causado
de sufrir almos y hacer cadenas. Consiente en que las
reformas sean sucesivas, mesurado el movimiento,
mas su fibra no permite estar inerte. Quiere LIBERTAD
legal; quiere ser gobernado por hombres puros, iden-

Respetuosa aguarda las resoluciones del Gobierno su-
premo. Y por sí estas mal linadas cláusulas llegan á
sus oídos, sepa que el Pueblo español está causado
de sufrir almos y hacer cadenas. Consiente en que las
reformas sean sucesivas, mesurado el movimiento,
mas su fibra no permite estar inerte. Quiere LIBERTAD
legal; quiere ser gobernado por hombres puros, iden-

BARCELONESES: El Gobernador civil interino manifiesta á
su vez el Pueblo, se está ocupado de su honra; y que va tiene el
orden de las armas el Excmo. Sr. D. Pedro María de Pastors.
Barcel. el 5 de agosto de 1835, á las tres y media de la tarde.—
José Melchor Prat, Gobernador civil interino.

BARCELONESES: Encargado por ordenanza, como teniente de
Bat. de esta Plaza, del Gobierno militar de ella y de la presidencia
de su Excmo. Ayuntamiento, si soy acreedor á vuestra confianza,
agradecimiento con vuestra sencillez y eidera, contribuyendo con
migo á que se restablezca el orden en esta Capital de la primera
consideración de la Monarquía por su industria y cultura.

Antes de la verdadera libertad, que salio como yo que
consiste en sujetar á la ley y á la voz paternal de las Autoridades
que vos sacrificáis y vóler por vuestra prosperidad, seguridad
mis desos para tener la satisfacción de ver establecido el sosiego
público en esta misma tarde, puesto que en las convulsiones de
estos días y en la actual no ha precisado la necesidad á prevenios
que respetar la propiedad y la industria de Barcelona con la se-

BARCELONESES: Las Autoridades que á vuestros vivos deseos
han sido constituidos van á habitar el lenguaje de la franqueza y
del amor al pueblo. Ellos os deben una manifestación pronta de
su estado y de los desvelos que les están ocupando.
Teneis á vuestro frente al Excmo. Sr. D. Pedro María de Pas-
tors, cuyas licoas y circunstancias no podrán menos de llenaros de
contento y de terror á los contrarios de la libertad.

El Sr. Gobernador civil de la provincia ha renunciado. Entra
en su lugar el Secretario del gobierno civil, cuyos antecedentes
serán aceptados por sus constituyentes.
El Ayuntamiento, que se ha colocado como un protector y me-

Las que los tres ya han conseguido el descaño que merecen
sus nobles fatigas, volverán otra vez sin perder momento á presen-

La milicia alternará por mitad con el ejército en la custodia de
los puertos militares.

El Excmo. Sr. General Pastors se compromete á no dejar el mando de las armas si á permitir que otra
autoridad militar venga á tomarlo, hasta que descalza S. M. la
antigua BARRA G-beradora.

HABITANTES DE BARCELONA.

¡Qué huecos ya dentro de estos muros!... Los liberales de toda
Cataluña están levantando nuestros brazos. Oprimidos en unas y otras poblaciones
por las banderas enemigas de la libertad; reñon es que acudamos en su
auxilio á su socorro, y que combatiendo por do quiera el poder tiránico
de la oprelion, salvemos sus propósitos, sus familias, sus amonados
días. Fuera os que volamos sin perder momento á plantar el pendon
de laa. El y de la libertad Española, desde las orillas del mar en que
vimos hasta las cimas mas altas de los montes donde ostentan los co-

Los ciudadanos constituidos en este día os llaman á las heróicas em-
presas. Desde mañana ó del corriente estará abierto el padron de los va-

Todos cuantos habrán recibido armas generosamente ofrecidas de
nuevo en las aras del bien general. Alistas con ellas y á vuestra situa-

¡Que honor se circunscriba el que en nuestro suelo! ¡Que renombre en

todo el Brasil si reproduciéndose en mill pueblos y de mill modos el valor
y la fuerza de los cuerpos francos de Miguelitos de Barcelona; republi-

BANDO.—La Junta de Autoridades, constituida en
las Casas del Ayuntamiento, deseando adoptar todas
aquellas medidas que pueden contribuir á la continua-

Ordena y Manda: que al toque de las primeras ora-
ciones todas y cualesquier personas se retiren á sus
casas, y se cierren las tabernas, bodegones y café,
de las 9 á las 10 de la noche. Y previene asimismo
que no consentirá que se reuna grupo alguno hasta
el número de cuatro personas, y que á este fin ha
dado las competentes órdenes á la tropa del Ejército
y á la Milicia Urbana.

Al mismo tiempo invita á todos los vecinos de esta
Ciudad para que llegada la noche pongan iluminadas
sus casas. Barcelona 6 de agosto de 1835.—Por orden
del Excmo. Sr. Capitan general interino.—Cayetano
Ribó, secretario interino.

El orden es elemento de vida para las sociedades y sin el todo
fuerza es; todo ciudadano, todo ciudadano social. La misma le-

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

Numerosos grupos de ciudadanos que iban recor-
riendo las calles á los gritos unánimes de ¡viva Isa-
bel!!! viva la libertad! abajo los tiranos! y crecidas
patrullas de soldados y urbanos mezclados para man-
tener el orden fué el único espectáculo que pudo ocu-
parnos hasta el anochecer. ¡Hubiese querido el Cielo
que no anocheciera jamás!... Con efecto; á no ser la
madre de las tinieblas tal vez no se habría presencian-
do el horroroso espectáculo de ver entregada á las llama-
s la fábrica de vapor de los Sres. Bonaplata, Vila-
regut y compañía; no hubiera Barcelona dado el in-
sencensato ejemplar de suicidar su industria, de atajar su
progreso fabril, de anonadar su futuro triunfo en to-
dos los mercados del globo....

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

La Junta os dijo ayer que el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors
conservaría el mando de las armas hasta que S. M. disponga de
viri seguros y tranquilos, pues el Excmo. Sr. D. Pedro María Pastors

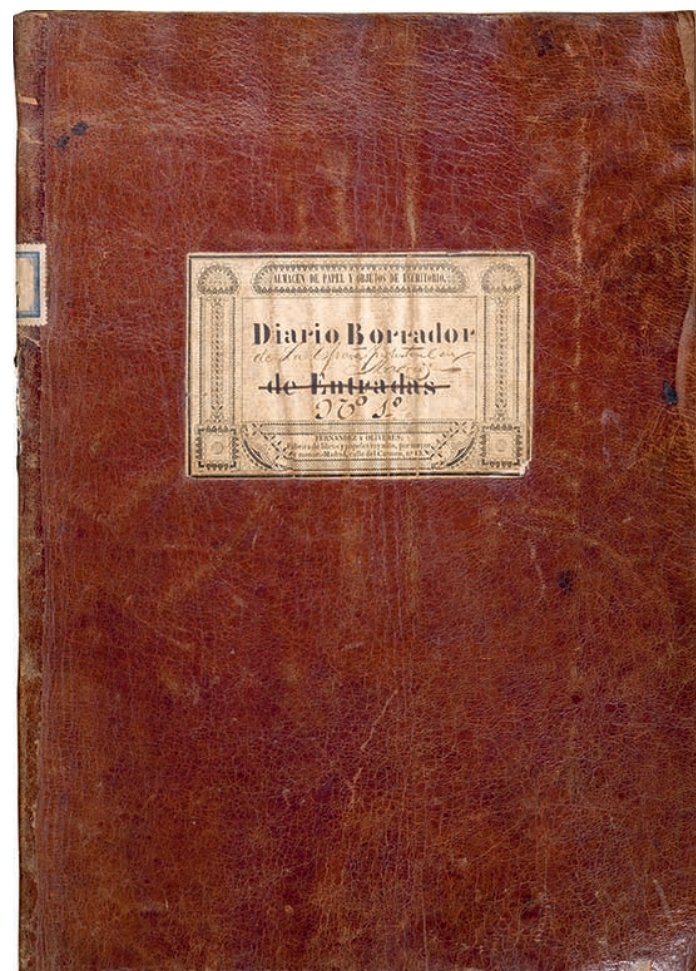

La patuleia de Barcelona. Antoni Ferran i Satayol, 1835-1845.
Oli sobre tela. Museu d'Història de Barcelona. MHCB - 817

La España Industrial, la consolidació del sistema fabril modern a Barcelona

Retrat de Maties Muntades i Font, empresari cotoner i pare dels fundadors de La España Industrial. Joaquim Espalter i Rull, 1836. Oli sobre tela. Museu Nacional d'Art de Catalunya. MNAC - 11410

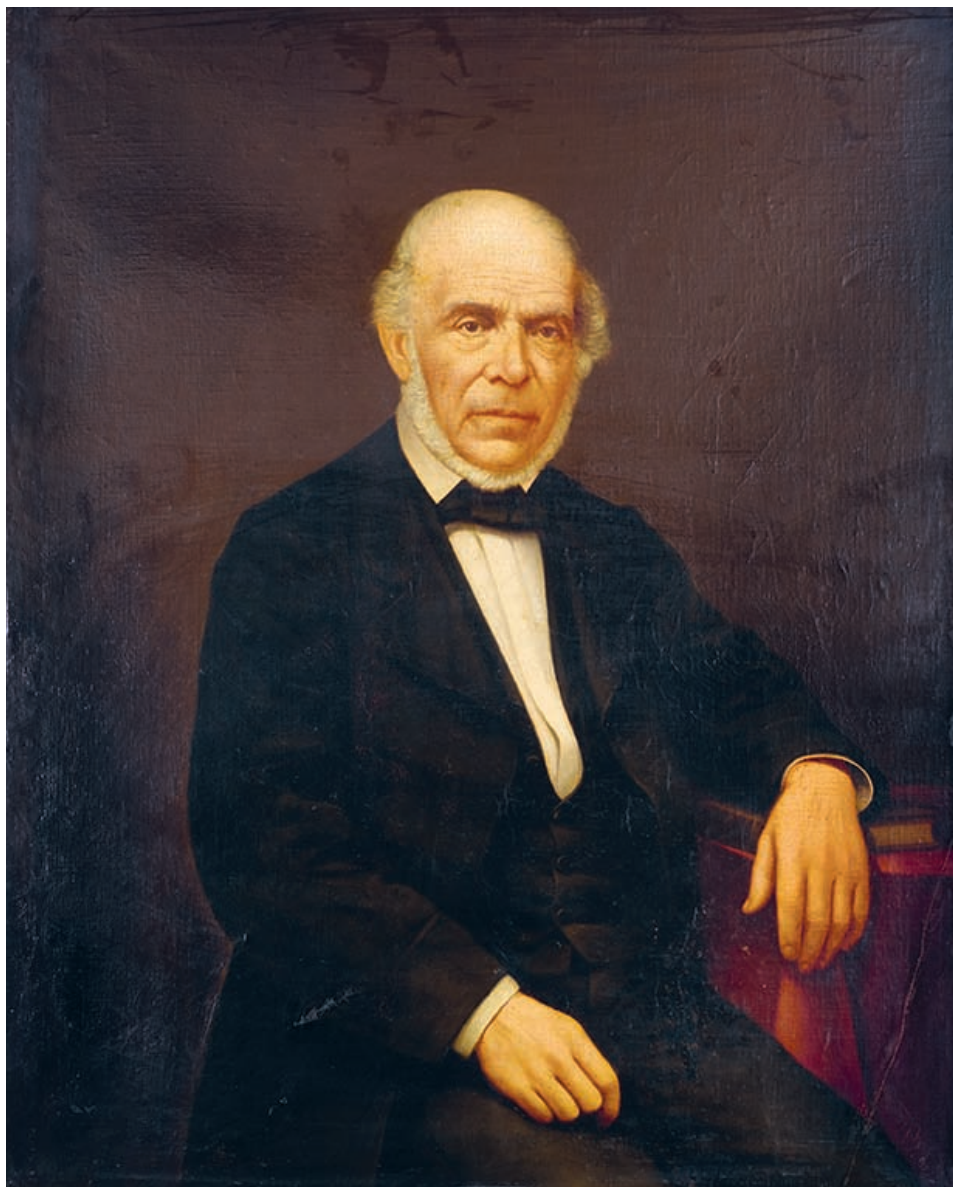

Primer llibre «esborrany» de La España Industrial, 10 de febrer de 1847-7 de gener de 1848. Museu de l'Estampació de Premià de Mar. MEPM - 11137

Indiana estil *chinoiserie*. Fàbrica La España Industrial. Guinea, 1850.
Cotó estampat. Musée de l'Impression sur Étoffes, Mulhouse . S. 795.21

Del cotó a les construccions mecàniques

Retrat de Nicolau Tous i Soler, empresari cotoner, dirigent de la comissió de fàbriques i un dels primers impulsors de la indústria de construccions mecàniques a Barcelona. Anònim, 1871. Oli sobre tela. Foment del Treball Nacional - Arxiu Històric (AFTN)

Registro de Oficios y Cartas de la Comisión de Fábricas de Hilados, Tejidos y Estampados de Algodón de Barcelona, Vol. I, 1829-1833. Foment del Treball Nacional - Arxiu Històric (AFTN)

Fabricantes de hilados y tejidos citados en la parte de Arzobispado								
Calle	N.º de casa	Nombres y Apellidos	Clases de Maquinas				Plantas	Carpas de hilos
			de hilos	de hilos	de hilos	de hilos		
C/ de Santa Cruz	20	D. Domingo Masde					0	
	17	D. María Bofall			8		24	
	23	D. Teresa Barcel			8		16	
	24	D. Juan P. Corominas			15		24	
	7	D. Jose Obispo				10	124	
	1	D. Jose Llorens			3		25	
	1	D. Jose Llorens			2		4	
	1	D. Jose Llorens			2		35	
	16	D. José María Bofall			3		25	
	2	D. Jose Novales			3		26	
C/ de San Vicente	30	D. Juan P. Corominas			5		16	
	17	D. Jose Obispo				15	25	
	3	D. Maria Novales i Bofall			8		16	
	10	D. Juan Novales			2		14	
	16	D. Jose Obispo			2		22	
	10	D. Jose Obispo			1		16	
	15	D. Sebastián Novales			8		24	
	30	D. Pablo Novales			2		27	
	23	D. Jose Obispo			3		6	
	24	D. Juan Bellver			7		16	
C/ de San Juan	28	D. Jose Obispo				15	18	
	12	D. Jose Obispo			5	12	187	
	23	D. Jose Obispo			5		6	
	18	D. Jose Obispo			2		16	
	15	D. Jose Obispo			2		3	
	24	D. Jose Obispo			2		4	
	18	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
C/ de San Francisco	20	D. Jose Obispo			20		24	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
C/ de San Pedro	10	D. Jose Obispo			20		24	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	
	15	D. Jose Obispo			2		4	

La Comissió de Fàbriques de Filats, Teixits i Estampats de Cotó, la gran patronal dels cotoners barcelonins del primer terç del segle XIX
 Libro de actas n.º 1, que inclou el Padrón General de Fabricantes de 1829, 1829-1834. Foment del Treball Nacional - Arxiu Històric (AFTN)

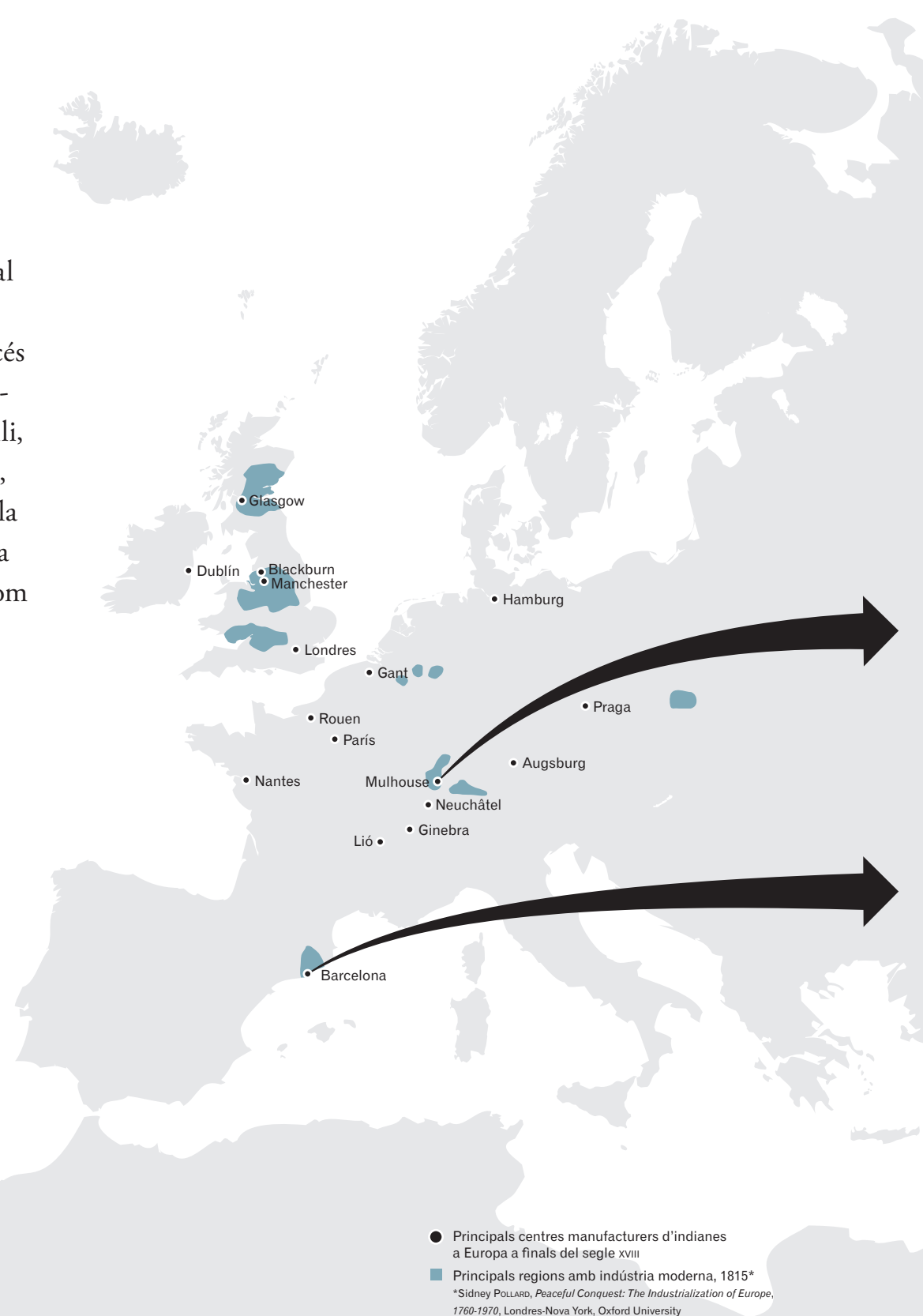
Botiga d'indianes de Barcelona. Gabriel Planella, 1824. Oli sobre tela. Museu d'Història de Barcelona. MHCB - 3025

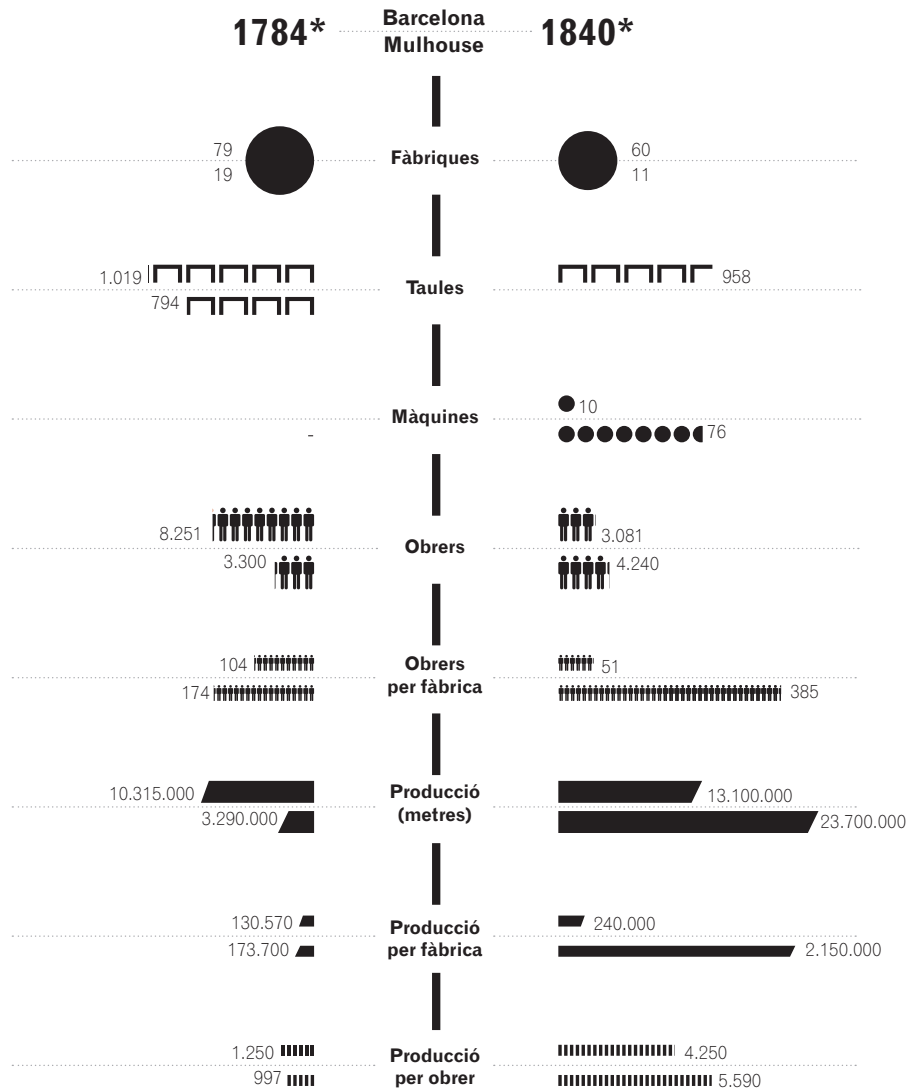

Al·legoria de la indústria. Percala. Cotó estampat amb corrons de coure. Catalunya, mitjan segle XIX.
Centre de Documentació i Museu Tèxtil, Terrassa. Reg. 17004

Barcelona, centre industrial europeu

A mitjan segle XIX Barcelona era la principal ciutat industrial de l'Estat espanyol i una de les més importants de l'Europa mediterrània. Aquest lloc preminent era el resultat del procés iniciat en l'últim quart del segle XVIII, quan la ciutat va convertir-se, gràcies a l'especialització en l'estampat de teles de lli, en una de les capitals de la manufactura d'indianes europea, juntament amb Mulhouse (Alsàcia). El procés va culminar la dècada de 1840, quan, superada la crisi postbèlica, Barcelona va ser capaç d'encetar un nou cicle de creixement prenent com a base el modern sistema fabril.

La indústria d'estampats a Barcelona i Mulhouse, 1784-1840.
 *Dades de Barcelona: 1784/1840; dades de Mulhouse: 1785/1839-1842

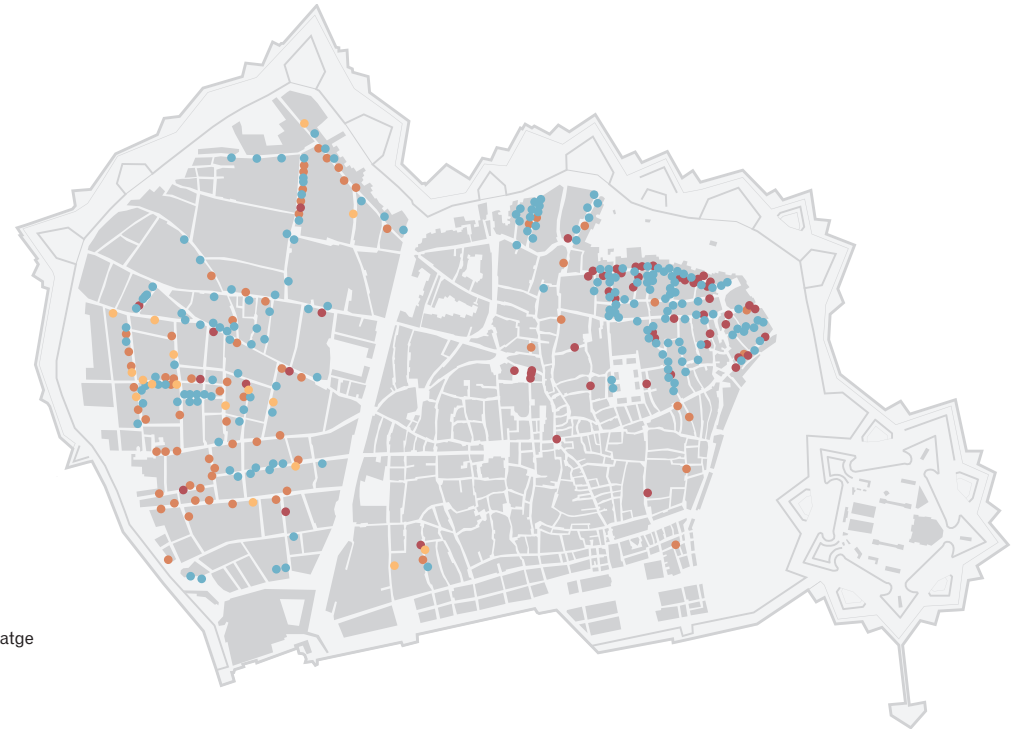
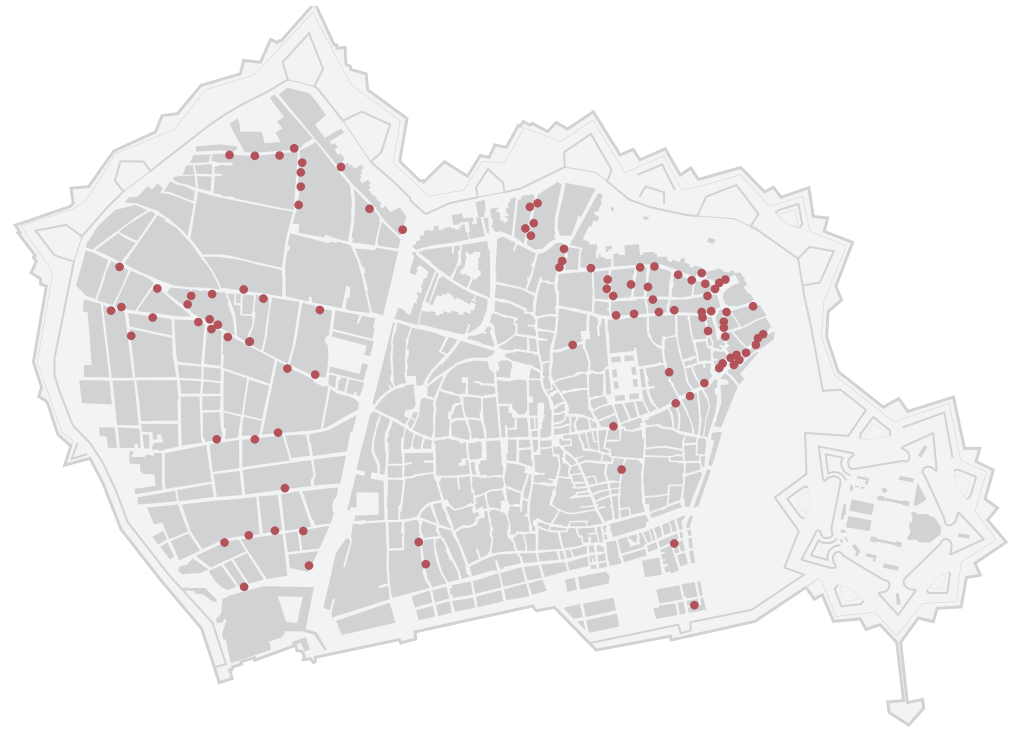

De la ciutat manufacturera a la ciutat industrial, 1768-1847

Des de mitjan segle XVIII les fàbriques van contribuir activament a estructurar l'espai urbà de Barcelona. La proliferació de fàbriques d'indianes no sols va fer sorgir els primers barris fabrils dins del recinte emmurallat, sinó que va generar també els primers debats sobre el model de ciutat. El desplegament de la Barcelona manufacturera va evidenciar les contradiccions d'una ciutat que, durant la primera meitat del segle XIX, arribà a un punt crític de saturació. L'expansió de la nova urbs industrial requeria l'enderroc de les muralles.

Els primers barris fabrils

La ciutat manufacturera va néixer dins les muralles, al barri de Sant Pere. La proximitat al Rec Comtal, al Portal Nou i als terrenys de Sant Martí, on s'instal·laren els primers prats d'indianes, junt amb la presència als seus carrers de la major part dels artesans tèxtils, van convertir-lo en el primer barri fabril. Però aviat les indianes van travessar la Rambla cap a les hortes del Raval, a la recerca dels terrenys amplis i barats que necessitaven. El Raval fou el gran protagonista de la modernització industrial a les primeres dècades del segle XIX, quan s'hi van instal·lar les noves fàbriques de filar i teixir i els primers vapors.

- Filatura
- Tissatge
- Filatura i tissatge
- Estampació

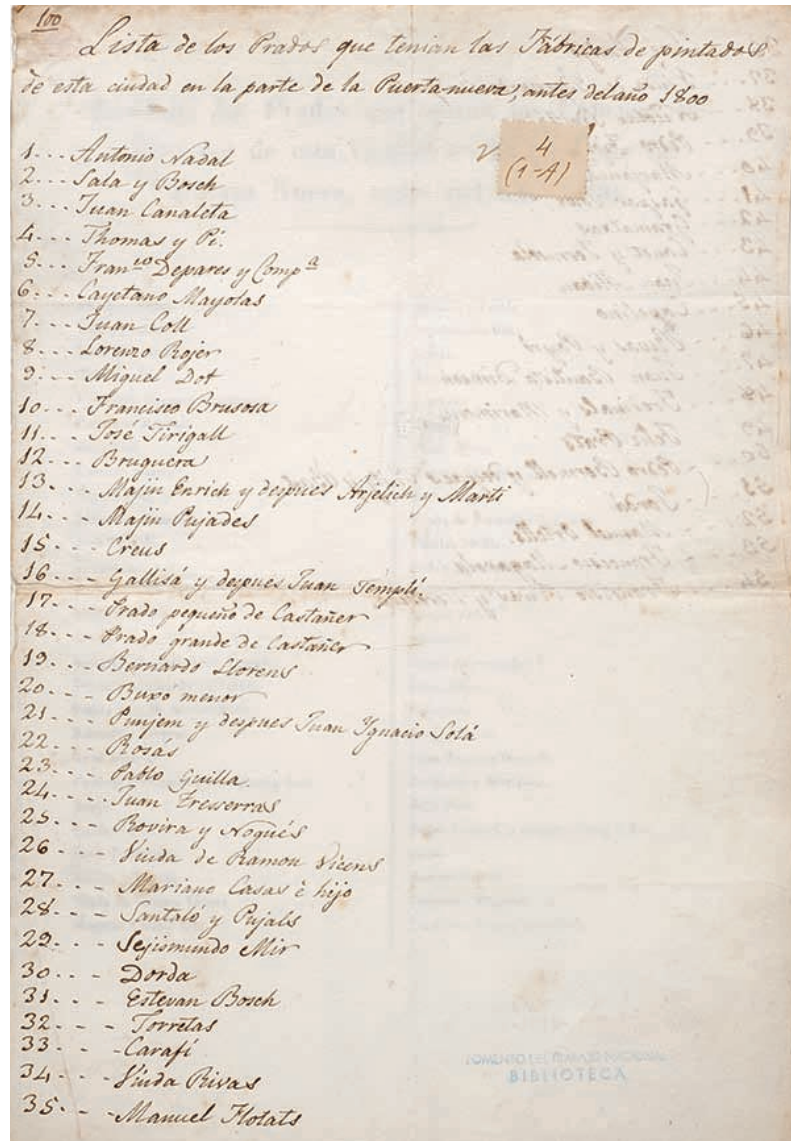
△ Fàbriques d'estampats a Barcelona, 1786

▽ Fàbriques de filats, teixits i estampats a Barcelona, 1829

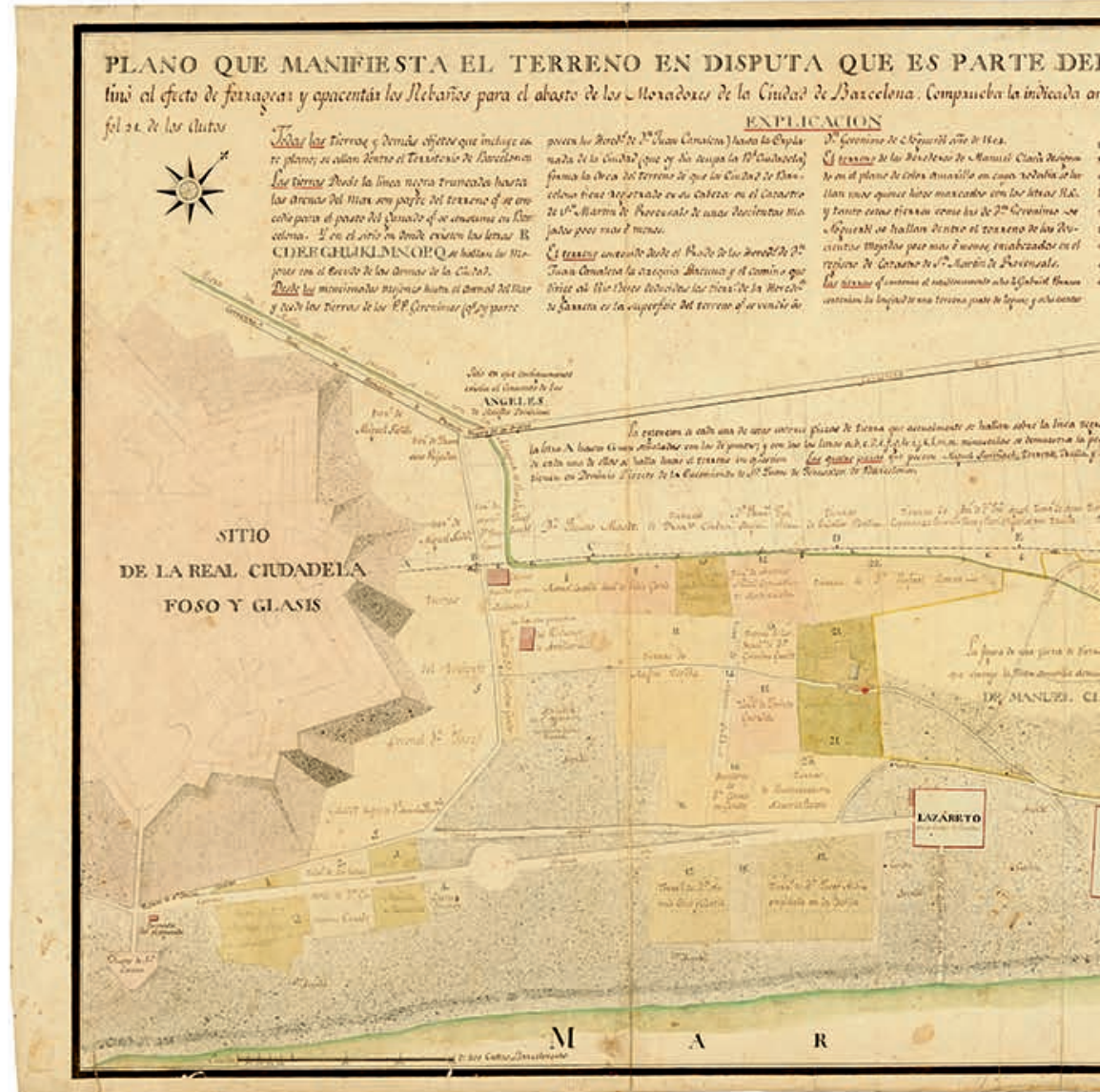
Plànol de Juan Martín Cermeño del 1751. Còpia actualitzada el 1784-1785, amb reformes a la Barceloneta, la Rambla i el Raval, 1784-1785. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB-Ref. 20099

El prat d'indianes, prolongació de la fàbrica fora de les muralles. La necessitat d'espais amplis i amb disponibilitat d'aigua per al tractament de les teles, que no existien dins la ciutat, va portar els fabricants a adquirir terrenys en el Poblenou i la marina de Sants, on van instal·lar els anomenats «prats d'indianes».

«Lista de los prados que tenían las fábricas de pintados de esta ciudad en la parte de la Puerta Nueva antes del año 1800», 1800. Foment del Treball Nacional - Arxiu Històric (AFTN)

La transformació de la trama urbana medieval amb la irrupció de les fàbriques d'indianes. La creació de les cases-fàbriques es va fer per agregació de finques i reforma tant de les seves façanes com dels seus interiors, per poder obrir grans portes a l'exterior i organitzar les naus fabrils a l'entorn de patis interiors (?) que oferien llum i espai pel treball i per la bona coordinació del procés de producció.

«Plano que manifiesta el terreno [...] nombrado La Granota y El Juncar [...]», amb localització dels prats d'indianes. Ignasi Mayals, Josep Mas i Vila i Josep Alíer, 1819. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - Reg. 2918

DE MAYOR EXTENSION

NOMBRADO LA GRANOTA, Y EL JUNCAR QUE CON PRIUILEGIO ANTIQUISIMO DE POR JUNTO SE DES-

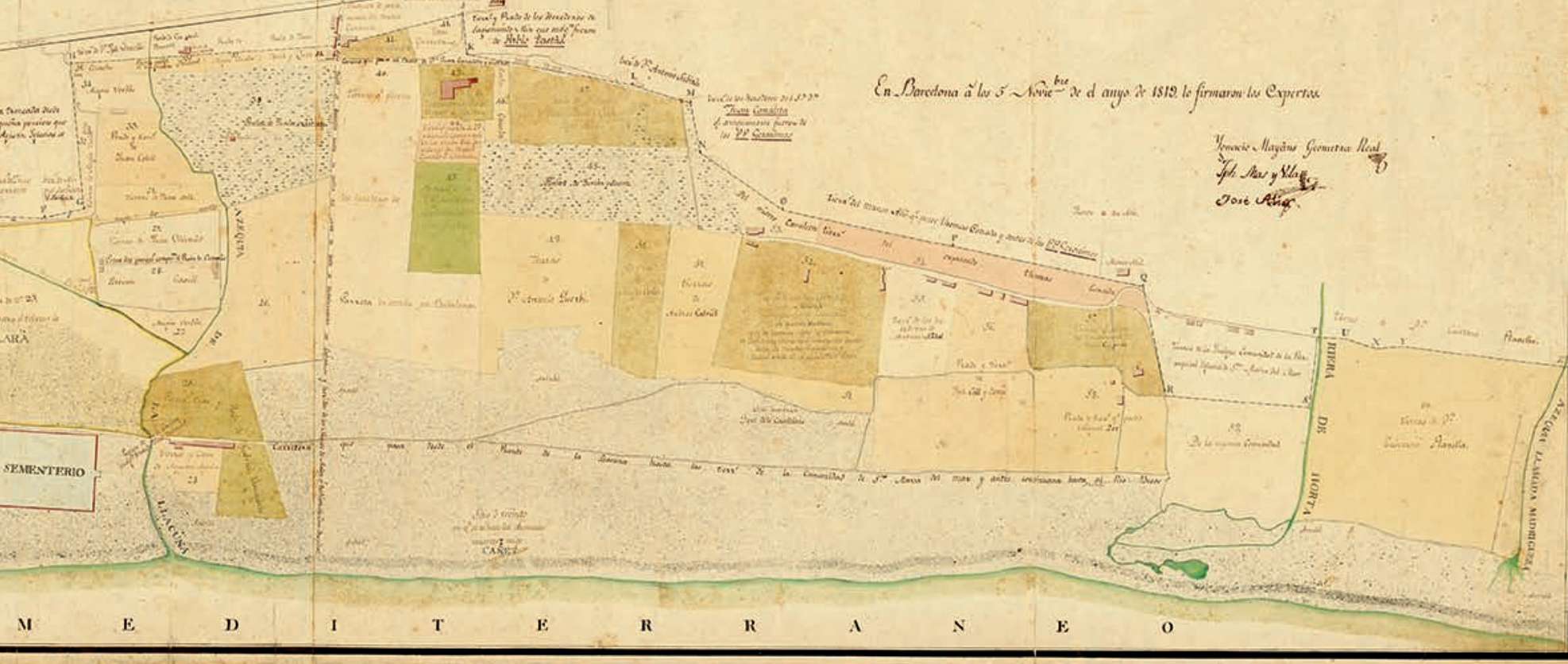
de Maymó lugaz teniente General de la Baylia general de Cataluña contra Gabriel Borraca quien con titulo Real pretendia ocupar parte del indicado terreno Copia autentica de esta Sentencia se halla producida al

SE NOTA QUE EL TERRITORIO DE BARCELONA SEGUN DISPUSO EL SEÑOR REY DON JAYME EN MCCCXIX SE EXTIENDE HASTA MONGAT, MONCADA COLLSBROLA Y CASTELL DE FELLS

En Barcelona a los 5 de Noviembre de el año de 1812 lo firmaron los Expertos

Francisco Magaña Geometra Real
Joaquín Baró y Sureda
Josep Riera

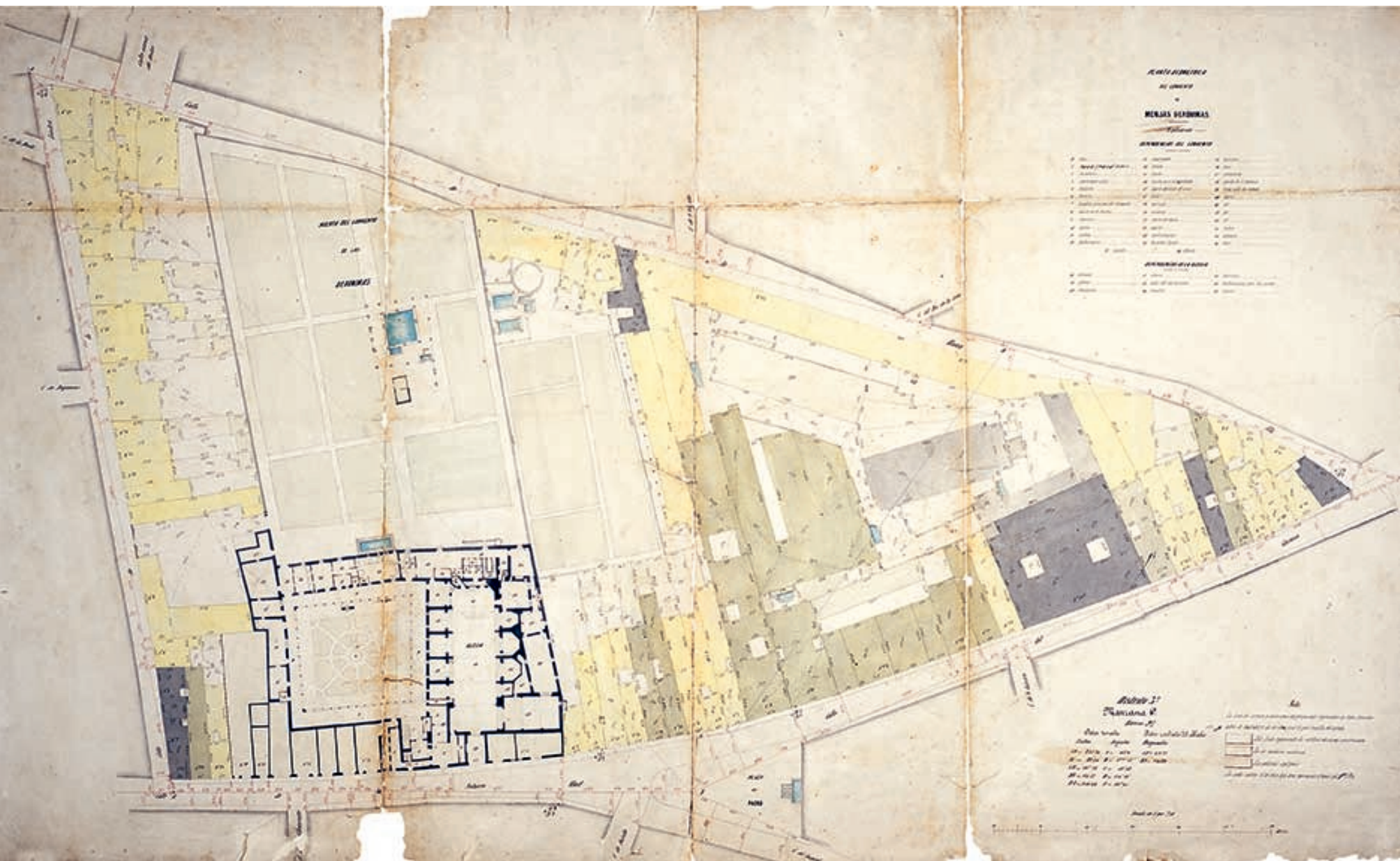
de la sentencia que en 1423 pronunció el Rey Juan I de Aragón...
de la sentencia que en 1423 pronunció el Rey Juan I de Aragón...
de la sentencia que en 1423 pronunció el Rey Juan I de Aragón...

M E D I T E R R A N E O

Quarteró de Garriga i Roca de la zona de Portal Nou, on es localitzaven bona part de les primeres fàbriques d'indianes creades a la ciutat entorn dels carrers Portal Nou d'en Cortinas i Rec Comtal. Miquel Garriga i Roca, 1858. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - 38

Quarterò de Garriga i Roca de la zona del Raval, que mostra la localització de la casa-fàbrica d'Erasmus de Gónima al carrer del Carme. Miquel Garriga i Roca, 1858. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - 51

La transformació de la ciutat intramurs

La concentració fabril va tenir un impacte notable en l'espai urbà. Les fàbriques i les cases de veïns per allotjar la nova població que la manufactura atreïa van canviar la fesomia de Barcelona, tant en l'aspecte social com en l'urbanístic. Els edificis augmentaven d'alçària, la ciutat es densificava. La discussió de finals del segle XVIII sobre els perills del creixement fabril per a l'estabilitat social i la salubritat pública va conduir, entrat el segle XIX, al debat sobre els costos i els riscos d'establir noves fàbriques intramurs —especialment els vapors, que eren poc segurs— i a la polèmica sobre els problemes de tot tipus que es generaven en una ciutat saturada dins dels límits imposats per les muralles.

En fuerza de la Orden del Real Acuerdo con que se halla el Muy Ilustre Ayuntamiento de esta Ciudad, y en atencion à que la multitud de Fábricas de Algodón y Lana, que se han construido dentro de esta Ciudad de pocos años à esta parte, es ya sobradamente excesiva, y empieza à angustiar las habitaciones de todos los naturales y residentes en este Pueblo: Hay muchos que no hallan parage cómodo donde alojarse; suben de consiguiente los alquileres à un precio excesivo; se siente ya una incomodidad universal en todo el Pueblo por la abundancia de halitos que infestan la Atmosfera, y pueden ocasionar funestas consequencias en la salud pública (de que ya ha ocurrido un expediente en Junta Superior de Sanidad) despedidos de las mismas Fábricas y sus Oficinas,

especialmente en las calles mas angostas y estrechas, pues el ayre no corre libremente en ninguna de ellas; y finalmente todo el Público desea en esta parte una justa providencia por la autoridad pública; se previene, que desde el dia de la fecha en adelante no se permitirá la construccion de Fábrica alguna de Algodón y Lana, dentro de las Murallas de esta Ciudad, ni el que se destinen las Casas para este tráfico, quedando el Ilustre Ayuntamiento encargado muy particularmente de arreglar los parages y lugares donde podrán fixarse las enunciadas Fábricas, haciendo compatibles la comodidad con la libertad tan necesaria para los aumentos del Comercio, cuyas resultas se avisarán al Público.

Barcelona, y Mayo 22
de 1784.

De orden de dicho Muy Ilustre Ayuntamiento.
Don Joseph Ignacio Claramunt y Verde, Ayudante
de Escribano mayor, y Secretario.

(156)
DICTAMEN
DEL MISMO DOCTOR D.
JOSEPH MASDEVALL,
DADO DE ORDEN DEL REY,
SOBRE

SI LAS FABRICAS DE ALGODON Y LANA SON
PERNICIOSAS O NO A LA SALUD PUBLICA
DE LAS CIUDADES DONDE ESTAN
ESTABLECIDAS.

Para averiguar y saber si las Fábricas de algodón y lana son perniciosas à la salud pública, y si causan enfermedades de las Ciudades en que se establecen, cargando la atmósfera de vapores venenosos y corruptos que se eleven principalmente de sus tintes, del cúmulo de gentes que se juntan en sus talleres, y de otras diferentes causas; es preciso hacer primeramente una narra-

El primer debat sobre fàbriques i ciutat: els riscos per a la salut pública

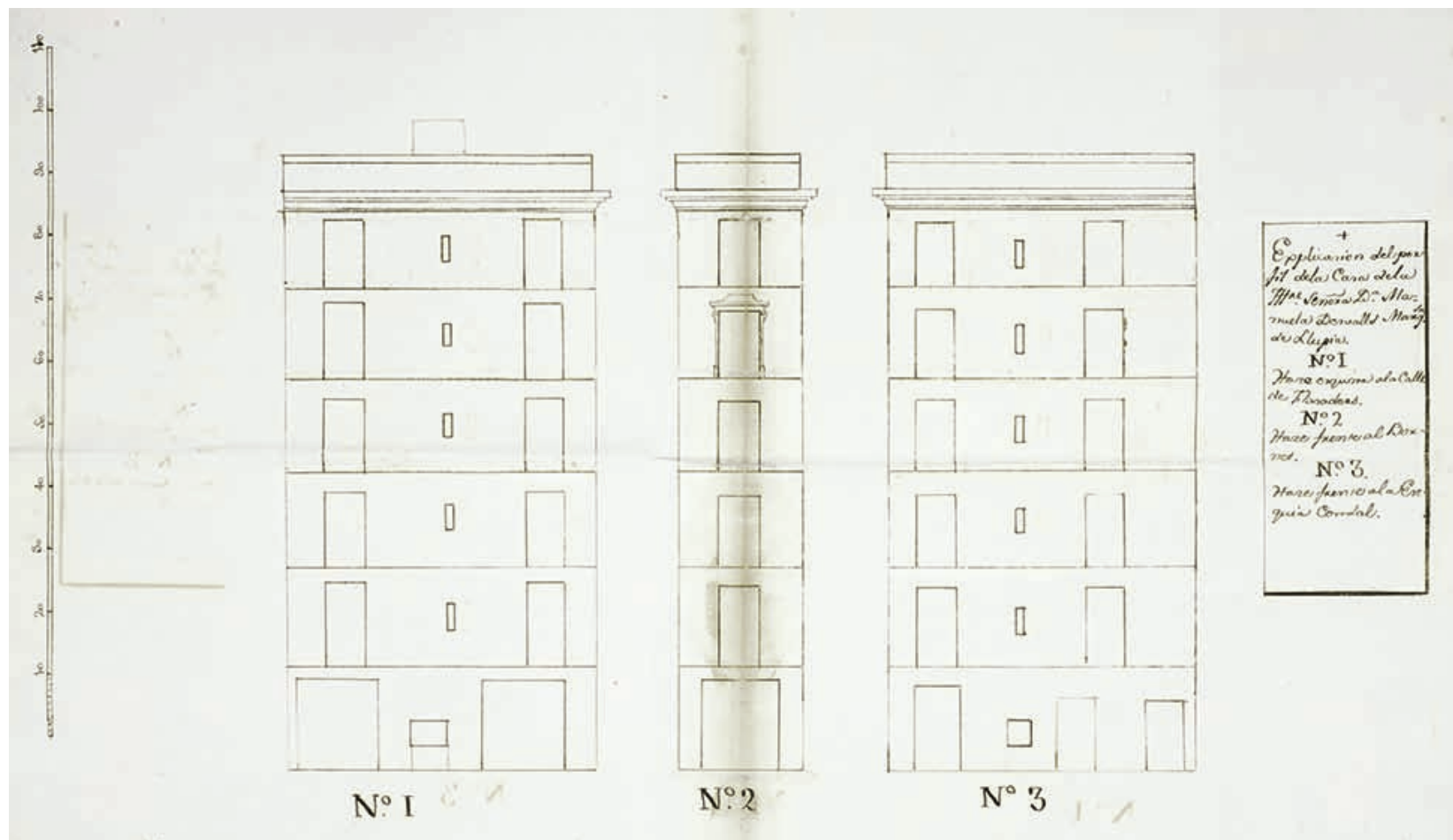
◁ Edicte de 1784 que prohibia la instal·lació de noves fàbriques de cotó a Barcelona, 1784. Biblioteca de Catalunya. Barcelona. BC - Fons Gònima 44/4-II

△ «Dictamen del [...] doctor D. Joseph Masdevall [...] sobre si las fábricas de algodón y lana son perniciosas o no a la salud pública de las ciudades donde están establecidas», 1784. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - A 61.8º 7

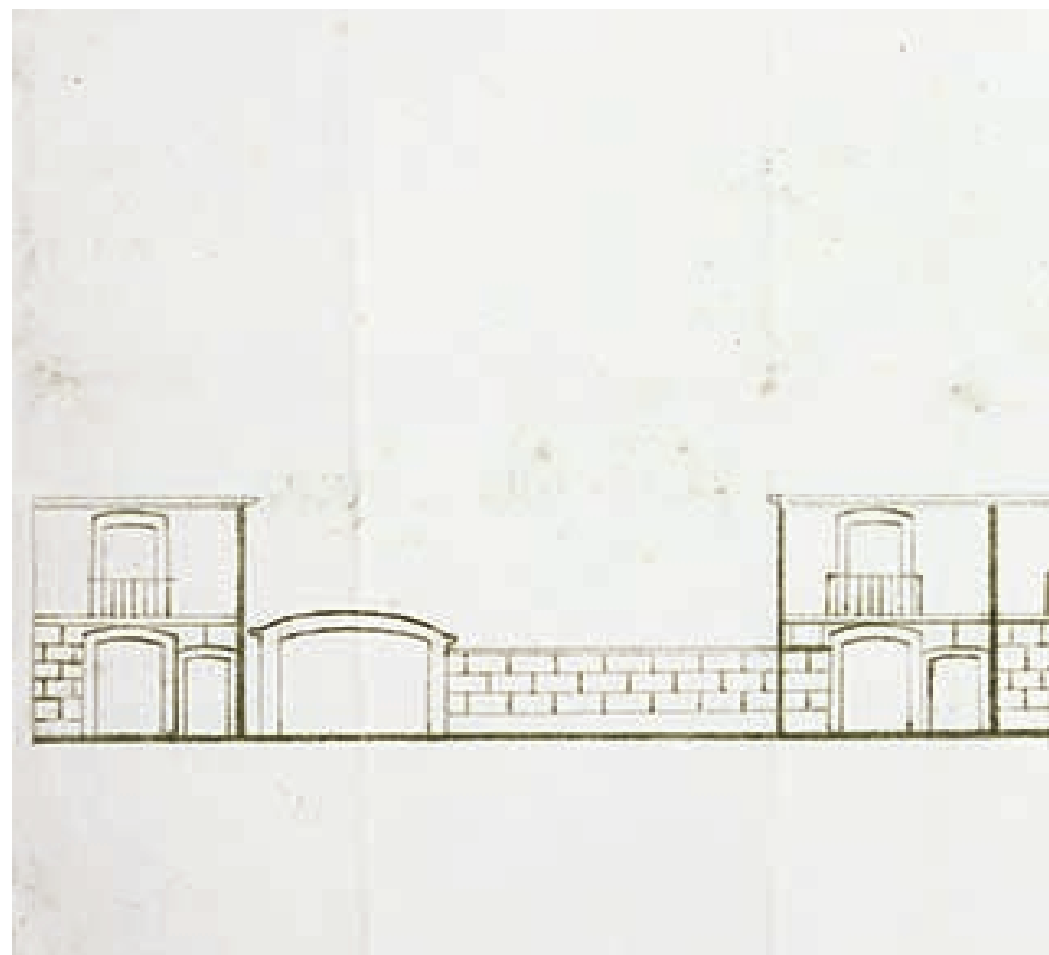
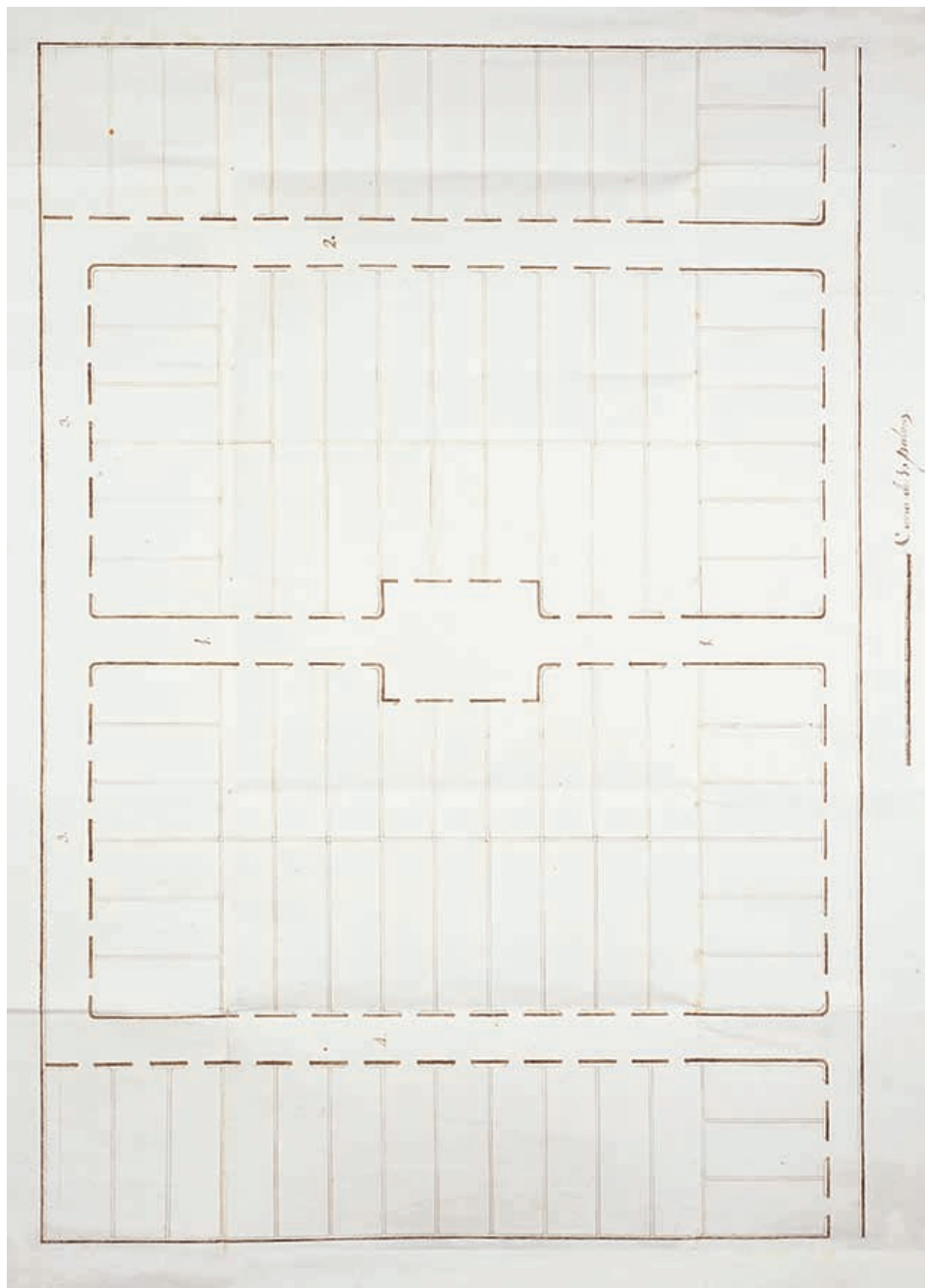

El Born. Anònim, segle XVIII. Oli sobre tela. Museu d'Història de Barcelona. MHCB -10945

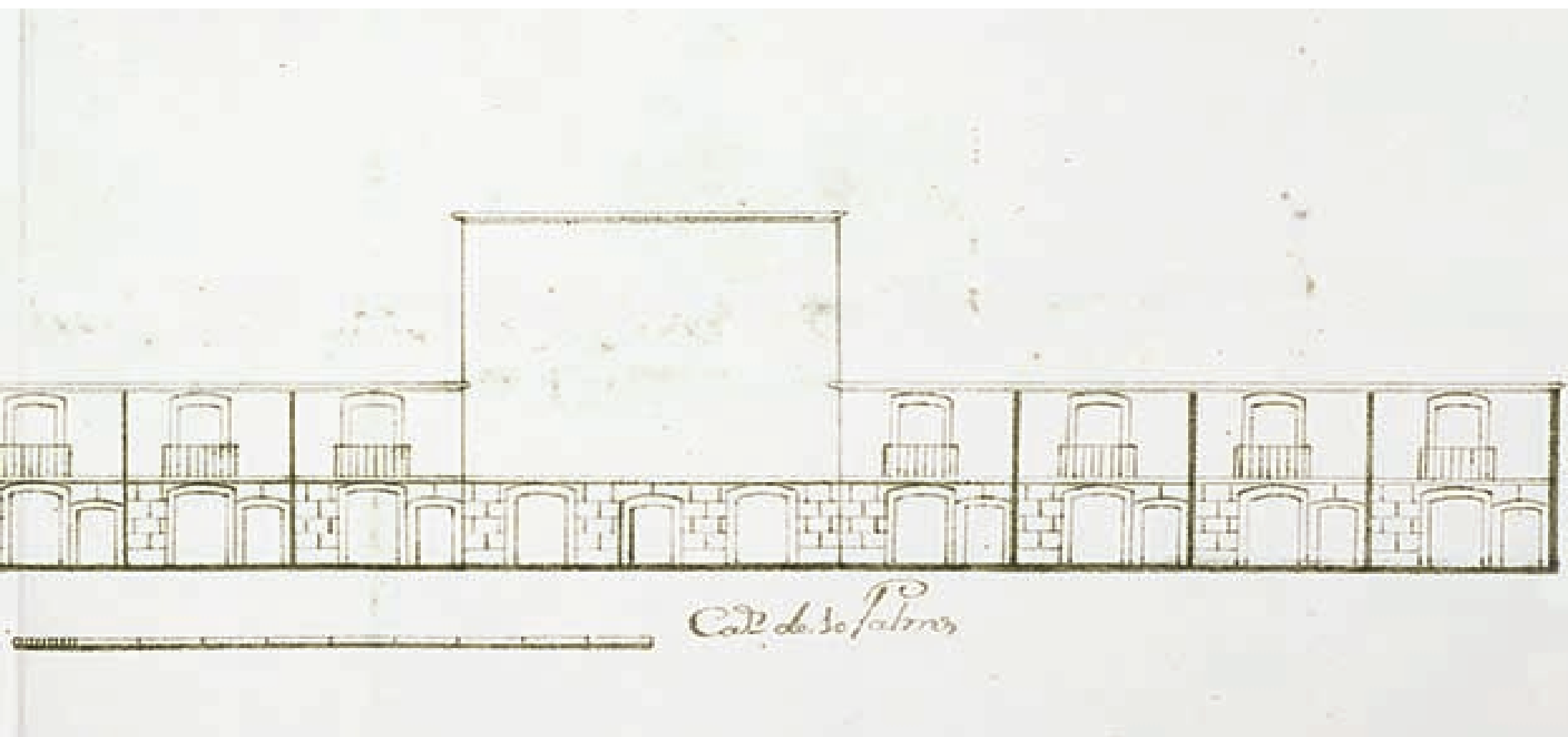
El creixement vertical. L'increment de la població a la ciutat com a conseqüència de l'augment del nombre de fàbriques va plantejar el problema de l'habitatge, que va obligar una ciutat limitada per les muralles a ampliar els habitatges en alçada i a projectar la creació d'habitatges obrers

Sol·licitud d'ampliació d'habitatge en alçada de M. Enmanuela Desvalls, marquesa de Lupià, 1787. La façana núm. 2 correspon a la de la darrera casa que apareix en la pintura de la pàgina anterior. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - Obreria, IC-XIV, caixa 48, exp. 196. Carp. Agost

Projecte d'habitatges obrers a la Barcelona de finals del segle XVIII.
Pelegri de Bastero, 1786. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.
AHC - Acords, 1D-I, 1787, fol. 43-47

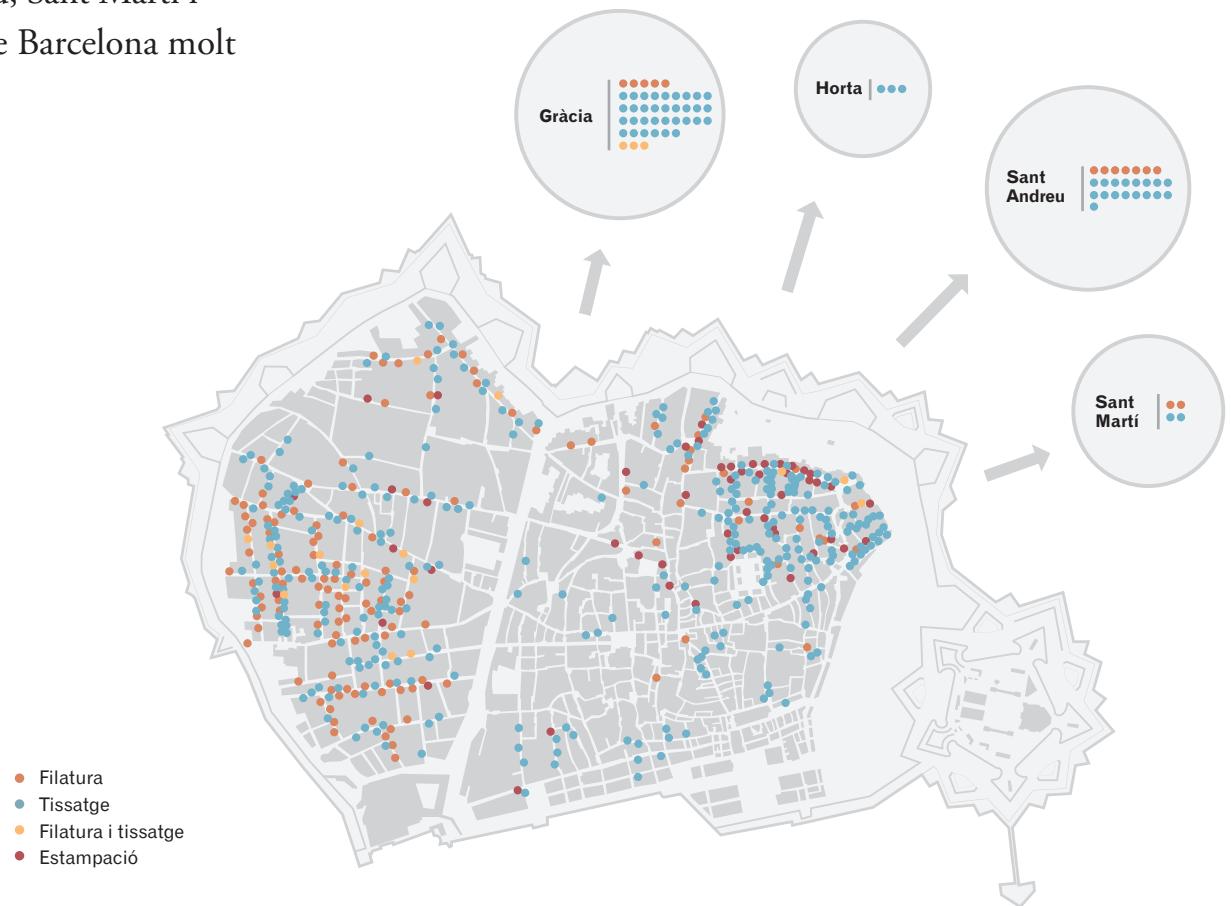

Els eixamples interiors: la plaça Sant Jaume i el Pla de Palau

Plànol de la ciutat de Barcelona. Josep Mas i Vila, 1842. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - 18279

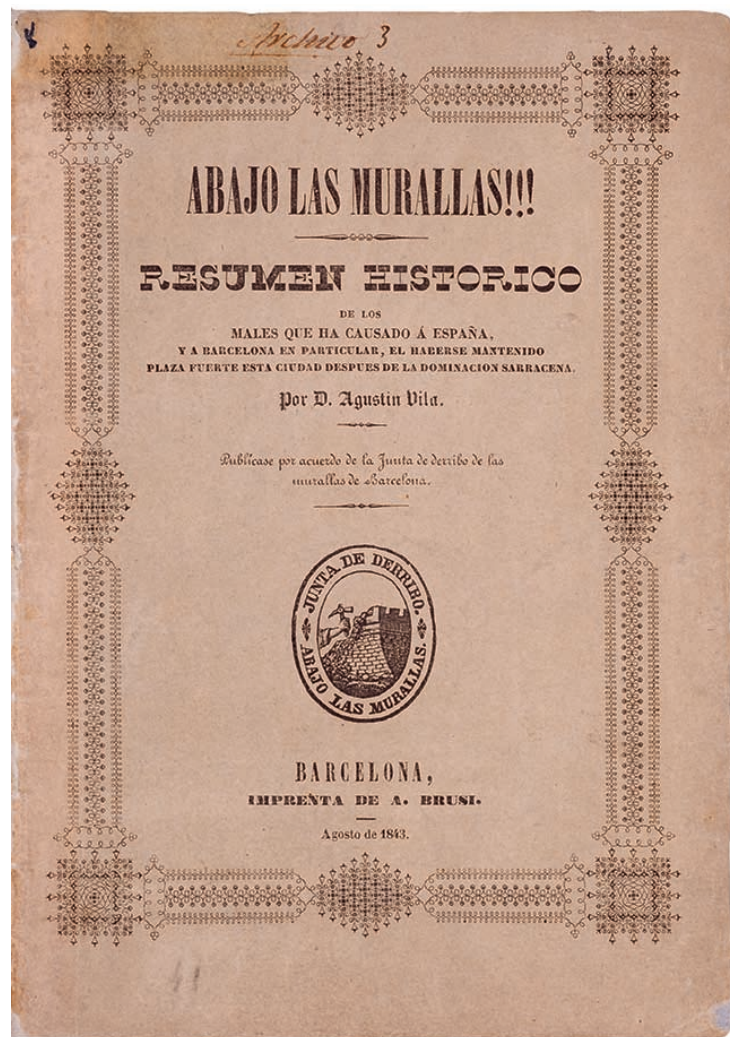
El creixement del cinturó industrial

El desenvolupament del procés de mecanització i l'adopció de l'energia del vapor aviat van fer quedar petita la primera ciutat fabril estesa pel barri de Sant Pere i pel Raval. Els terrenys disponibles s'encarien a mesura que es feien més escassos i la nova font d'energia, amb explosions freqüents de les calderes, espantava veïns i autoritats. Per això, des de finals de la dècada de 1830, la indústria cotonera es va estendre fora de les muralles i va fer créixer els nuclis de Gràcia, Sant Andreu, Sant Martí i Sants, que van ser els nous barris industrials de Barcelona molt abans d'unir-se formalment a la capital.

Fàbriques de filats, teixits i estampats a Barcelona, 1842

Les muralles, l'últim obstacle

△ Abajo las murallas!!!. Agustí Vila, 1843. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - B.1843 8º op. 7

▷ Cartell de la Junta de Derribo de las Murallas de Barcelona (reproducció), 1843. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

JUNTA DE DERRIBO

DE LAS

MURALLAS DE BARCELONA.

Esta Junta, á la cual el Esmo. Ayuntamiento ha delegado todas sus facultades en lo concerniente al derribo de las murallas, decretado por la Esmo. Junta Suprema de gobierno, aceptó con gusto la honrosa misión de llevar á cabo una medida bajo todos conceptos importante y beneficiosa para la antigua Capital de Cataluña. No desconoció los obstáculos en que iba á tropezar, ni los sinsabores que tal vez debería probar; pero creyó vencer á fuerza de constancia los primeros, y conjurar los segundos á fuerza de energía y celo en sus disposiciones, de justicia y publicidad en todos sus actos.

Con arreglo á estas bases ha escogido varios recursos de ejecución, de los cuales se dará noticia al público, y otro de ellos es una suscripción voluntaria entre los habitantes de esta ciudad, con el objeto de reunir un primer fondo, y acelerar los trabajos de la demolición. El derribo de que se trata era de largo tiempo

generalmente ansiado; y no pocos en el fervor de sus deseos se ofrecían á trabajar personalmente tres, cuatro ó mas dias, y sin retribución alguna. Ha llegado el caso de que se cumplan aquellos espontáneos ofrecimientos; y la Junta no duda de que todos los vecinos contribuirán en lo posible á lo que á todos interesa. Es ya poco menos que un deber para todo buen barcelonés el poderse gloriarse de haber dado una martillada siquiera en ese cingulo de opresión y tortura que hemos empezado á romper.

En consecuencia queda desde hoy abierta en la Secretaría municipal (mesa de la 2.ª sección) y en las redacciones de todos los periódicos una suscripción por el número de jornales (6 rs. el jornal) que guste cada particular. Se publicarán las listas de suscripción, y los vocales de la Junta la encabezan por cinco jornales cada uno.

Barcelona 5 de julio de 1843.

José Santamaría, presidente.

Ramon Bonaplata.

Pablo Morató.

Antonio Rovira y Trias.

Antonio Mas y Tucó.

Pedro Felipe Monlau, vocal secretario.

Imprenta de A. BRUSI.

El batalló de la Brusa. Eusebi Valdeperas Vallol, Barcelona, 1845.
Oli sobre tela. Museu d'Història de Barcelona. Reg. 10981

L'expansió industrial pel pla de Barcelona, el primer pas

12		Nombres		Superfície de les fàbriques en l'edificació		Superfície de les fàbriques en construcció		Superfície de les fàbriques en total	
		Superfície de les fàbriques en l'edificació	Superfície de les fàbriques en construcció						
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	223		2809					
	Superfície de les fàbriques en construcció		22	62					
	Superfície de les fàbriques en total	223	22	2871					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	19		30					
	Superfície de les fàbriques en construcció		10	7					
	Superfície de les fàbriques en total	19	10	37					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	20		107					
	Superfície de les fàbriques en construcció		3	20					
	Superfície de les fàbriques en total	20	3	127					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	3		17					
	Superfície de les fàbriques en construcció		3	18					
	Superfície de les fàbriques en total	3	3	35					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	4		18					
	Superfície de les fàbriques en construcció		13	33					
	Superfície de les fàbriques en total	4	13	47					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	10		56					
	Superfície de les fàbriques en construcció		10	56					
	Superfície de les fàbriques en total	10	10	112					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	5		22					
	Superfície de les fàbriques en construcció		3	24					
	Superfície de les fàbriques en total	5	3	46					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	86		30					
	Superfície de les fàbriques en construcció		4	27					
	Superfície de les fàbriques en total	86	4	107					
<u>Superfície de les fàbriques en total</u>									
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	6		26					
	Superfície de les fàbriques en construcció		16	25					
	Superfície de les fàbriques en total	6	16	51					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació			10					
	Superfície de les fàbriques en construcció		2	10					
	Superfície de les fàbriques en total		2	20					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	2		26					
	Superfície de les fàbriques en construcció			26					
	Superfície de les fàbriques en total	2		52					
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	1636		3097					
	Superfície de les fàbriques en construcció		22	62					
	Superfície de les fàbriques en total	1636	22	3159					
<u>Superfície de les fàbriques en total</u>									
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	192430	9546	1972	197740	112	15170	2021	
	Superfície de les fàbriques en construcció	6760			6760			163	
	Superfície de les fàbriques en total	199190	9546	1972	204500	112	15170	2184	
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	3300			3300			51	
	Superfície de les fàbriques en construcció	1440			1440	1	120	26	
	Superfície de les fàbriques en total	4740			4740	1	120	77	
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	5200			5200	4	300	160	
	Superfície de les fàbriques en construcció	1440			1440			26	
	Superfície de les fàbriques en total	6640			6640	4	300	186	
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	360			360			20	
	Superfície de les fàbriques en construcció	1200			1200			20	
	Superfície de les fàbriques en total	1560			1560			40	
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	2116			2116			47	
	Superfície de les fàbriques en construcció	2600			2600			26	
	Superfície de les fàbriques en total	4716			4716			73	
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	2600			2600			26	
	Superfície de les fàbriques en construcció	6720			6720	1	120	160	
	Superfície de les fàbriques en total	9320			9320	1	120	220	
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	1440			1440	1	160	50	
	Superfície de les fàbriques en construcció								
	Superfície de les fàbriques en total	1440			1440	1	160	50	
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	1660		26	1660	3	260	26	
	Superfície de les fàbriques en construcció	16		25	1680	7	260	137	
	Superfície de les fàbriques en total	1676		51	360	8	360	28	
	Superfície de les fàbriques en l'edificació			10	760	8	260	14	
	Superfície de les fàbriques en construcció			26	1440			32	
	Superfície de les fàbriques en total			36	2200			46	
	Superfície de les fàbriques en l'edificació	1636		3097	92530	7046	1972	2021	
	Superfície de les fàbriques en construcció		22	62					
	Superfície de les fàbriques en total	1636	22	3159	92530	7046	1972	2021	

Vista del pla de Barcelona des de la Muntanya Pelada. En segon terme les fàbriques de vapor de Gràcia. Gravat de la *Guia Cicerone* de Barcelona, 1847. AHCB

«El nostre enginy, el nostre cor, la nostra llançadora»

Que Barcelona culminés el pas de ciutat manufacturera a ciutat industrial durant la primera meitat del segle XIX va ser un fet decisiu per situar la capital catalana en el mapa de la industrialització europea. El fet d'haver estat un gran centre de la manufactura d'indianes no garantia, però, la continuïtat industrial. Abunden els exemples de ciutats manufactureres que es van desindustrialitzar a principis del segle XIX, sobretot a l'àrea mediterrània. I Barcelona tenia moltes possibilitats de seguir el mateix camí quan les guerres finiseculars i la crisi de l'Antic Règim van posar en qüestió el model de desenvolupament del segle XVIII.

Què va fer possible superar aquesta situació i encarar la modernització industrial? L'any 1834, un col·laborador del diari *El Vapor* apuntava les possibles claus de l'èxit:

«Què ens quedava als catalans per suplir la pèrdua d'Amèrica i encarar la delicadesa i la finor dels gèneres elaborats més enllà del Pirineu? Ja ho hem dit alguna altra vegada: el nostre enginy, el nostre cor, la nostra llançadora.»

Entre les principals herències deixades per l'etapa manufacturera destacaven, en efecte, la creativitat, el treball i la receptivitat a la innovació.

La ciutat industrial

Vista de Barcelona des del port, amb les fàbriques de vapor al fons.
Gravat d'Alfred Guesdon, 1856. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

Vista de Barcelona. Alfred Guesdon, 1856. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. AHCB - 17688

Apèndix

Sant Pere, un itinerari pel primer barri fabril
de Barcelona

Situació de les cases-fàbrica de l'itinerari proposat pel barri de Sant Pere

Sant Pere, un itinerari pel primer barri fabril

Jaume Artigues i Francesc Mas

La ciutat manufacturera neix dins les muralles de Barcelona, inicialment entorn del barri de Sant Pere. En els seus carrers estrets s'ubiquen les primeres fàbriques i tallers d'indianes i pintats, que conformen el primer barri fabril de la ciutat. La proximitat al Portal Nou, al Rec Comtal i als terrenys de Sant Martí, on s'instal·len els primers prats d'indianes, juntament amb la presència de la major part dels artesans tèxtils de la ciutat, expliquen que els primers empresaris optessin per instal·lar aquí les seves fàbriques.

En aquest itinerari pel barri de Sant Pere, farem un recorregut per les estructures industrials que encara poden identificar-se en aquest sector de la ciutat i que no coincideixen necessàriament amb les més significatives per volum de negoci. Segons el llenguatge comú de l'època les anomenarem *casa-fàbrica*. La formulació d'aquest model de transició de la manufactura a la indústria va ser fruit d'una permanència cultural d'origen antic que cal situar en el context creat per la conservació d'actituds, tradicions i formes de producció gremials, i per les característiques específiques de la formació de la indústria de Barcelona. És a dir, les tres raons bàsiques que estaven en el substrat de la cultura menestral barcelonina: el control personal del negoci, la preservació del «secret» de fabricació i l'economia de medis.

Però a més d'aquestes permanències, l'aparició de la fàbrica determinà una sèrie de canvis i transformacions en la ciutat medieval en diferents àmbits:

1. Morfològic: La implantació de la fàbrica com a objecte innovador dins la morfologia urbana de la ciutat va representar un trencament de l'estructura parcel·lària basada en la tradicional casa gremial unifamiliar. Les noves fàbriques, que necessitaren una amplitud superior a 60 o 80 pams, estaven preparades per a una política de compres de diverses *designes*, o suma de parcel·les, que significaren, al final del procés, una eclosió interna del teixit urbà.

2. Tipològic: La casa-fàbrica era una tipologia arquitectònica de transició que combinava l'habitatge (la casa) i la indústria (la quadra) en un mateix espai: *la cour carrée*, el pati quadrat al voltant del qual s'organitzaven les estances i que era el símbol paternalista de la unitat de la tasca imposada a tots aquells que participaven del treball. El patró era, abans de tot, el mestre de la fàbrica i el dipositari dels secrets de fabricació.

3. Economicotecnològic: La progressiva escassetat de sòl, la millora de les tècniques constructives i, sobretot, la mecanització, amb l'aplicació d'una força motriu superior a la humana, primer amb motors vogi de cavalleries i després amb la incorporació de la màquina de vapor, seran determinants

en la formulació de la tipologia de la casa-fàbrica, configurada per a una organització productiva de sentit vertical. El programa, que havia de ser aportat necessàriament pel fabricant, implicava la consideració del «sistema de fàbrica», adaptat a allò a què Campomanes es referia com la logística «de la bondad de las máquinas».

4. Arquitectònic: El naixement de la fàbrica implicà l'aparició de les formes de treball col·lectiu i també donà forma a l'habitatge col·lectiu, és a dir, a la casa de veïns típica de Barcelona. Aquestes funcions diverses de la ciutat van ser unificades per un mateix patró formal i estilístic: el neoclassicisme, estil arquitectònic de la Il·lustració que fou adoptat per les noves classes burgeses. Durant cent anys, per mitjà de les reials acadèmies de belles arts, es formulà un projecte de ciutat neoclàssica aplicat tant als edificis com a l'espai urbà i definit per uns patrons arquitectònics unitaris i indiferents als programes funcionals diversos.

L'itinerari del barri de Sant Pere començarà per una de les primeres fàbriques d'indianes documentada a l'interior de la ciutat emmurallada, la fàbrica Canet. El recorregut per aquest sector de la ciutat, bressol de la primera indústria moderna de Barcelona, es caracteritza per la presència del teixit urbà medieval, la petita parcel·la de la casa artesana, però també per la de les antigues companyies de comerç de Barcelona dels segles XVII i XVIII. L'activitat d'aquestes últimes va ser l'origen de les fàbriques d'indianes.

Fàbrica d'indianes

Carrers del Portal Nou, núm. 27 i 29, d'en
Cortines, núm. 6, i Volta dels Jueus, núm. 4-6

Màquines:

63 telers (1768)
54 telers (1754)
40 telers (1783)

Nombre d'operaris:

De 190 a 120 operaris segons estimacions

Arquitectura:

Reforma de la fàbrica (1758)
Autor: desconegut
Construcció de la casa (1790)
Autor: desconegut
Reforma de la fàbrica (1796)
Autor: desconegut
Ampliació de la fàbrica (1875)
Autor: Calixte Freixa i Pla, mestre d'obres
Reforma de la fàbrica (1899)
Autor: J. Casadó Tisans, arquitecte
Reutilització per a apartaments (1996-98)
Autor: Pere Cortacans, arquitecte

Edifici existent parcialment

No inclòs en el Catàleg del Patrimoni
Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona

Casa-fàbrica Canet, 1758

Jaume Canet i Ferrussola (1740-1795), fabricant i comerciant, era fill d'un dels pioners de la manufactura d'indianes de Barcelona,¹ Bonaventura Canet (? - Barcelona 1747), que s'havia casat amb Magdalena Ferrussola² i que el 1738 havia estat un dels socis fundadors de la fàbrica d'indianes Canals i Canet,³ integrada amb la companyia Antoni Serra i Cia. i formada per quatre socis: Esteve Canals, que actuà d'administrador de la fàbrica Canals i que guardava la caixa; Bonaventura Canet, corredor de canvis i gendre de Jaume Ferrussola, que representava els interessos dels filats maltesos a la ciutat, i Antoni Serra, que exercí el càrrec de director de producció, és a dir, de *fabricant*.⁴

Esteve Canals va morir el 19 d'octubre del 1755, i l'any següent es féu l'habitual inventari dels seus béns, el qual permet verificar la importància i el volum de la fàbrica.⁵

En aquella època, la fàbrica Canals era la indústria més gran de la ciutat, tenia privilegis reials de fabricació i es trobava en una situació d'expansió i de prosperitat. La fàbrica, la casa, dues botigues més i el prat d'indianes de Sant Martí de Provençals passaren a mans de les dues vídues dels fundadors: Mariàngela Martí, vídua de Canals des del 1755, i Maria Magdalena Ferrussola, vídua de Bonaventura Canet des del 1747. Aviat, però, sorgí un conflicte per la possessió de la *caixa* entre les dues propietàries, que finalment decidiren separar-se.

El document de partició dels béns de la societat Canals-Canet no es féu efectiu fins al mes de setembre del 1759. Aquests conflictes també tenien a veure amb la taxació del valor d'alguns terrenys de la companyia, que calgué que fos feta per terceres persones, davant la discrepància de les valoracions per les parts interessades. A la fi es va fer la partició de manera que tots els béns immobles quedaren en poder de la família Canals. Els Canet, M. Magdalena Ferrussola i el seu fill Jaume Canet i Ferrussola, de 19 anys, rebrien la seva part en efectes, part de l'utilatge i diner en metàl·lic, però cap dels 101 telers instal·lats en la fàbrica Canals.⁶

Jaume Canet i Ferrussola, sense esperar a la resolució del conflicte, ja havia començat a treballar pel seu compte obrint una fàbrica el 1758, segons Thomson,⁷ en el mateix carrer del Portal Nou. Efectivament, l'11 de setembre del 1758 Magdalena Canet i el seu fill Jaume Canet i Ferrussola compraven a Magdalena Grosset, pel preu de 6.400 lliures catalanes, la casa del carrer del Portal Nou, número 29 (actual), que disposava de terrenys que s'estenien fins al número 6 (actual) del carrer d'en Cortines i Volta

dels Jueus, formats des de la seva adquisició per cinc designes o propietats agregades.⁸

Es tractava d'una implantació industrial mitjana, si la comparem amb l'extensió de la fàbrica Canals, que ocupava deu designes agregades, però suficient per instal·lar-hi una fàbrica prou important. Jaume Canet, amb els coneixements heretats i part dels utilitatges i béns repartits de la fàbrica Canals, partia d'unes dimensions suficients, on l'agregació parcel·lària ja havia estat realitzada prèviament pels propietaris anteriors i on, per tant, les inversions havien de dedicar-se només a l'adquisició del prat, la construcció dels edificis i la compra dels telers. Aquestes parcel·les, com veurem més endavant, han estat identificades a partir del registre de la propietat.

El mateix any de fundar la fàbrica, el 1758, Jaume Canet començava a reformar algunes de les cases existents per construir-hi la seva fàbrica.⁹ Deu anys després, el 1768, la fàbrica Jayme Canet ja disposava de 63 telers corrents o instal·lats en la fàbrica del Portal Nou,¹⁰ punt en què se situarà la màxima ocupació. El 1772 els telers corrents es reduïren a 54 unitats, i el 1783 estaven en funcionament uns 40 telers, una xifra que d'altra banda era una de les més altes del conjunt de les fàbriques de Barcelona.

Si bé no s'ha pogut localitzar cap acta de constitució d'una nova companyia, algunes dades assenyalen que Jaume Canet treballava en col·laboració amb l'important majorista Anglí i Sabater, una companyia de comerç que tenia vincles molt estrets amb Cadis i que s'havia dedicat fins aleshores a la comercialització de la producció de la fàbrica Canals-Canet.¹¹ Jaume Canet de seguida se situà, doncs, entre les fàbriques més grans de Barcelona. Aquesta activitat portà la necessitat de renovar les seves instal·lacions, cosa que ja s'havia començat a fer l'any 1782.¹² Jaume Canet estava interessat en la Reial Companyia de Filats de Cotó,¹³ en la Junta de Directors de la qual va ocupar alguns càrrecs el 1784,¹⁴ moment crucial en què s'estava substituint la filatura de llana per la de cotó.

Canet disposava també de diverses propietats en el barri de la Ribera, principalment la que devia ser la casa matriu familiar del carrer Gignàs¹⁵ i del carrer Jupí,¹⁶ on el 1786 efectuà importants reformes. El mes de novembre del 1790 sol·licitava a Obreria una llicència per enderrocar l'antic edifici del Portal Nou i tornar a construir-lo amb una façana de cinc plantes i 91 pams d'alçada. L'edifici era d'una tipologia aparentment residencial, però amb una amplada de parcel·la suficient (53 pams) per albergar darrere seu una espècie de casa-fàbrica.¹⁷ La posició de l'escala en el front de façana i l'accés lateral al pati central de les quadres de treball permeten identificar el projecte de l'edifici avui existent en el número 29 del carrer del Portal Nou.

Aquesta mateixa llicència del 1790 preveia també la instal·lació d'una *botiga* a la planta baixa, i incloïa la sol·licitud de penjar un rètol amb el text: «Tienda de modas de Geronimo Lalande segun el mejor gusto»,

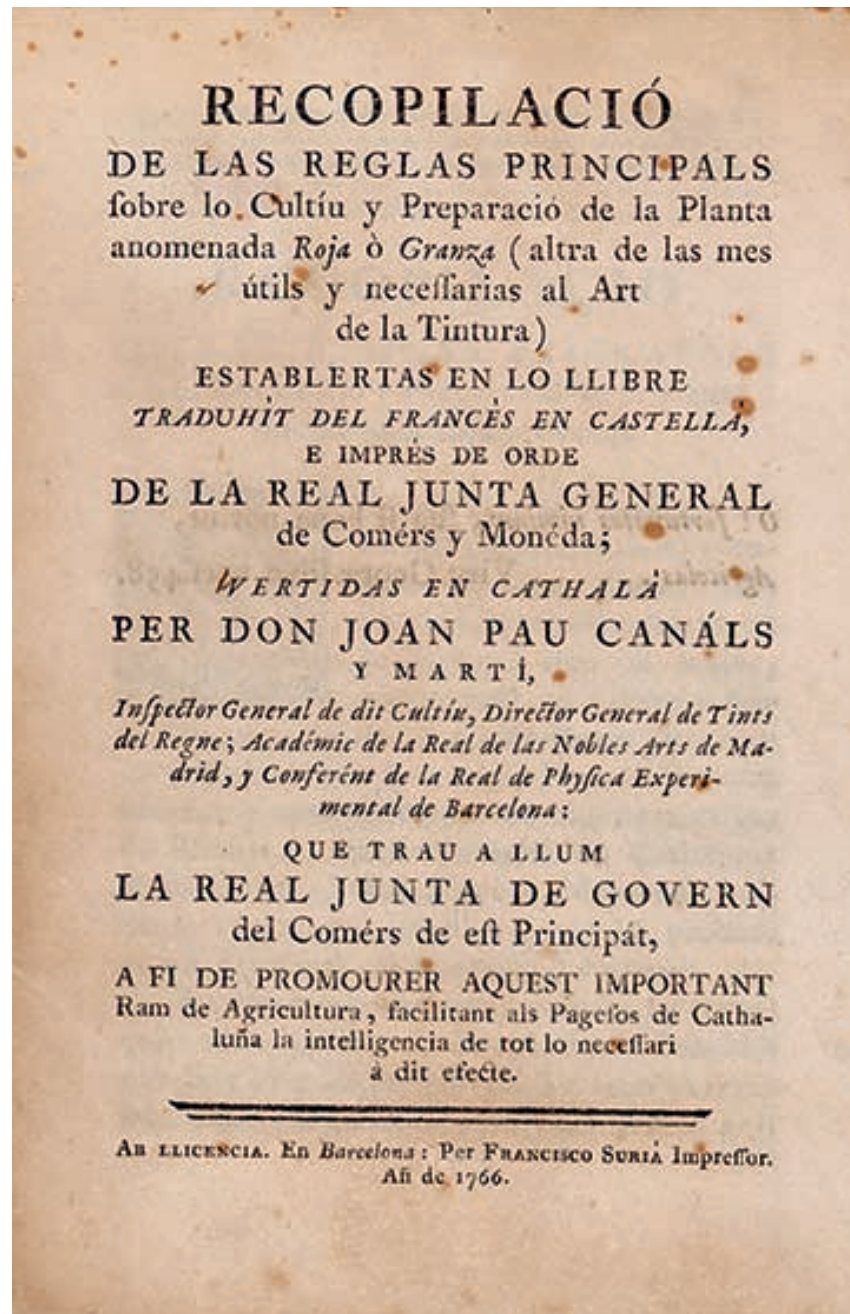
Fragment del plànol: «Plan y Demostración de porciones de los terrenos de la Ciudad de Barcelona, Sn. Martín de Provencals, Sn. Adrian del Basós y del total llamado La Granota y Juncà», AHCB, 1756

disseny que amb una petita llegenda lloava el gaudi en la varietat natural dels productes.

Amb la mort primerenca de Jaume Canet i Ferrussola l'any 1795, la fàbrica va ser heretada pel menor Manel Canet i Esteva,¹⁸ però dirigida durant un període de temps per la seva mare, Escolàstica Esteva (o Steva)¹⁹. El 1796 Escolàstica Esteva ja gestionava les reformes a la casa-fàbrica del carrer de la Volta del Jueus,²⁰ i el 1802 gestionava també el patrimoni familiar del carrer de Dufort i de Gignàs.²¹

La fàbrica d'indianes de Jaume Canet no va poder superar la guerra del Francès, i, segons Thomson, Canet va ser una de les empreses de la secció reglamentada que es van retirar entre el 1808 i el 1818.²² Un cop acaba la guerra, el 1827, Manel Canet Esteva devia llogar les instal·lacions del Portal Nou. També va fer reformar la casa del carrer de Dufort²³ i el 1829 tornà a reformar-la en els fronts del carrer de Dufort²⁴ i del carrer de Jupí,²⁵ sempre sota la direcció del mestre de cases Anton Benesach,²⁶ que treballà habitualment per a aquesta família.

Gràcies a aquestes llicències disposem d'una descripció de la casa matriu dels Canet en els carrers de Jupí i de Dufort: un edifici d'origen medieval, amb una amplada de 60 pams, que era assimilable a un antic casal comercial. El 1834 Manel Canet feia col·locar balcons a la façana del carrer de Dufort,

Portada del llibre de Joan Pau Canals i Martí, *Recopilación de las reglas principales sobre el Cultivo y Preparación de la Planta anomenada Roja o Granza*, Barcelona, 1766, AHCB

Dibuix de Joan Pau Canals gravat per Francesc Boix (1768). Al·legoria a la protecció que la ciutat de Barcelona oferia a les Arts i la Ciència, BC - Ricard Marco, 1768. L'església de Sant Miquel del Port a l'esquerra i la torre del port a la dreta emmarquen una composició plena d'al·legories a les Ciències i a les Arts, amb simbologies maçòniques

cantonada amb Gignàs,²⁷ en una nova reforma que fou realitzada sota la direcció del mestre d'obres Esteve Bosch i Gironella²⁸ i que transformà totalment la façana donant-li un aspecte neoclassicista.

Aquesta política d'inversions en la millora del patrimoni es repetirà els anys 1838 i 1840.²⁹ Els Canet disposaven també de propietats agrícoles en el municipi de Sarrià, l'Heretat del Mas Canet, amb relacions de veïnatge amb Can Canals.³⁰ És ben probable que, d'altra banda, aquestes propietats fossin les corresponents a la urbanització i promoció emfitèutica dels habitatges del carrer Canet de Sarrià, realitzada per Josep Bosch i Canet a partir del 1840,³¹ i aquests elements arquitectònics actualment estan inclosos en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.³²

Durant aquest període Manel Canet llogà l'espai industrial, com ho demostraria la presència, l'any 1842, en el Portal Nou, número 46 (antic), de la fàbrica d'estampats i pintats Fullós, Casas i Cia.³³ El fabricant Esteva Frullós (o Fullós) i Bosch, després d'haver estat usuari de la fàbrica des de feia uns quants anys, el 1855 va comprar a Manel Canet el conjunt dels edificis de l'antiga casa-fàbrica d'indianes³⁴ per un preu total de 10.000 duros.

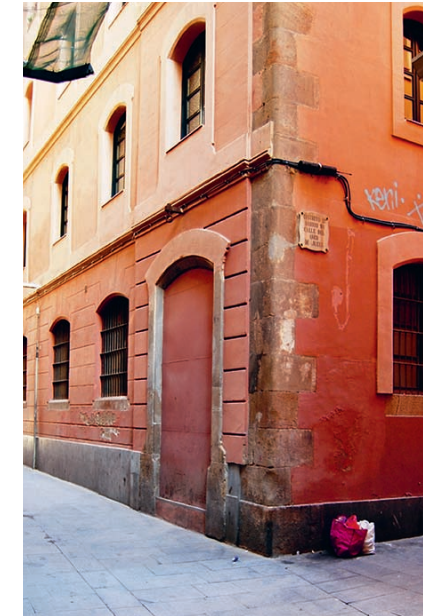
Aquests edificis venuts per Canet estaven formats per sis dissenys diferents corresponents a sis antigues entitats parcel·làries, és a dir, una més de les comprades el 1758, que devia correspondre a l'adquisició de la casa número 27 del Portal Nou, la qual completaria la descripció de la «casa con seis puertas» a què es refereixen els documents de la venda. La posició dels edificis es trobava en els mateixos carrers, organitzant les «cuadras y patio» d'acord amb una tipologia de casa-fàbrica.

Esteva Frullós devia estar a la fi de la seva activitat, ja que la fàbrica no figurà a les Estadístiques del 1850 i, després de comprar la fàbrica Canet, Frullós la va revendre al cap de només tres anys. El 23 d'abril de 1858³⁵ el galoner Francesc Xavier Santonja i Bruguera³⁶ comprà a Esteva Frullós la fàbrica Canet per tal d'establir-hi una fàbrica de cintes. Segons Mercè Tatjer, els Santonja, procedents del poble d'Oristà (Lluçanès), s'havien instal·lat a Barcelona durant la dècada del 1760, en un obrador del carrer Ripoll, i després en el del carrer de Tapineria, actuant com a galoners, cintaires de seda i perxers. L'any 1847 s'instal·laren al carrer de l'Argenteria, números 28-30 (antics), i un dels germans Santonja, Xavier Francesc, fou qui comprà la fàbrica Canet amb l'objectiu de transformar l'antiga fàbrica d'indianes en una fàbrica de cintes de cotó i seda.

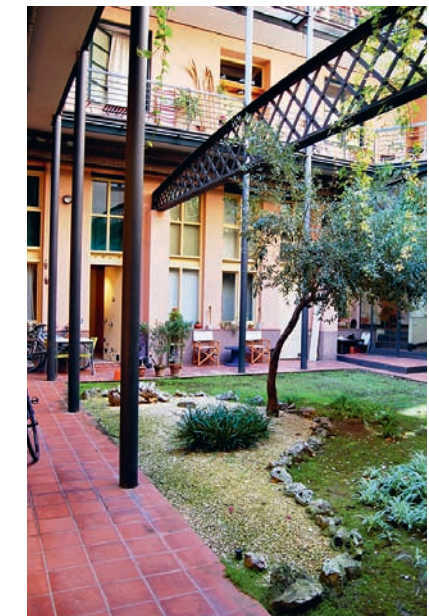
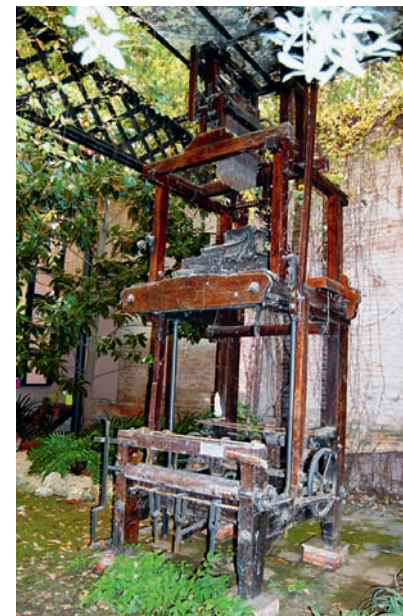
En aquell moment, els edificis comprats pels Santonja es componien de les cases del carrer del Portal Nou, amb cinc plantes d'alçada, i les «quadres», situades en els carrers d'en Cortines i Volta del Jueus, amb només dues plantes d'alçada; aquesta era una tipologia del Setcents que havia estat utilitzada habitualment. Els Santonja foren els responsables de la substitució i ampliació

◁ Casa del carrer del Portal Nou, 29

▷ Fàbrica Canet del carrer d'en Cortines, 6

◁ ▷ Vista del pati de treball, reformat per l'arquitecte Pere Cortacans el 1996, amb la incorporació d'un balcó comunitari d'accés als apartaments i un antic teler

d'aquests edificis amb una fàbrica en altura, de cinc plantes d'alçada, aixecada el 1875 segons un projecte del mestre d'obres Calixte Freixa,³⁷ que li va conferir la fesomia que avui encara pot observar-se al carrer d'en Cortines.

La fàbrica Canet-Frullós-Santonja ha estat identificada en els carrers del Portal Nou, números 27-29, d'en Cortines, número 6, i Volta dels Jueus, números 4-6, a partir de les dades aportades per la investigació del registre de la propietat.³⁸ Aquests edificis, que havien format part d'una única propietat i que encara existeixen avui, donaven forma a una tipologia freqüentment utilitzada durant els segles XVIII i XIX, la de la *casa-fàbrica*, en el llenguatge administratiu, tal com pot apreciar-se en el plànol que reproduïx els quartejers Garriga i Roca del 1858.

La casa del Portal Nou, número 29, amb 11 metres d'amplada i cinc plantes d'alçada, és un edifici de traçat setcentista, amb moltes intervencions i algunes reformes posteriors. Com s'ha vist, va ser edificat l'any 1790 a partir d'una llicència d'obreria presentada per Jaume Canet i Ferrussola³⁹ però d'autor desconegut. La seva composició de façana està organitzada en quatre eixos verticals d'obertures, similars a les del dibuix de 1790, encara que més ben proporcionades. Els quatre eixos verticals estan a distàncies diferents a causa de la presència de la porta de l'escala d'accés als pisos superiors i d'una fornícula religiosa tapada en el lloc d'una finestra, probablement corresponent a la típica advocació religiosa relacionada amb la fundació de les fàbriques d'indianes.

Els edificis dels carrers posteriors de l'antiga finca estan formats per les quadres de treball, un conjunt de tres edificis organitzats al voltant d'un pati de maniobra. La façana del carrer d'en Cortines, de 23 metres de longitud i cinc plantes d'alçada, correspon a l'edifici aixecat pels Santonja el 1875, d'estil eclèctic, segurament reutilitzant velles estructures que poden observar-se encara en diverses restes dels baixos, probablement corresponents a l'antiga fàbrica Canet. El 1875, les plantes baixes van ser llogades a l'empresa Naipes Comas i a la Ganiveteria de Josep Massons, mentre que la fàbrica de cintes Santonja continuà existint i mantingué els seus telers de cinteria en producció fins a la dècada del 1950,⁴⁰ a la part alta de l'edifici del carrer d'en Cortines i de la casa del Carrer del Portal Nou, número 29.

Aquests edificis de la fàbrica Santonja del 1875 van ser reformats per l'arquitecte J. Casadó Tisans el 1899 i han estat rehabilitats recentment pels seus propietaris actuals, que els han transformat en apartaments i *lofts* durant els anys 1996-1998 i segons un projecte de l'arquitecte Pere Cortacans.⁴¹ Contràriament, la casa Canet del Portal Nou del 1790, que en un moment no identificat fou segregada de la propietat, no ha estat objecte de cap millora ni reforma. Cal assenyalar que cap d'aquests edificis no està inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona ni gaudeix de cap grau de protecció a banda del que defineix el Pla General Metropolità.⁴²

1. Vegeu «Casa-fàbrica Canet», dins JAUME ARTIGUES i FRANCESC MAS, *El model de casa-fàbrica en els inicis de la industrialització. Registre de fàbriques de la Ribera*, 2012 (inèdit). Cal no confondre aquesta casa-fàbrica amb la Canet.

2. Arbre genealògic dels Canet, segons ROGER ALIER. «La fàbrica d'indianes de la família Canals», *Recerques* (Barcelona), 4 (1974), p. 64.

3. Vegeu «Casa-fàbrica Canals-Canet-Nadal», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*

4. JAMES THOMSON, *Els orígens de la industrialització a Catalunya: El cotó a Barcelona 1728-1832*, Barcelona, Edicions 62, 1994.

5. *AHPNB* (Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona), Notari Antoni Duran i Quatre-cases, Inventaris i Subhastes, 18 de novembre de 1756, f. 247-265. Inventari dels béns deixats per Esteve Canals. Citat per THOMSON, *Els orígens de...*

6. ALIER, «La fàbrica d'indianes...»

7. THOMSON, *Els orígens de...*

8. *AHPNB*, Notari Joan Baptista Planas, 992/25, 11 de setembre de 1758, f. 481: «Magdalena Grosset, donella en Barna [...] ha venut [...] a favor de la Sra Magdalena Canet y Ferrussola, viuda y al Sr. Jaume Canet y Ferrussola, comerciant [...] Ven a la Sra Madalena Canet y Ferrussola, viuda del Sr Bonaventura Canet y corredor d'orella, ciudadá de Barna y del Sr Jaume Canet t Ferrussola, comerciant [...] Todas aquellas casas ó Hospici antes ab dos portals fora obrints junt amb un hort o exida ab agua per a regar a ditas casas contiguo [...] en lo carrer del Portal Nou que antes se deya prop lo Pont de Campderà y en lo lloch antigament dit lo Molí d'en Gilabert de Madalia, las quals se tenen per los hereus y successors de Francº Llobet [...], segundo, todas aquellas casas o Hospici [...] en lo dit carrer de Portal Nou [...]. Item, tota aquella casa en lo carrer antigament dit de la Tria-Juyga y vuy la Volta dels Jueus [...]. Item, quarto, tota aquella casa contigua [...] en lo dit carrer [...] Volta dels Jueus [...] cens [...]. Item, quinto, Tota aquella Botiga [...] ab son hort al costat, contigua y unida ab las prop designadas casas [...] carrer de la Volta dels Jueus [...], vuy se troban unidas y agregadas y feta de ells una sola casa ab tres portals en lo dit carrer de Portal Nou [...] Cortinas [...] Volta dels Jueus [...] preu 6.400 lliuras».

9. *BC, JC* (Biblioteca de Catalunya, Junta de Comerç), llig. 5, núm. 8, f. 8-11. Còpies de les actes notarials mitjançant les quals va reformar algunes cases per tal de construir-hi la seva fàbrica. Citat per THOMSON, *Els orígens de...*

10. RAMON GRAU, *Telares, acciones y localización de las fábricas de indianas interesadas en la Compañía de Hilados de Algodón (1768-1799)* (inèdit).

11. *BC, JC*, reg. 5, 1 de desembre de 1774: «siempre ha considerado y se ha generalmente tenido la fábrica de Jayme Canet por propio no solo de éste si también de Sebastian Angli y Pablo Sabater». Citat per THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 189.

12. *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Obreria, C-43, 21 de setembre de 1782: Sol·licitud de Jaume Canet Ferrussola, comerciant matriculat, per buidar les latrines de la fàbrica i casa del carrer del Portal Nou. Sense plànol.

13. GRAU, *Telares, acciones y...*

14. *BC, FG* (Biblioteca de Catalunya, Fons d'Erasmus de Gònima), 1784, Informe d'alguns membres de la companyia a la Junta de Directors sobre tres prohibicions fetes als socis, 44/4: «[...] en los Pueblos haya alguno ó mas acaudalados que si hasta ahora han hecho fructificar su dinero en varios ramos de industria ya en sedas, ya en lanas, ya en ganado haciendo circular su Caudal en aumento de sus patrimonios, passen ahora á derramar por esta Provincia la manufacturacion de los tejidos de algodón, añadiendo esta nueva industria á las que se miran ya como arraigadas en el Principado». Els tres socis que presentaren aquest informe eren Josep Francesc Sagud, Anton Pongem i Alabau i Jaume Canet i Ferrussola. Citat per Yoshimoto OKUNO, «Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l'extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII», *Recerques*, 38 (1999), pàg. 47-76.

15. *AHCB*, Obreria, C-46, 2 d'abril de 1786: Canet i Ferrussola, comerciant matriculat, variar portals, balcons i finestres, en el carrer Gignàs. Sense plànol.

16. *AHCB*, Obreria, C-47, 22 d'agost de 1786: Canet i Ferrussola, comerciant matriculat, tancar mitja porta i obrir dues finestres, en el carrer Jupí. Sense plànol.

17. *AHCB*, Obreria, C-53, 23 de novembre de 1790: Jaume Canet i Ferrusola, comerciant matriculat, carrer Portal Nou, enderrocar i reedificar, planta baixa + 4 plantes, 91 pams. Plànol de façana sense signatura. Rètol: «Tienda de modas de Geronimo Lalande segun el mejor gusto».
18. *AHPNB*, Notari Jaime Rigalt, 24 d'agost de 1855: «Pertenece la propia casa al vendedor D. Manuel Canet como heredero universal de D. Jaime Canet y Ferrussola, comerciante que fue de esta ciudad [...] testamento cerrado a [...] D. Cayetano Olzina y Masana, Notario [...] 2 de julio de 1792 y seguida la muerte del testador fue abierta y publicada [...] en 16 de noviembre de 1795».
19. Arbre genealògic dels Canet, segons ALIER. «La fàbrica d'indianes...», pàg. 64.
20. *AHCB*, Obreria, C-60, 7 de juliol de 1796: Canet i Ferrussola, Escolàstica, vídua, obrir una porta al carrer de la Volta dels Jueus. Sense plànol.
21. *AHCB*, Obreria, C-68, setembre de 1802: «Escolastica Canet, vídua de Dn. Jayme Canet [...] calle de Dufort [...] esquina Gignàs [...] reparar». Sense plànol.
22. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 334.
23. *AHCB*, Obreria, C-99, 23 d'octubre de 1827: «Manuel Canet [...] calle Dufort, esquina a la de Jupí [...] señalada de nº 7 [...] abrir balcon del segundo piso». Façana, signa Anton Benesach.
24. *AHCB*, Obreria, C-103, 17 de juny de 1829: «Manuel Canet [...] casa calle Dufort [...] esquina», reforma. Façana, signa Anton Benesach.
25. *AHCB*, Obreria, C-104, 18 de desembre de 1829: «Manuel Canet [...] formar puerta para tienda y abrir pequeña ventana [...] calle Dufort esquina Jupí». Façana, signa Anton Benesach.
26. Anton Benesach, mestre de cases. No es disposa de dades de la seva trajectòria professional. Segons els documents d'Obreria treballà per a importants fabricants com Joan Rull (1818), Tomàs Serrallach i Glòria (1827) i Manel Canet, fill de Jaume Canet (1827-1829).
27. *AHCB*, Obreria, C-118, 9 de maig de 1834: «Manuel Canet [...] casa de la calle de Dufort, esquina Gignàs [...] poner antepecho en los dos balcones». Façana, signa Estevan Bosch i Gironella.
28. Esteve Bosch i Gironella, mestre d'obres poc conegut que probablement formà part de la reputada família de mestres d'obres Bosch i Quer. Treballà per als fabricants Ignasi Girona (1833), Manel Canet (1834) i Joan Llenas (1838).
29. *AHCB*, Obreria, C-129, 6 d'agost de 1838: «Manuel Canet [...] rebajar un poco el umbral de la puerta [...] calle Gignàs». Sense plànol. *AHCB*, Obreria, C-135, 13 de novembre de 1840: «Manuel Canet [...] calle Dufort, esquina Jupí, destabicar un portal». Sense plànol.
30. *AHPNB*, Notari Francesc Portell, Manual contractes, 1795, f. 275-279. Venda d'un tros de terra per Gaietà Canals i Ametller: «Dn. Cayetano Canals y Ametller, Baró de la Vall-Roja en aquesta Ciutat de Barña Domiciliat. Per quant me resulta poca utilitat de las infra. cosas y, altrament, trobarme precisat en tancar lo tros de terra bax en primer lloch designat. ah tapia o paret de la alsada que fos menester, y necesaria per a no poder pasar ni comunicarse ab las terras de la Heretat del mas Canet, inseguint lo convingut [...] y sabent que dita tanca me costaría passadas de doscentas lliuras, no tenint medis pera pagarlas y a mes trobantse ja proveida la execució, contra mos bens, per lo cobro de la infra. Quantitat». Citat per ALIER. «La fàbrica d'indianes...», pàg. 90-91.
31. Eliseu TOSCAS i SANTAMANS, *L'estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX: una visió des de Sarrià, 1780-1860*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
32. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Can Canals-Miralles, carrer Major de Sarrià, 74, carrer Canet, 1-9. Nivell de Protecció: B. Qualificació urbanística: 12 (p).
33. «Fábricas de estampados y pintados: Fullós, Casas i Cia., c. Puerta Nueva 46» dins ANÒNIM, *Guía de forasteros*, Barcelona, 1842.
34. *AHPNB*, Notari Jaime Rigalt, 24 d'agost de 1855: «Manuel Canet y Esteve, hacendado [...] vende a Estevan Frullós y Bosch, fabricante, vecino de esta ciudad [...] toda aquella casa con seis puertas exteriores con sus cuadras y patio a ella anexas por la parte de detras [...] con agua que disfruta de tiempo imemorial proveniente de la acequia Condal [...] en las calles llamadas del Portal Nou, de la Bolta del Jueus y den Cortinas de la presente ciudad señalada con el numero 29 [...] seis distintas designas o estares».
35. *AHPNB*, Notari Jaime Rigalt, 23 d'abril de 1858: «Establecimiento de Dn. Estevan Frullós con Dn Francisco Santonja y Bruguera, maestro galonero y pasamanero, natural y vecino [...] Casa con seis puertas con sus cuadras y patio a ells anexas por la parte de detras de las mismas, con agua que disfruta [...] de la acequia Condal [...] calles de Portal Nou, de la Bolta del Jueus y den Cortinas, señalada con el número 29».
36. Mercè Tatjer Mir i Francesc Caballé (Veclus SL). Sobre els Santonja s'ha de dir també que els descendents de l'esmentada família estan elaborant un estudi sobre aquesta indústria, amb la intervenció de Miquel Playà.
37. Calixte Freixa i Pla, mestre d'obres diocesà, d'estil eclèctic. Bassegoda cita Calixte Freixa i Pla, amb títol de mestre d'obres del 13 de febrer de 1867. Treballà assíduament per a obres de l'Església, malgrat que realitzà tota mena d'edificacions, com la fàbrica Santonja (1875), Can Magí a Sant Cugat (1878), el Palau Episcopal de la Seu d'Urgell (1879), el Santuari de Núria (1889), el Casino Ceretà de Puigcerdà (1893) i la Torre de Riu a Alp (1896).
38. *RPB* (Registre de la Propietat de Barcelona), Portal Nou, 29, Registro de Oriente, libro 187, f. 89, Finca 985: «En el libro 56 del antiguo registro de Hipotecas de esta ciudad: Establecimiento perpetuo otorgado por Don Esteban Frullós y Bosch, fabricante de Barcelona, a favor de Francisco Javier Santonja y Bruguera, maestro galonero á 23 de abril de 1858, de una casa con seis puertas exteriores, cuadras y patio á ella anexas con agua que disfruta de tiempo imemorial proveniente de la Acequia Condal, sita en las calles llamadas del Portal Nou, Volta dels Jueus, y den Cortinas de esta ciudad, señalada con el número 29, a oriente con Domingo Coll, a mediodía con la calle Portal Nou, antes Pou de la Cadena, parte con Lorenzo Pedros y parte con N. Palau, á Poniente con los menores dels Sr Llebat y parte con la Volta dels Jueus y a Cierzo con la calle Cortinas».
39. *AHCB*, Obreria, C-53, 23 de novembre de 1790.
40. Recerca en curs per part dels antics propietaris. Citat per VECLUS SL, Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÀLEZ, *Cens d'edificis industrials de Ciutat Vella*, 2012 (inèdit).
41. Xavier BASIANA, Martí CHECA ARTASU i Jaume ORPINELL, *Barcelona, ciutat de fàbriques*, Barcelona, Xavier Basiana i Vers, 2000.
42. Segons el Pla General Metropolità, la qualificació urbanística correspon a la clau 12c, zona de nucli antic medieval.

Fàbrica d'indianes, Fàbrica Xica
 Carrer del Rec Comtal, núm. 18 i carrer d'en
 Cortines, núm. 25-27

Màquines:
 40 telers (1754)
 18 a 40 telers (1768)
 25 telers (1772)
 20 telers (1783)
 12 telers (1788)

Nombre d'operaris:
 Entre 60 i 120

Arquitectura:
 Reedificació de la fàbrica, Cortines (1786)
 Autor: desconegut
 Reedificació de la fàbrica, Rec Comtal (1788)
 Autor: desconegut

Edifici existent
 No inclòs en el Catàleg del Patrimoni
 Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona

Casa-fàbrica Sala-Nadal, 1750

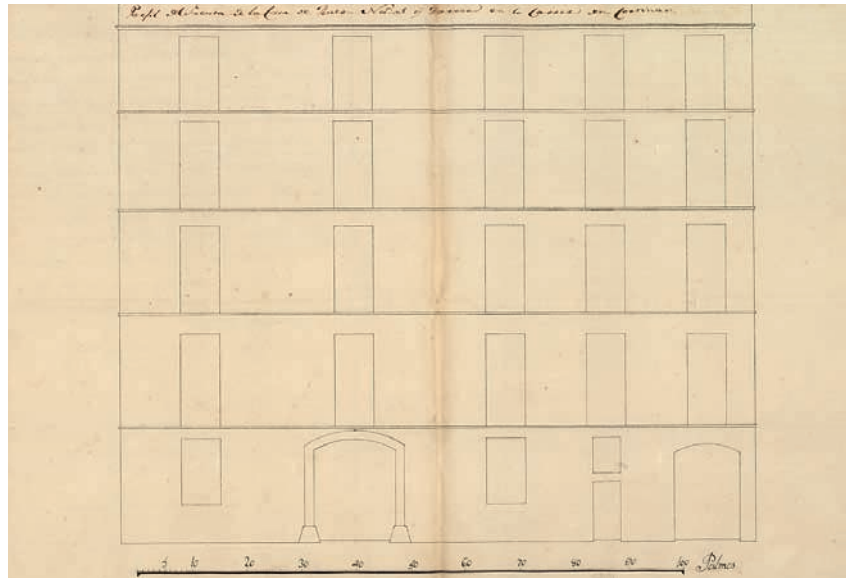
Josep Sala i Vivé (o Vives, ? - Barcelona, 1781),¹ era un «vidrier de llum» de professió i afiliació gremial. Va ser un dels membres més rics del gremi i va invertir també en altres i diversos negocis.² Interessat per la novetat de les indianes i la seva alta rendibilitat i privilegis, formà part de la primera fàbrica d'indianes documentada, la de Jacint Esteve, amb contractes notariaus de 1736.³

Sala i Aranyó eren els principals socis capitalistes. Sala, a més, havia de fer el paper de director i administrar l'empresa: «Comprar lo cotó, entregarlo als teixidors, entregarse de aquells de las pessas teixidas, cuydant de venderlas després de pintadas, cuydant així mateix de portar los gastos [que] se fan en comprar las drogas, pagar los treballadors y demás [que] se oferiran». Per les dificultats ja conegudes, la companyia només durà un any i el 1737 es va dissoldre.⁴ Després d'aquesta primera experiència, Josep Sala formà part també de la companyia de la fàbrica Glòria. Bernat Glòria i Bosch constituí una societat d'indianes, registrada el 1739⁵ i amb la participació de Pere Gesclí, Joan Pau Gispert, Josep Sala, Jeroni Aranyó i Sebastià Vidal. Va fundar així una de les primeres fàbriques d'aquesta mena destinada a teixir i pintar, que no incloïa encara la filatura del cotó. Sala disposava d'una aportació de tres parts i mitja del capital. Glòria feia de director mentre que Sala i Aranyó organitzaven els processos de teixir. Josep Sala va ser seleccionat, junt amb Jeroni Glòria, per aprendre dels coneixements d'un estampador d'Hamburg i guardar-ne els secrets.⁶

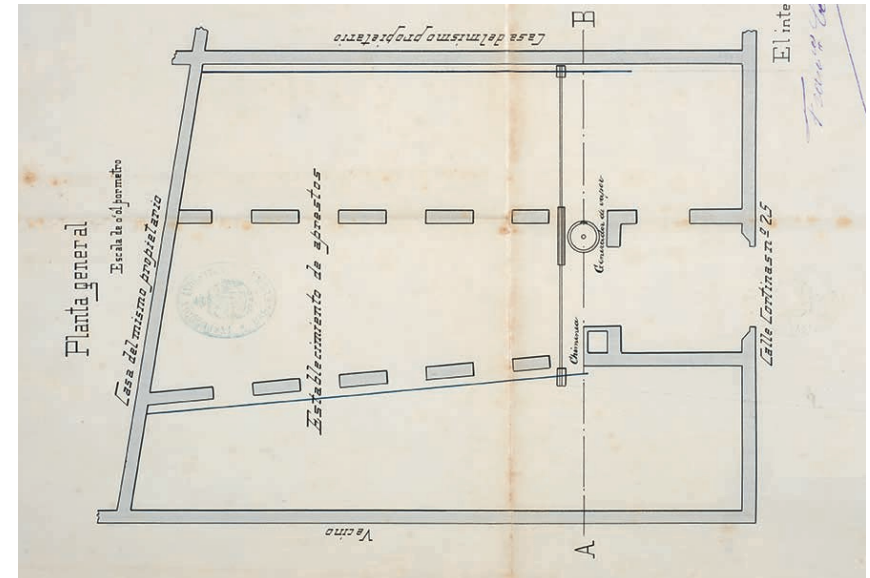
Josep Sala va vendre les accions de la fàbrica Glòria a Joan Coromines l'agost del 1744. Aquest capital li era necessari per invertir-lo en una altra fàbrica, que havien fundat, el mes de maig del 1744, Jaume Brunés i Miquel Formentí. El mes de gener del 1745, l'empresa Glòria va ser absorbida per una societat protocol·lària formada per French, Sala, Brunés i Formentí, en la qual Sala va invertir 8.000 lliures catalanes. Aquest fet implicà una querrela, que acabà amb el retorn de l'import de les accions i la desvinculació de la companyia Glòria.⁷

El 1749, Sala es desvinculà també de la companyia French i en va liquidar el capital, invertit per mitjà d'indianes i la maquinària de teixir que s'havia utilitzat en la fundació de l'empresa.⁸ L'objectiu era la creació de la seva pròpia companyia, de la qual es té com a primera referència documental el fet que el 1750 figurés entre les vuit principals empreses d'indianes.⁹ Segons Thomson, el 1754 Sala disposava ja de 40 telers instal·lats,¹⁰ i l'any següent cobria el mercat colonial per la via del port de Cadis.¹¹

Cap al 1768, la companyia Josep Sala i Vivé havia reduït el nombre de telers a 18 unitats corrents, però aquell mateix any passà a tenir 40 telers en funcionament. És aquesta dada la que fa pensar en una nova fundació de

Plànol de la façana de la casa del carrer d'en Cortines presentat per Antoni Nadal i Darrer.
AHCB, Obreria C-46, 27 de febrer de 1786

Carrer d'en Cortines, 25-27, AMCB, Exp. 474 V, 1895

l'empresa, entre el 1768 i el 1770, com a fàbrica reglamentada.¹² L'any 1772, la fàbrica Sala havia reduït novament el nombre de telers en funcionament a només 18 unitats, però a final d'any ja tenien 25 unitats corrents.¹³ Aquestes fluctuacions es repetiren el 1783, amb 20 telers en funcionament. Els telers s'havien reduït a 12 unitats el 1788, any en què va començar el declivi definitiu d'una empresa que havia funcionat durant 38 anys.

Segons Ramon Grau, la fàbrica Sala estava situada al carrer del Portal Nou,¹⁴ però ens consta per altres fonts documentals que també estava ubicada entre el carrer d'en Cortines i el carrer del Rec Comtal, i situada «en front del portal Nou». Aquesta localització de la fàbrica de la companyia de Josep Sala al carrer d'en Cortines es veu confirmada per la llicència d'Obreria presentada l'any 1783 pel propietari per connectar una claveguera de la fàbrica al carrer d'en Cortines, davant del Portal Nou.¹⁵

L'any 1782, la companyia de Sala disposava d'importants instal·lacions i propietats. Cal esmentar la casa-fàbrica del carrer de la Triajuhiga o d'en Cortines, davant del Portal Nou, anomenada Fàbrica Xica; la casa matriu paterna al carrer de la Vidreria; diverses cases i horts situats en el Pla de Barcelona; el prat d'indianes situat en el terme de Sant Adrià de Besòs, i finalment una casa-fàbrica de refinar aram situada en la parròquia de Castellar.¹⁶ L'1 d'octubre del 1781, Josep Sala i Vivé havia mort¹⁷ i havia atorgat el testament al seu hereu, anomenat, com ell, Josep Sala,¹⁸ que rebé un patrimoni industrial carregat de

deutes i creditors. El 19 d'octubre de 1782, per tal de no fer fallida, l'hereu Sala va signar un conveni amb el conjunt dels creditors —comerciants, adroguers, subministradors maltesos, fabricants i prestadors—, pel qual hipotecava els béns per un deute que pujava a la important quantitat de 26.800 lliures catalanes.¹⁹ El 19 de setembre de 1783, finalment, un representant d'una família dels creditors, el comerciant Antoni Nadal i Darrer, comprà la casa-fàbrica del carrer d'en Cortines, a canvi de fer-se càrrec dels deutes.²⁰ El 1786, Antoni Nadal i Darrer, com a propietari de la casa-fàbrica Sala, presentà una llicència per «obrar» (entenem que «reedificar») la casa del carrer d'en Cortines,²¹ segons un plànol que projectava la façana d'un gran casal, de 116 pams (22 metres) de façana i cinc plantes d'alçada.

Com es pot observar en la planta, la fàbrica Sala estava formada per una tipologia de casa-fàbrica, amb el cos de la casa estret i arrencat amb el carrer del Rec Comtal (un portal), i el cos de fàbrica format per tres quadres de 5, 6 i 10 metres d'amplada, que s'organitzaven al voltant d'un pati de treball. L'edifici, que avui encara existeix, té un traçat neoclàssic típic de l'arquitectura setcentista, amb una gran portalada amb arc rebaixat que donava accés a la fàbrica, i una composició pautada de balcons amb un ràfec que unificava les parcel·les números 25 (quadres) i 27 (habitatges) del carrer d'en Cortines.

Dissenyat per un mestre d'obres desconegut, aquest edifici no està inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.

Carrer d'en Cortines, 25- 27. Detall de la gran portalada d'entrada, símptoma inequívoc d'una important activitat comercial o industrial

Ha estat possible identificar-lo gràcies a la llicència del 1786 —que presenta un plànol de façana de forma pràcticament exacta a la de la façana actual— i per mitjà de l'abans esmentat contracte de compra de la fàbrica per Antoni Nadal.

Més enllà de l'any 1788 no es té cap altra dada sobre la continuïtat de la companyia Sala, que probablement no superà la crisi de la guerra del Francès. L'edifici es devia llogar posteriorment com a espai industrial.

Molt més endavant, el 1872, la fàbrica de teixits i filats Miguel Ruiz estava registrada en el número 16 del Rec Comtal, i la fàbrica de tints per a teixits de Josep Fàbregas, en el número 25 del carrer d'en Cortines.²² La fàbrica d'aprestos (llustre) de Francesc Comas ocupà també aquest edifici, en el qual el 1895 es va instal·lar un generador de vapor. Posteriorment, el 1898, se sol·licità la substitució d'aquest generador per un motor elèctric.²³

1. Thomson ja parla del Josep Sala inversor en fàbriques d'indianes des del 1736, però per trobar una menció a Josep Sala i Vives (amb els dos cognoms) com a fabricant d'indianes el 1768 al Portal Nou, cal remetre's a: Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII», *Recerques* (Barcelona), I (1974).

2. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 105.

3. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 96.

4. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg.103.

5. AHPNB, Duran Quatreases, acta del 13 d'agost de 1743, f. 323-27. Citat per THOMSON, *Els orígens de...*

6. Vegeu «Casa-fàbrica Glòria», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*

7. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 176.

8. AHPNB, Notari Creus Llobateras, acta del 8 d'agost de 1749, f. 54-6. Citat per THOMSON, *El orígens de...*

9. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 184.

10. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 124.

11. AHPNB, Notari Creus Llobateras, 9 de juliol de 1755, f. 59.

12. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 230.

13. GRAU, *Telares, acciones y...*

14. GRAU, *Telares, acciones y...* i GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».

15. AHCB, Obreria, C-43, 11 de juliol de 1783: Llicència presentada per Joseph Sala Vibé (o Vives), fabricant d'indianes, per fer una claveguera al carrer d'en Cortines (davant del Portal Nou). Sense plànol.

16. *Servidor documental de Julio-Carlos García Castrillón* [recurs electrònic], <<http://www.monacodebacardi.com/julio/doc551.html>> [Consulta: gener de 2013]. Notari Joan Fontrodona y Roure, 19 d'octubre de 1782. Escripura de conveni entre el fabricant d'indianes Joseph Sala i Vivé i els seus creditors: «Per lo que ne especialmente obliga e hipoteca. Primo: Tota aquella casa fabrica junt ab los dos Barrits y patis dits fabrica xica, que te y posseheix devant lo Portal Nou de esta ciutat., y en lo carrer dit Triajuhiga. Item: Secundo tota aquella casa, que te, y posseheix en lo carrer de la Vidrieria de esta ciutat. Item: Tercio: totas aquellas casas ab sos horts qe té en lo clot del Pla y territorio de Barcelona. Item: Quarto: tot aquell Prat de indianas, que té y posseheix en lo terme de la Parroquia de Sant Adriá de Besos. Y finalment tot aquell casal, o fabrica de refinar aram junt ab la aigua y demés drets, y pertinencias de ella que té y posseheix en la Parroquia de Castellar».

17. *Servidor documental de...*, <<http://www.monacodebacardi.com/julio/doc566.html>> [Consulta: gener de 2013]. Notari Carles Carbonell, 19 de setembre de 1783: «Escripura de venta de casas en Rech Contal, de Sala a Antonio Nadal y Darrer [...] lo obit del prenotat testador, lo dia primer del mes de Octubre del any mil setcents vuytanta y hu».

18. *Servidor documental de...*, <<http://www.monacodebacardi.com/julio/doc566.html>> [Consulta: gener de 2013]. Notari Carles Carbonell, 19 de setembre de 1783: «Escripura de venta de casas en Rech Contal, de Sala a Antonio Nadal y Darrer».

19. *Servidor documental de...*, <<http://www.monacodebacardi.com/julio/doc551.html>> [Consulta: gener de 2013]. Notari Joan Fontrodona y Roure, 19 d'octubre de 1782: «Escripura de Conveni entre el fabricant d'indianes Joseph Sala i Vivé i els seus creditors».

20. *Servidor documental de...*, <<http://www.monacodebacardi.com/julio/doc566.html>> [Consulta: gener de 2013]. Notari Carles Carbonell, 19 de setembre de 1783: «Escripura de venta de casas en Rech Contal, de Sala a Antonio Nadal y Darrer [...] De ma espontanea voluntad y certa sciencia, per mi y los meus hereus y successors, vench, y per titol de venda concedesch al Señor Anton Nadal y Darrer ciudad e de Barcelona a estas cosas present, als seus, y a qui voldrá perpetuament. Una porció de terreno de poca elevació de terren cobert de teulada seca, y per medi de una tapia ab dos parets dividit, ab una casa de un pis al extrem de ell, vuy en tres habitacions dividida que pasa correspon en lo carrer del Rech Condal, ab quatre portals fora obrints, lo un de ells, que es lo de devant casa en dit carrer del Rech Condal, y los altres tres, en lo carrer antiguament dit "La Triazuhiga" y vuy den "Cortinas».

21. AHCB, Obreria C-46, 27 de febrer de 1786: «Antonio Nadal y Darrer [...] obrar casa que posee en la calle Trigajuiga [?] vulgo Cortinas». Plànol de façana sense signatura.

22. D. L. R. LEON, *Guia consultiva ó Indicador General de todos los contribuyentes de Barcelona*, Barcelona, Editorial Riera, 1872.

23. AMCB (Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona), Exp. 474 V, 1895: Carrer d'en Cortines, 25-27. Instal·lació d'un generador de vapor per Francesc Comas, fabricant d'aprestos, el 1895. Posterior substitució per un motor elèctric. Citat per VECLUS SL, Francesc CABALLÉ i Reinald GONZÁLEZ, *Cens d'edificis...*

Fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia

Carrer d'en Llàstics, núm. 1-5 i carrer de Gatuelles, núm. 9

Màquines:

20 telers (1762)
28 telers (1768)
18 telers (1772)
30 telers (1783)

Nombre d'operaris:

63, incloent-hi 17 criatures

Arquitectura:

Reforma i ampliació (1772)
Autor: Josep Ribas i Margarit, arquitecte
Reforma i ampliació (1779)
Autor: Josep Ribas i Margarit, arquitecte
Reforma i ampliació (1802)
Autor: Josep Ribas i Margarit, arquitecte

Edifici existent parcialment
Inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona

Casa-fàbrica Aimar-Ribas, 1762

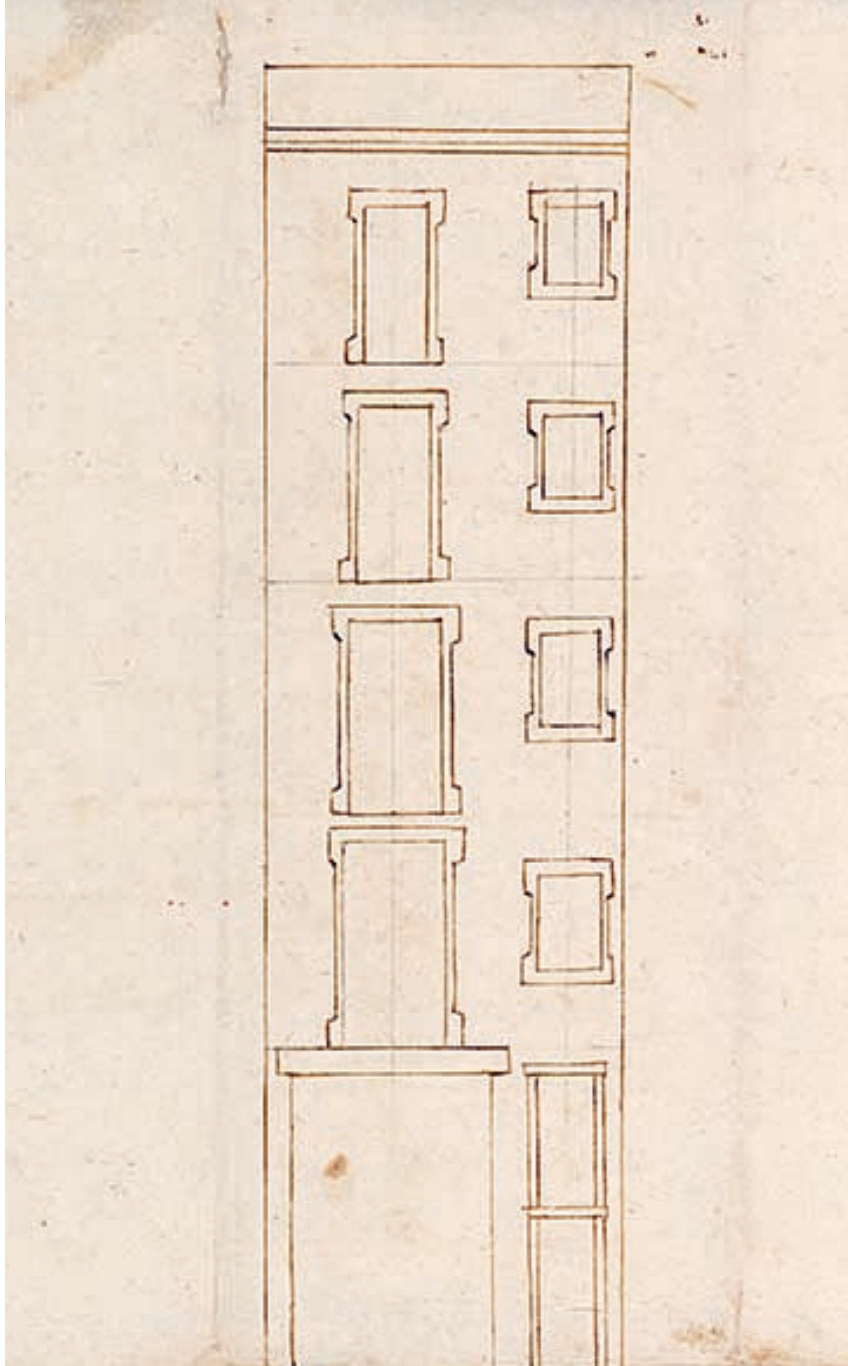
Josep Aimar (o Aymar, segle XVIII) era un tintorer de llana de qui es té constància que treballava a Barcelona des de l'any 1761.¹ El mes de desembre del 1762, i amb un capital inicial de 12.000 lliures catalanes, fundà la casa Josep Aimar i Cia., en associació amb el seu germà Francesc i amb el suport de l'hereu del pareire Josep Mas i del comerciant enriquit i mestre de cases Josep Ribas (o Ribes) i Margarit (1726/1728 - ?), casat amb Maria Aimar.² L'empresa estava destinada a la fabricació d'indianes: «[...] societat i companyia a efecte d'establir una fàbrica i en ella construir teixits de cotó, així sol com mesclat ab fil, per vendre-los en blanc, tenyits i pintats». Cadascun dels quatre socis aportà 3.000 lliures a la societat, que tenia una vigència de 10 anys.³

Un mes abans, el novembre del 1762, havien adquirit l'edifici del carrer d'en Llàstics, un antic casal amb vestigis del segle XV que, convenientment reformat, havia de ser la seu de la fàbrica. Era una instal·lació de tipus mitjà, que va arribar a la xifra de 20 telers instal·lats. Es tenen dades d'aquesta primera etapa de l'empresa fins al 1767.⁴

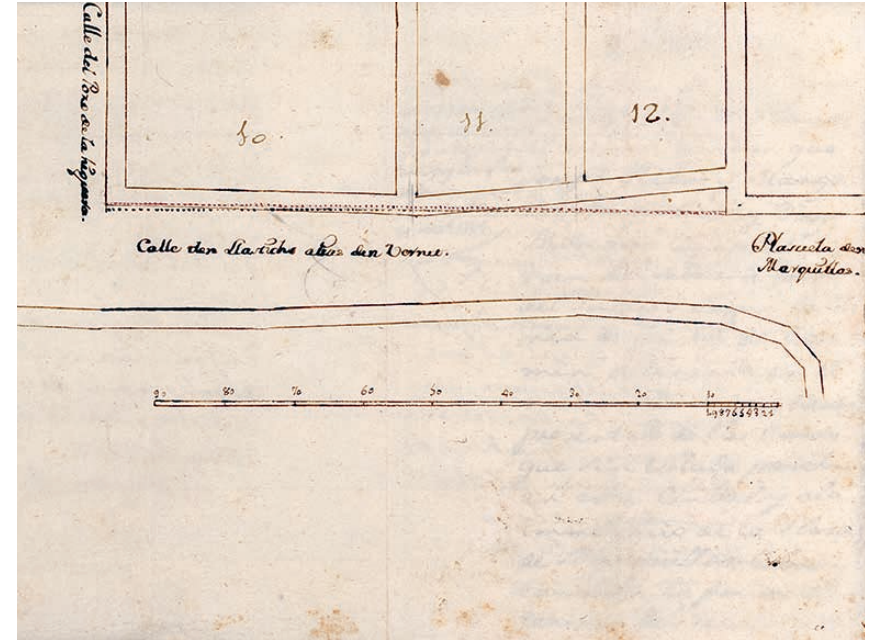
Aquell mateix any, Aimar ja treballava amb el fabricant Joan Baptista Cirés, col·laboració que durà fins que aquest últim va absorbir la fàbrica Alegre el 1768. En conseqüència, Josep Aimar acabà entrant com a soci de la nova societat Cirés i Cia.⁵ Aimar ja s'havia retirat de la societat que duia el seu nom, que fou reorganitzada de nou. Josep Ribas va passar a ser-ne l'administrador,⁶ i el 1767 la fàbrica ja funcionava amb el nom de Jph. Ribas i Cia.⁷ L'any següent, la fàbrica Aimar, ara Ribas, va experimentar un creixement que la va portar dels 20 telers instal·lats als 28, però el 1772 va baixar novament a 18 els telers en funcionament.⁸ Algunes fonts apunten que Josep Ribas ja s'havia començat a retirar del negoci el 1770;⁹ ara sabem, però, que aquesta fàbrica restà en funcionament fins al 1773, amb un capital acumulat de 20.425 lliures catalanes.

Josep Ribas, va continuar fent inversions a la fàbrica del carrer d'en Llàstics, fet documentat per una llicència d'Obreria del 1772 per fer una remunta a la casa.¹⁰ L'any següent es va obtenir el domini útil dels prats o terrenys on es blanquejarien les peces teixides, situats al municipi de Sant Martí de Provençals.¹¹

Ribas deixà de ser l'administrador de la fàbrica el 1773, any en què els tres socis van acordar suspendre la fabricació de teixits estampats i van vendre tot el material a la companyia de Joan Gallissà,¹² a la qual es llogaren també els prats d'indianes de Sant Martí i el taller del carrer d'en Llàstics.

Detall del plànol de la façana d'una de les tres cases fetes aixecar per Josep Ribas i Margarit i destinades al personal de la fàbrica. AHCB, Obreria, caixa 49, 2 de maig de 1788

Detall del plànol de situació de les tres cases fetes aixecar per Josep Ribas i Margarit i destinades al personal de la fàbrica. AHCB, Obreria, caixa 49, 2 de maig de 1788

Al cap de tres anys, l'abril del 1776, van dissoldre la companyia Jph. Ribas i Cia. i van procedir a avaluar-ne els béns i els crèdits, que sumaven 36.450 lliures catalanes. Els hereus de Francesc Aimar i de Josep Mas renunciaren a la seva part d'aquest patrimoni a favor de Ribas, el qual restà com a propietari de la fàbrica.

Thomson cita, però, com a fundació, l'acta de renovació de Joan Gallissà i Cia., de data 1 de gener de 1779, amb 4 socis, un capital de 42.141 lliures de balanç, una direcció concentrada i una responsabilitat limitada.¹³ El mateix any, Josep Ribas, com a propietari de l'immoble, va fer reedificar la casa del carrer d'en Llàstics, cantonada amb Gatuelles, i hi va construir un edifici de cinc plantes d'alçada.¹⁴

Una segona acta de refundació es signà l'1 d'agost del 1779, amb el canvi d'un soci, un capital de 20.000 lliures, direcció concentrada i responsabilitat limitada.¹⁵ L'activitat intensa de la fàbrica i la manca de sistema de clavegueram va fer que Gallissà sol·licités, el 1782, una llicència per buidar els dipòsits de la fàbrica del carrer d'en Llàstics.¹⁶

Gallissà tenia, però, una altra fàbrica ubicada al Raval, al carrer del Convent dels Àngels, que l'any 1783 estava equipada amb 30 telers corrents. Era una empresa interessada en la Companyia de Filats de Cotó¹⁷ i va arribar

a ocupar 63 operaris, incloses 17 criatures.¹⁸ Formà part de les empreses re-
glamentades que finalment es van retirar de la indústria cap a l'any 1790.¹⁹

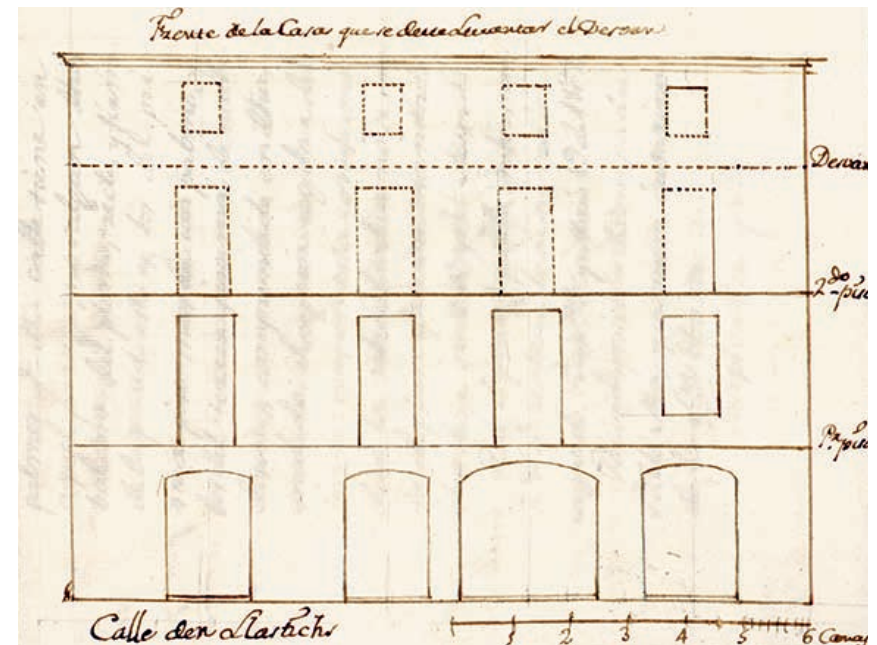
La figura central del grup de Josep Aimar i Cia. havia estat l'arquitecte
i enginyer Josep Ribas i Margarit, que, com a propietari de la fàbrica, estava
implicat en negocis ben diversos, com la construcció urbana, el comerç de
sucre a les Antilles o els arrendaments de drets.²⁰

Arranz menciona Josep Ribas i Margarit,²¹ nascut entre el 1726 i el
1728 i investit mestre de cases entre el 1746 i el 1747. Treballà per a la casa
ducal dels Medinaceli, per a la qual reformà la casa Gralla de Portaferrissa.
També treballà per als ducs de Sessa ampliant el Port de Palamós i aixecà el
Palau Sessa²² o Larrard als carrers de la Mercè, Ample i de la Plata, projecte
del 1772 finalitzat el 1778.²³

El 1788, Josep Ribas i Margarit va fer aixecar tres cases d'habitatges,
que avui ja han desaparegut, molt a la vora de la fàbrica. Encara que no ho
podem assegurar amb certesa, devien estar destinades a allotjar el personal
de la indústria, ja que en els plànols consten com a propietaris «Masca-
ró, Didac (carpintero) i Berg» i era estratègia comuna de la majoria dels
fabricants.

Josep Ribas i Margarit probablement també va ser l'autor d'un projecte
d'una casa de veïns a la Rambla²⁴ i del de la casa-fàbrica per al seu fill Marià
Ribas i Aimar, fabricant de sabó i associat amb el comerciant Francesc Bus-
quets i Vidal,²⁵ amb llicència del 1793.²⁶ Segons una identificació realitzada
per Octavi Alexandre,²⁷ aquesta casa-fàbrica estava situada al número 42
del carrer Nou de la Rambla, ocupava una parcel·la molt ampla i profunda,
fins al número 23 del carrer del Marquès de Barberà,²⁸ i tenia la fàbrica
situada al pati d'illa. El conjunt l'adquirí posteriorment Josep Xifré, pro-
motor dels famosos «porxos» del Pla de Palau, que obrí un passatge entre
els dos carrers a través de la seva propietat.²⁹

Sembla que aquella va ser l'única incursió de Josep Ribas i Margarit en
el terreny manufacturer, però no l'única de la seva família: el seu fill Marià
Ribas i Aimar, a més de fabricant de sabons, també va ser fabricant d'indianes
i va regentar l'empresa Marià Ribas i Cia.,³⁰ amb la fàbrica d'indianes
de Santa Eulàlia, renovada el 1795 amb 30.000 lliures catalanes de balanç.
Aquesta renovació, al nostre entendre, no era més que la continuïtat de la
fàbrica d'indianes Josep Aimar i Cia. i després Jph. Ribas i Cia. sota l'advoca-
ció de Santa Eulàlia, imatge llavorada en pedra que es troba a la volta de
la porta principal de la fàbrica del carrer d'en Llàstics número 1. Per tant,
podem assenyalar el final de la fàbrica Aimar Ribas, després Gallissà, cap a
l'any 1790. Marià tingué tres nebots. El més gran, Josep Ribas i Solà regenta-
va el 1826 una fàbrica de teixits de seda al carrer de Sant Pere Més Baix,
número 65 (actual).³¹ El segon, Francesc Ribas i Solà (Barcelona 1794 - ?),

Plànol de la reforma de l'antiga fàbrica del carrer d'en Llàstics on s'aprecia l'aixecament de dues plantes.
La façana és atribuïble al mateix Josep Ribas. AHCB, Obreria C-67, 19 de maig de 1802

adscrit a l'ideari liberal progressista, va ser també un inversor en diverses
companyies de filats de cotó a mitjan segle XIX, com la societat Arnau,
Ribas i Vilar, que aixecà una gran fàbrica al carrer del Cid.³² Fèlix Ribas i
Solà (1797-?)³³ fou arquitecte acadèmic, professió que només va exercir per
mera afició, ja que fonamentalment es va dedicar a l'activisme polític en el
bàndol progressista.

En entrar al segle XIX, l'antiga fàbrica del carrer d'en Llàstics, sense
activitat aparent, va ser objecte d'una renovació important. El 1802, Josep
Ribas la reformà novament fent-hi aixecar dues plantes més i modificant-ne
les obertures.³⁴ L'edifici resultant va ser una construcció de quatre plantes
d'alçada i una amplada de parcel·la de 12 canes, és a dir, de 96 pams.
Probablement devia estar destinat al lloguer d'espai industrial. Totes les
referències documentals apunten que l'antiga fàbrica d'indianes va estar
localitzada en els números 1-5 del carrer d'en Llàstics, cantonada amb el
carrer de Gatuelles. L'edifici, originàriament del segle XV o XVI i de dues
plantes d'alçada, havia estat reformat diverses vegades el segle XVIII i s'orga-
nitzava al voltant d'un pati, aspecte típic dels casals medievals.

Aquest edifici forma part del Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la
Ciutat de Barcelona,³⁵ on es fa la següent ressenya: «Restes dels murs de façana

Façana conservada de la fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia, Aimar-Ribas, carrer d'en Llàstics, 1-5

Clau de volta de la porta principal amb una imatge de Santa Eulàlia

a la planta baixa i planta pis d'un antic casolot del segle XVIII (potser edificat sobre vestigis del segle XV), que presenta un amplíssim portal d'arc rebaixat que donava accés a un pati situat al fons de la parcel·la i pel qual podien entrar-hi carruatges. Al costat dret hi ha un altre portal de dovelles amb fals regràs, i a mà esquerra un antic portal adovellat de mig punt i un altre d'escarser de menys entitat. Sobre el portal d'accés, s'obre un gran balcó al que era la planta noble de la casa, a la llosana de pedra del qual hi ha, dins d'un medalló de marc rococó, un bon relleu de Santa Eulàlia. A la resta de la façana queden tres balcons amb emmarcaments de pedra motllurada, petites llosanes de pedra i ferros de forja a les baranes».

L'edifici va ser buidat durant la dècada del 1980 per construir-hi nous habitatges, i només es va conservar un fragment de l'antiga façana, curiosament a l'altura de la fàbrica original, anterior a la remunta de 1802. Està formada per diverses finestres i balcons de pedra i per la gran portalada amb el relleu de Santa Eulàlia, que encara pot observar-se a la clau de volta i que era l'advocació de la fàbrica d'indianes. Cal subratllar especialment que una característica molt comuna en el barri de Sant Pere, amb la reutilització d'edificis medievals, era la conservació de les antigues portalades medievals d'arc de mig punt, però moltes d'elles foren retallades amb forma d'arc rebaixat, molt més adequat per al trànsit de carruatges de càrrega comercial o industrial.

1. THOMSON, *Els orígens de...*
2. GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».
3. Manuel ARRANZ, *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Barcelona, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics, 1991.
4. *AHPNB*, Notari Sebastià Prats, llibre 7, 1765-1767, f. 88 i seg.: «Josep Aimar i Cia.». Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».
5. Vegeu «Casa-fàbrica Alegre-Cirés», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
6. ARRANZ, *Mestres d'obres i...*
7. THOMSON, *Els orígens de...*
8. GRAU, *Telares, acciones y...*
9. THOMSON, *Els orígens de...*
10. *AHCB*, Obreria C-32, 1 de maig de 1772: Josep Ribas, arquitecte, aixecar una casa, carrer d'en Llàstics. Sense plànol.
11. THOMSON, *Els orígens de...*
12. *AHPNB*, Notari Tomàs Casanovas i Forès, 1775, f. 54: «Joan Gallissà i Cia.», fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta —efecte des de l'1 de gener del 1775— d'una societat abans regulada per acta provada —1 de setembre del 1773— que continua la fàbrica traspasada per Josep Ribas i Margarit i Cia. Capital: 23.511 lliures i 14 sous, dels quals 17.633 lliures, 15 sous i 6 diners procedeixen del balanç de l'exercici 1773-1774, i les 5.877 lliures, 18 sous i 6 diners restants corresponen a l'aportació en moneda d'un nou soci admès l'1 de gener del 1775. Direcció concertada: 25 %. Responsabilitat limitada: «declarant no entendre ni voler exposar altres de sos bens per rahó de la present companyia». Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».
13. *Reg. HIPS* (Registre d'Hipoteques), 1779, llibre 4, f. 418: «Joan Gallissà i Cia.», fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1 de gener del 1779. Capital: 42.141 lliures, 5 sous i 8 diners, de balanç (vegeu l'acta anterior). Direcció concentrada: 25 %. Responsabilitat limitada.
14. *AHCB*, Obreria C-38, 20 de febrer de 1779: Josep Ribas, arquitecte, enderrocar i reedificar en el carrer d'en Llàstics i Gatuellas, planta baixa + entresol + 3 plantes. Sense plànol.
15. *Reg. HIPS*, 1779, llibre 4, f. 423: «Joan Gallissà i Cia.», fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta inicial, 1 d'agost del 1779. Capital: 20.000 lliures. Direcció concentrada: 25 %. Responsabilitat limitada.
16. *AHCB*, Obreria C-42, 19 de setembre de 1782: Llicència presentada per Joan Gallissà, fabricant d'indianes, per buidar latrines de la fàbrica d'indianes del carrer d'en Llàstics. Sense plànol.
17. GRAU, *Telares, acciones y...*
18. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 334-335.
19. THOMSON, *Els orígens de...*
20. *AHCB*, Fons patrimonial, sèrie V: Ribas-Clascar. Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».
21. ARRANZ, *Mestres d'obres i...*
22. *AHCB*, Obreria, C-32, 7 de juliol de 1772: «Memorial presentado por D. Juan de Ponsich y de Alos [...] solicita [...] construir de nuevo la Casa Palacio que S.E. el Sor Duque de Sessa posehe en esta ciudad y en las calles Ancha, de la Merced y de la Plata». Amb plànol atribuïble a Josep Ribas i Margarit, mestre d'obres.
23. Josep M. MONTANER, *La modernització de l'utillatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)*, Barcelona, IEC, 1990.
24. Arranz la situa a l'actual número 114 de la Rambla de les Flors.
25. ARRANZ, *Mestres d'obres i fusters...*
26. *AHCB*, Obreria, C-56, 7 de maig 1793: «frente de la casa de Francisco Busquets y Mariano Ribas, en la calle Nueva». Llicència presentada per Francesc Busquets i Marià Ribas, comerciants en el carrer del Comte de l'Assalto, planta baixa + entresol + 3 plantes, 93 pams. Façana sense signatura.
27. Octavi ALEXANDRE, «Arquitectura i arquitectes a la Barcelona del final del segle XVIII», *Quaderns d'Història* (Barcelona), 7 (2002), pàg. 265-272.
28. *AHCB*, Obreria C-56, 1793: Marià Ribas, edificar carrer Compte de Barberà. Façana, sense signatura.
29. ALEXANDRE, «Arquitectura i arquitectes...».
30. *AHCB*, Fons patrimonial, sèrie V-9, acta privada: núm. 69. «Marià Ribas i Cia.»; fàbrica d'indianes de Santa Eulàlia. 4 socis. Acta de continuació, 1/1/1795, abans Ribas i Payró. Capital: 30.000 lliures de balanç. Direcció concentrada en un no-soci (germà del titular: 25 %). Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».
31. *AHCB*, Obreria C-96, 27 d'abril de 1826: «Ramon Bonaplata, Manuel Bertchinger, Juan Calafell, José Ribas [...] pidén 4 plumas de agua». Sense plànol. *AHCB*, Obreria C-95, 18 de febrer de 1826: «D. José Ribas y Solà [...] casa calle Baja de San Pedro nº 4 [...] media pluma de agua». Sense plànol. *AHCB*, Obreria C-95, 7 de febrer de 1826: «José Ribas y Solà [...] una pluma de agua». Sense plànol.
32. Vegeu «Casa-fàbrica Arnau, Ribas i Vilar», , dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
33. Arranz esmenta l'arquitecte Fèlix Ribas i Solà, nascut el 1797, fill de Josep Ribas i Aimar, com a membre part d'una família d'arquitectes reconeguts.
34. *AHCB*, Obreria C-67, 19 de maig de 1802: Josep Ribas y Margarit, afegir dues plantes, carrer d'en Llàstics (cantonada de Gatuellas), planta baixa + 3 plantes. Façana sense signatura.
35. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Identificador: 831. Carrer d'en Llàstics, 5, i carrer de Gatuellas, 9. Nivell de protecció: C:C. Qualificació urbanística: 12c (p).

Fàbrica d'indianes

Carrer de Sant Pere Més Baix, núm. 73 i carrer de Sant Pere Mitjà, núm. 66-70

Màquines:

14 taules d'estampar (1829)

Nombre d'operaris:

Desconegut

Arquitectura:

Reforma de la fàbrica (1791)

Autor: desconegut

Reforma de la casa (1806)

Autor: Pere Barrera, mestre de cases

Reforma de la casa (1826)

Autor: Josep Nolla, mestre de cases

Reedificació de la fàbrica (1827)

Autor: Josep Nolla, mestre de cases

Edifici existent

No inclòs en el Catàleg del Patrimoni

Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona

Casa-fàbrica Bonaplata, 1786

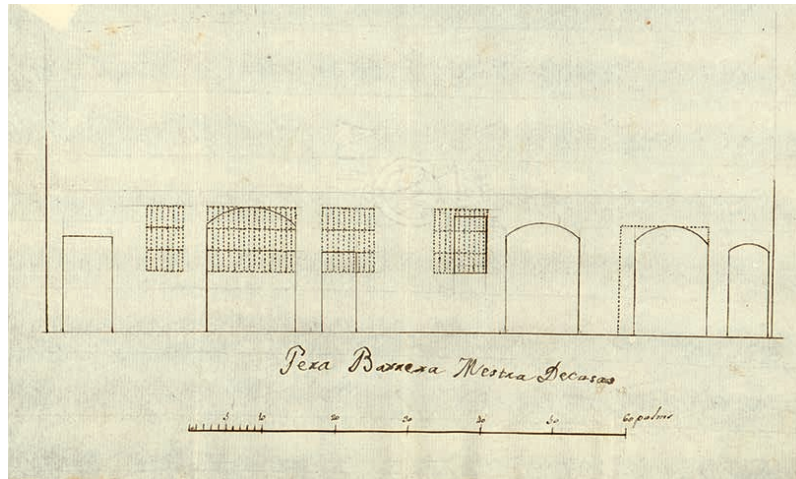
Encara que sovint s'ha afirmat que els Bonaplata eren una família oriünda de Sallent (el Bages),¹ avui sabem que estaven instal·lats al barri de Sant Pere de Barcelona des de mitjan segle XVIII, concretament al carrer de Sant Pere Més Baix. La primera referència dels Bonaplata data de l'any 1753, quan el negociant Joseph Bonaplata reformava la seva casa del carrer de Sant Pere Més Baix.²

Ramon Bonaplata i Roig (? - 1833)³ era un fabricant d'indianes a Barcelona. Probablement fill del negociant Joseph Bonaplata i germà de Gabriel Bonaplata i Roig, devia heretar el sistema comercial del seu pare per muntar una fàbrica d'indianes al barri de Sant Pere. El 1786 es constituí la fàbrica d'indianes de Raymundo Bonaplata,⁴ que ocupà un antic casal del carrer de Sant Pere Més Baix. El mateix any també tenia oberta una altra fàbrica amb prat d'indianes, situada al Clot, on se servia de les aigües del Rec Comtal per a la fabricació dels pintats.⁵

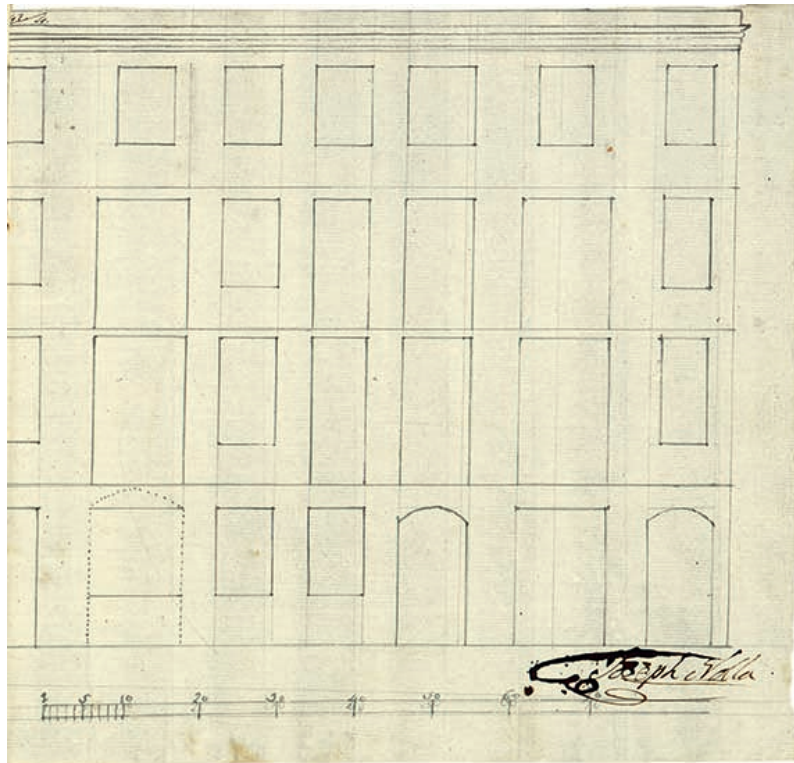
El 1789 també era propietari d'una casa al carrer de Montjuïc,⁶ i el 1791, de diverses parcel·les del carrer de Sant Pere Mitjà.⁷ Considerem que aquestes darreres parcel·les foren objecte d'una compra i addició destinada a la implantació de la fàbrica d'indianes en la part posterior de la casa familiar de Sant Pere Més Baix. El seu germà, Gabriel Bonaplata i Roig, que exercia també de fabricant d'indianes, el 1805 va comprar unes cases al carrer de Montcada als fabricants d'indianes Magarola per tal d'establir-se de forma independent.⁸ L'hereu, Raimon, obria fàbrica a la casa paterna de Sant Pere Més Baix. El 1806 Ramon Bonaplata realitzava les primeres reformes en la casa del carrer de Sant Pere Més Baix, números 22, 23, 24 i 25 (antics; actualment número 73), davant de la Sèquia Reial,⁹ un conjunt de parcel·les medievals que foren unificades progressivament en un procés de concentració parcel·laria.

En conclusió, la casa-fàbrica Bonaplata fou inicialment una reutilització de quatre edificis medievals preexistents. Estava composta per un cos de casa —resultat de la unificació de les parcel·les— i se situava al carrer de Sant Pere Més Baix, actual número 73, davant del carrer de la Sèquia Comtal. La fàbrica, com veurem construïda en diferents etapes, estava situada en la part posterior de les parcel·les, donant al carrer de Sant Pere Mitjà, actuals números 66-70, amb l'organització al voltant d'un pati de treball. Aquest edifici, que encara existeix, és un clar exponent de la clàssica tipologia de l'arquitectura del Setcents: les cases-fàbrica.

Amb l'inici de la guerra del Francès del 1808, Barcelona quedà incomunicada de la resta de l'Estat. Mentre l'antiga noblesa i els comerciants

Plànol de les primeres reformes realitzades per Ramon Bonaplata a la casa-fàbrica del carrer de Sant Pere Més Baix, números 22, 23, 24 i 25. AHCB, Obreria C-73, 26 de març de 1806

Plànol de les reformes realitzades a la casa de Sant Pere Més Baix, núm. 73, ordenades per Ramon Bonaplata. AHCB, Obreria C-97, 16 de novembre de 1826

abandonaven la ciutat, en línies generals els fabricants es quedaren a peu de fàbrica per tal de vetllar pel seu patrimoni. Aquest va ser el cas de Ramon Bonaplata quan va acceptar el càrrec de regidor, el 26 de juliol del 1812,¹⁰ en un govern municipal dirigit per Melcior de Guàrdia i d'Ardèvol, que n'era el *maire*.¹¹ Per més que els desagradés ser considerats afrancesats, aquesta actitud pactista ajudà els fabricants a mantenir l'estructura industrial intacta. Malgrat l'enfonsament del mercat de les indians, a Barcelona no va haver-hi pèrdues patrimonials, com havia succeït a Manresa o a altres llocs del Principat.

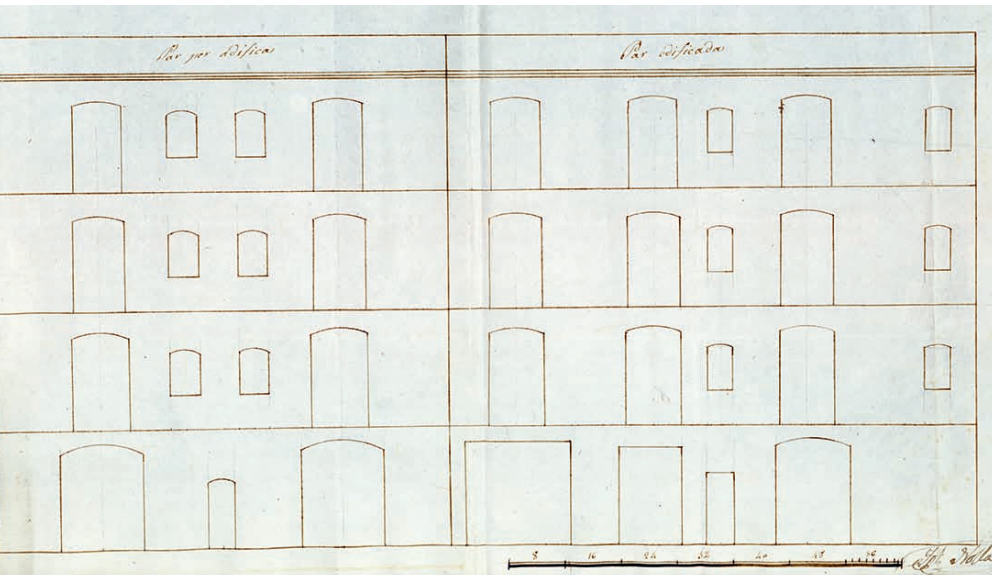
Ramon Bonaplata i Roig estava casat amb Teresa Corriol i Sala. Van tenir quatre fills, Salvador, Ramon, Josep i Narcís, en el si d'una família il·lustrada i liberal que adoptà posicions constitucionalistes i s'implicà en la revolució liberal. L'any 1822, donada l'avançada edat del patriarca, el primogènit i hereu del negoci tèxtil de la família, Salvador Bonaplata i Corriol (? - Barcelona, 1855)¹² ja s'havia fet càrrec de la direcció de la fàbrica d'estampats¹³ de Sant Pere Més Baix, una de les més pròsperes de la ciutat.¹⁴

Amb la revolució liberal del Trienni Constitucional, tota la família Bonaplata s'implicà en la defensa de la Constitució de Cadis. Els fabricants Ramon i Gabriel Bonaplata ocuparen càrrecs municipals i foren comissaris de barri. Pel que fa als fills de Ramon, el més gran, de nom també Ramon, ingressà com a soci de la Tertúlia Patriòtica de Lacy el 1820, i Josep va ser nomenat comandant d'una divisió de miquelets.¹⁵ El 1822, Salvador Bonaplata, a peu de fàbrica i d'acord amb l'ajuntament constitucional, fou el cervell de l'operació de la transformació de l'antic cementiri de Sant Pere de les Puel·les en l'actual Plaça de Sant Pere.¹⁶

Amb la restauració absolutista, tots els fills de Ramon Bonaplata varen patir una forma o altra de repressió. Per aquest motiu, sembla que nominalment el pare recuperà el protagonisme en les importants transformacions que realitzaren a l'antiga fàbrica d'indians. El 1826, Bonaplata sol·licità a l'ajuntament 4 plomes d'aigua per al servei de la seva fàbrica.¹⁷ El mateix any feia reformes a la casa de Sant Pere Més Baix¹⁸ i a la fàbrica de la Mitjana de Sant Pere,¹⁹ sota la direcció del mestre d'obres Josep Nolla.²⁰ Disposem d'una representació gràfica esquemàtica de la façana, suficient per efectuar una identificació amb els edificis actualment existents.

Amb la llicència del 1826, els Bonaplata havien començat també a reedificar la fàbrica de Sant Pere Mitjà, integrada per diferents unitats edificatòries que s'anaren repetint en forma de patró.

L'any següent Ramon Bonaplata sol·licitava llicència per reedificar una nova part de la fàbrica²¹ segons el patró de les edificades fins aleshores. Al mateix temps, continuava amb les reformes de la casa de Sant Pere Mitjà sota la direcció del mateix mestre d'obres, Josep Nolla.

Plànol de la façana de la fàbrica Bonaplata, al carrer de Sant Pere Mitjà. AHCB, Obreria C-98, 7 d'abril de 1827

Aquesta estratègia constructiva per unitats o fases no era pas nova. Responia a una actitud que s'adeia amb la inestable i complexa conjuntura econòmica del moment, que podia canviar molt ràpidament. Malgrat aquesta complexitat, tal com s'especificava a la llicència, el resultat final es corregia unificant els edificis amb la continuïtat dels ràfecs o cornises i amb l'ús d'un únic color de tractament de les façanes.

La fàbrica Bonaplata es transformà en un important centre productiu i Salvador va ser qui va ajudar a situar la fàbrica en el lloc octau de les quaranta-set que formaven el cens barcelonès del 1829.²² El mateix any en què es convertí en hereu de la fàbrica d'estampats,²³ la societat Ramon Bonaplata i fill estava registrada al padró de fabricants al carrer de Sant Pere Més Baix, número 10 (antic) amb 14 taules de pintar.

La branca formada pel germà de Ramon, Gabriel Bonaplata i Roig, tenia casa al carrer d'en Mònc²⁴ i fàbrica al carrer de Montcada, la qual consta registrada al padró de fabricants del 1829 amb dues taules d'estampar.²⁵ Era una instal·lació industrial menor, comparada amb la branca comercial dels Magarola el 1805. El 1837, arran de la mort de Gabriel, aquesta instal·lació va ser regentada pels marmessors dels seus fills.²⁶ Tots els fills de Ramon Bonaplata devien treballar a la fàbrica d'indianes paterna, on feren l'aprenentatge en els secrets de l'estampació i la filatura del cotó amb màquines d'accionament manual o per cavalleries. En aquest entorn, el 1831

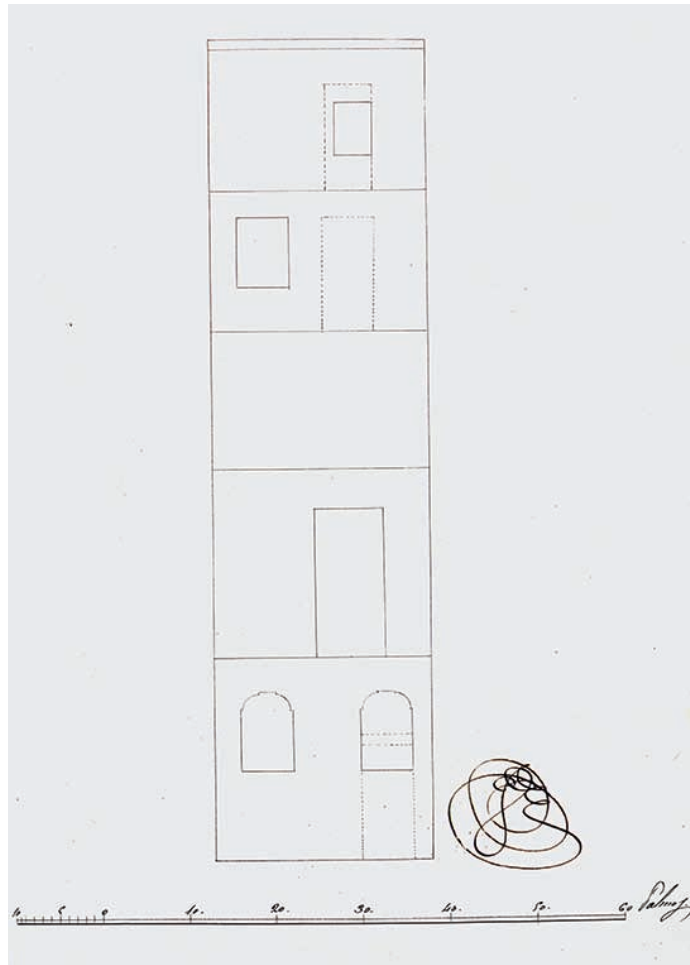
es va acabar formant una de les famílies protagonistes de la industrialització al nostre país, que van ser els socis fundadors de la fàbrica El Vapor de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.²⁷ Un any després, edificarien al carrer Tallers de Barcelona la fàbrica El Vapor, la primera de filats i teixits mecànics del país moguda per l'energia del vapor seguint el model anglès.²⁸ Des del 1829, el tercer germà de Salvador, Josep Bonaplata i Corriol, havia estat l'impulsor i protagonista del projecte industrial més important del país, que implicà els membres de les grans famílies de fabricants de Barcelona, com eren els Vilaregut i els Rull. Aquest projecte es va consolidar amb la creació de la ja esmentada societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., a la qual Josep efectuà una aportació particular de capital de 15.000 lliures catalanes.

El Vapor obrí les seves portes el 1833, el mateix any de la mort del patriarca de la família, Ramon Bonaplata i Roig, i també l'any en què Salvador es convertí en l'hereu efectiu de la fàbrica d'indianes de Sant Pere Més Baix.²⁹ Després de cremar-se la fàbrica El Vapor el 5 d'agost de 1835, Salvador Bonaplata va continuar amb el negoci d'estampats de Sant Pere Més Baix. Un cop liquidada la societat el 1838 i amb la col·laboració de Leandre Ardèvol, el gendre de Salvador, Valentí Esparó, va reconstruir l'edifici cremat i va escollir com a marca de fàbrica l'Au Fènix, que neix de les cendres, en una clara al·legoria a la crema de la fàbrica prèvia.

Salvador Bonaplata formà part de l'ajuntament progressista presidit per Marià Borrell els anys 1836-37 i també el 1839,³⁰ al costat de Joan Vilaregut. A més, fou president de la Comissió de Fàbriques el 1838.³¹ El 1841, amb 4 accions, era accionista de la Sociedad para la Propagación de la Industria Española,³² que havia fundat a Madrid l'Instituto Industrial de España. Exercí de fabricant i prestador, i actuà en el comerç del cotó. Accionista fundador del Banc de Barcelona el 1844,³³ adquirí finques a Sarrià i a Santa Perpètua de Mogoda.³⁴

Salvador no abandonà la casa matriu de la família, l'antiga fàbrica d'estampats, que continuà oberta fins després de la seva mort el 1855, sota la raó de Salvador Bonaplata al carrer de Sant Pere Més Baix, número 73³⁵ (actual). El seu fill Ramon Bonaplata i Nadal es dedicà a la indústria tèxtil, va ser regidor de Barcelona i diputat a les Corts per Vic el 1866-68 i soci fundador de la Maquinista Terrestre y Marítima.

Ramon Bonaplata i Corriol (? , 1793 - Madrid, 1850),³⁶ va ser un liberal compromès amb el Trienni Constitucional. Formà part de la Junta Patriòtica de Lacy,³⁷ motiu pel qual es va haver d'exiliar durant la Dècada Ominosa a Marsella, ciutat on treballà en una casa de comerç.³⁸ Es va acollir a una amnistia i retornà a Barcelona el 1831, any en què va entrar a formar part de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., amb una aportació de capital de 10.000 lliures catalanes.³⁹

Plànol de la façana de la fàbrica de Gabriel Bonaplata i Roig al carrer Montcada. AHCB, Obreria C-126, de 30 de maig de 1837

Després de la mort de Josep Bonaplata, Ramon quedà com a únic propietari de la foneria de metalls i construcció de màquines que havien muntat els germans Bonaplata a Madrid després de la crema d'El Vapor. Finalment, adquirí una mina de plom a Bailèn.⁴⁰ El seu fill, Eduard Bonaplata i Roura residí a Bailèn i es dedicà a l'explotació minera, fins que es va arruïnar i es va traslladar a Madrid. Va ser membre de la junta directiva de l'Asociación de Defensa del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera, creada el 4 de juny del 1848 a Barcelona.⁴¹

Josep Bonaplata i Corriol, (Barcelona, 1795 - La Bunyol, València, 1843),⁴² com hem vist abans, fou un personatge singular que mereix especial atenció.

S'implicà en els afers del Trienni Constitucional el 1823 com a comandant d'una divisió de 400 miquelets de la milícia nacional⁴³ i com a elector parroquial.⁴⁴ En fer-se càrrec de l'herència familiar el seu germà gran, Salvador, a partir del 1823, i amb la restauració absolutista, Josep optà per marxar a treballar a la Gran Bretanya, on adquirí diverses patents de màquines de filar i teixir, i on també estudià l'ús del vapor com a font d'energia.⁴⁵

De retorn a Barcelona, l'1 de gener del 1829 sol·licità privilegis d'importació de maquinària,⁴⁶ i sense esperar el resultat de la petició, el 5 de febrer constituí la societat Bonaplata i Cia. La societat estava formada per ell mateix i pel soci majoritari Silvestre Puig, prevere que li aportà el capital de 12.000 duros.⁴⁷ Josep Bonaplata també va constituir una societat amb Joan Vilaregut: Bonaplata, Vilaregut i Cia., a nom de la qual el 16 d'octubre de 1829 sol·licità privilegis per introduir maquinària de l'estranger per ordir, adobar i teixir tota mena de fils mecànicament.⁴⁸ Va obtenir aquests privilegis el 26 de novembre del 1829.⁴⁹

El 1830, Josep Bonaplata s'havia fet acompanyar pel fabricant Joan Rull, a l'exili, en una visita a Lancashire per examinar maquinària i col·locar un tècnic català anomenat Camps en una empresa de Manchester perquè guanyés experiència. El 18 de juny de 1830, van comprar les màquines a Carlos Luis Bahx, del comerç de Liverpool, van contractar maquinistes i van deixar encomanat el transport de la contracta a qualsevol d'aquestes tres destinacions: Barcelona, Cadis o Marsella.⁵⁰ El mateix any, amb Joan Vilaregut, llogà a Sallent la fàbrica propietat d'Anton Torres d'Amat, ocupada des del 1817 per Manel Torrens de la casa Pau Miralda i Cia. Sota la ja esmentada raó social de Bonaplata, Vilaregut i Cia., posà el principal establiment de tissatge mecanitzat de Catalunya. Eren els primers telers mecànics del país accionats per la força hidràulica, amb un valor de 26.072 lliures el 1831.⁵¹

Amb privilegi reial concedit pel ministre López Ballesteros, projectà la instal·lació d'una gran fàbrica on coincidissin les tres formes del nou món industrial: la metal·lúrgia, el teixit i el filat. Amb aquest objectiu impulsà la constitució de la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., fundada el 30 de setembre de 1831, a la qual aportà la seva part de la fàbrica de Sallent, 20.000 lliures. A més, s'encarregà de la direcció de la fàbrica.⁵²

El 23 de febrer de 1835, Josep Bonaplata ingressava a la Societat Econòmica d'Amics del País. El 25 de juliol de 1835, però, esclatava la revolució liberal i, amb el avalots de les bullangues del 5 d'agost, la fàbrica El Vapor, com ja s'ha esmentat parlant de Salvador Bonaplata, fou incendiada en un tràgic episodi. Josep Bonaplata fou elegit novament oficial de la milícia i fou comissionat a València en nom de la Junta Superior per tal d'establir acords entre els components de l'antiga Corona d'Aragó.⁵³

Carrer de Sant Pere Més Alt, 73. Casa-fàbrica Bonaplata

La crema d'El Vapor va conduir la societat cap a la seva desintegració. Josep Bonaplata, que havia intentat recuperar la indemnització promesa pel govern, dirigí la seva activitat cap a la resta de l'Estat, amb projectes de nous establiments metal·lúrgics a Madrid amb la societat Bonaplata, Sandford i Cia. El 30 de maig del 1843, però, va morir de camí cap a la fàbrica madrilenya.

Narcís Bonaplata i Corriol (? , 1807 - Sevilla, 1869),⁵⁴ fill menor dels Bonaplata, també fou soci de la companyia Bonaplata, Vilaregut Rull i Cia., a la qual va fer una aportació de capital de 18.000 lliures catalanes.⁵⁵ El 1834, havia arrendat uns terrenys de Santiago Rusiñol al barri de Gràcia i va sol·licitar una llicència per construir-hi una casa-fàbrica de nova planta.⁵⁶

Capità del primer batalló de la milícia nacional, el 27 de juliol de 1835, va aconseguir permís per a la defensa de la fàbrica, tot i que no va poder aturar els avalots de les bullangues, que, com sabem, incendiaren la fàbrica. Després de la desintegració de la companyia, Narcís aviat va quedar com a propietari únic de l'establiment de Sevilla, una foneria de metalls i construcció de màquines muntada pels seus germans, que fou durant molt temps la més important de la ciutat. Posteriorment instal·là una fàbrica de filar i tintar cotó i fou també un dels impulsors de la Feria de Abril sevillana.⁵⁷

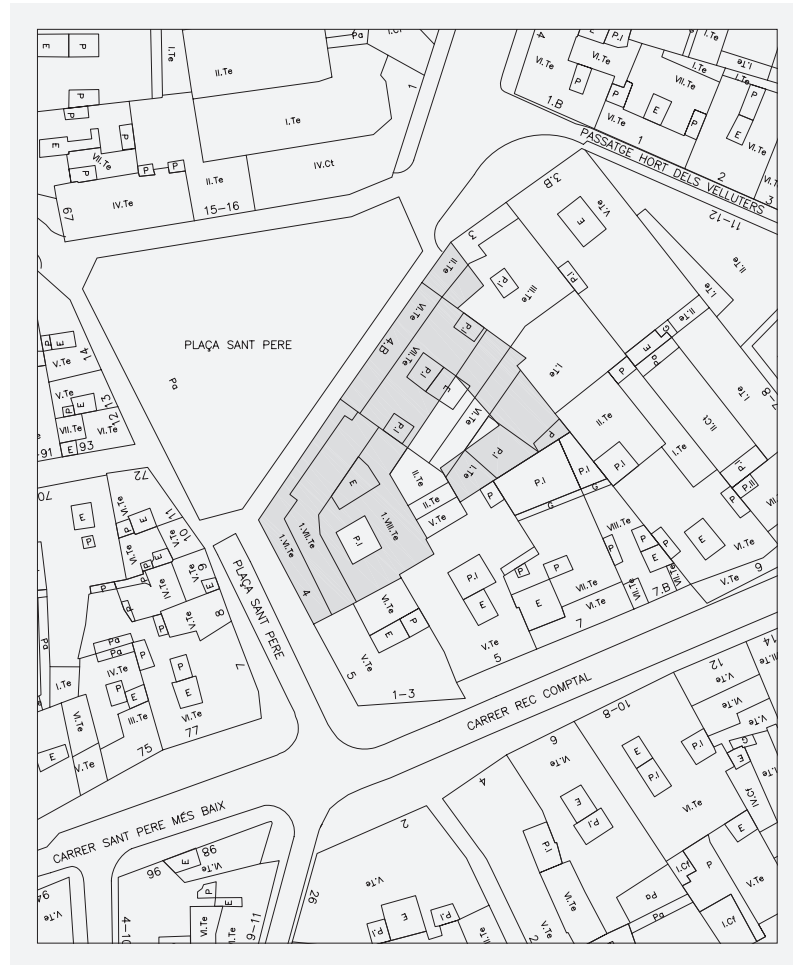
L'any 1857, la primitiva fàbrica del barri de Sant Pere encara estava registrada a nom del difunt Salvador Bonaplata com a fàbrica d'estampats.⁵⁸ A partir d'aquestes dates es pot situar el tancament de la fàbrica i l'arrendament de l'espai industrial a diferents fabricants, com les fàbriques de teixits i filats de Martin, Tey, A. Costa i Masana, establertes el 1872 al número 73 de Sant Pere Més Baix.⁵⁹

En conclusió, la casa-fàbrica Bonaplata fou inicialment una reutilització d'uns edificis medievals preexistents, que van ser unificats abans del 1806 amb un cos de casa situat al carrer de Sant Pere Més Baix, actual número 73, davant de la Sèquia Comtal. La fàbrica fou reedificada en diferents etapes —la darrera el 1827— a partir de la compra de diverses parcel·les situades en la part posterior de la parcel·la principal, que donaven al carrer de Sant Pere Mitjà, en els actuals números 66-70. L'edifici, encara existent, és un clar exponent de la tipologia de l'arquitectura del Setcents, amb la clàssica organització de les cases-fàbrica al voltant d'un pati de treball.

Els edificis estan actualment ocupats per habitatges i comerços i van ser objecte de remuntes durant el segle XIX. El que va ser l'antic pati de maniobra central està totalment edificat en planta baixa, i els baixos estan tots ocupats per comerços. Aquest edifici no forma part del Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona i no té cap nivell de protecció a banda del que li assigna el PGM.⁶⁰

1. *Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, Grup Enciclopèdia Catalana, 1971.
2. *AHCB*, Obreria C-26, 25 de juliol de 1753: «Jph Bonaplata, negociant [...] carrer Sant Pere més baix [...] un balcó». Sense plànol.
3. 1833 és la data de la mort de Ramon Bonaplata i Roig. Vegeu Francesc CABANA I VANCELLS, *Fàbriques i empresaris, els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*, Barcelona, 1993.
4. THOMSON, *Els orígens de...*
5. *AHCB*, Obreria C-47, 22 de juliol de 1786: «Inspección sanitaria en la fábrica de Indianas de Raymundo Bonaplata, sita en el Clot [...] se le ordena que no vierta los residuos e inmundicias de los colores en la Azequia del Rech Comtal [...] se persona el día 23 en la casa y fábrica de Raymundo Bonaplata que tiene en la calle Mas baja de San Pedro». Sense plànol.
6. *AHCB*, Obreria C-50, 9 de gener de 1789: «Raymundo Bonaplata fabricante de pintados [...] posee una casa en la calle de Munjuich, nº 6 y necesita hacer una ubertura». Sense plànol.
7. *AHCB*, Obreria C-55, 27 de novembre de 1791: «Raymundo Bonaplata fabricante de indianas [...] modificar la fachada de unas casas que posee en la calle Media de St Pedro nº 38 y 39». Planta baixa + 3 plantes, 76 pams. Sense plànol.
8. *Servidor documental de...* <<http://www.monacodebacardi.com/julio/doc719.html>> [Consulta: gener de 2013]. Notari Tomàs Gibert i Vilaseca, 1805, 8 de gener: «Dn Antonio Nadal y Darrer familiar del número del Sant Oficio de la Inquisición de este Principado de Catalunya y Comerciante matriculado de esta Ciudad, espontaneamente aprueba y firma por razon de Dominio la Venta perpetua otorgada por los Señores Antonia de Magarola y Margarit, viuda del Señor Francisco de Magarola y Francisco Xavier de Magarola y de Margarit, Maria Rosa de Magarola y Cassani Viuda del Señor Josep de Magarola, y Buenaventura de Magarola, todos vecinos y del comercio des esta dicha ciudad [...] en favor de Gabriel Bonaplata Fabricant de Indianas Vecino de la misma, De todas aquellas casas con dos Puertas abriendo, situadas en esta misma Ciudad de Barna y en la calle nombrada de Moncada, las cuales se integran de dos diferentes casas [...] doscientas diez y seis libras, trece sueldos y quatro dineros moneda catalana».
9. *AHCB*, Obreria C-73, 26 de març de 1806: «Raymundo Bonaplata fabricante de Yndianas [...] calle més baja de Sn Pedro, frente la Sequia Real, nº 22, 23, 24 y 25 [...] bariar aberturas y [...] poner algunas rejas». Croquis, signa Pere Barrera, mestre de cases.
10. Joan MERCADER, *Barcelona durante la ocupación francesa, 1808-1814*, Madrid, CSIC, 1949, pàg. 180.
11. «L'1 de juny del 1811, es constituí un consell municipal afrancesat, presidit de nou per Antoni Ferrater i vicepresidit pel magistrat i hisendat Josep de Campà, que comptava amb quatre components més (nobles i hisendats). Finalment, el 13 de juliol del 1812, s'implantà un ajuntament de tipus francès, *mairie*, d'acord amb la nova organització territorial de Catalunya (decret de 2 de febrer del 1812). El *maire* fou l'advocat i magistrat Melcior de Guàrdia i d'Ardèvol, que pertanyia a una de les famílies de ciutadans honrats i comerciants de Barcelona, i els altres membres foren: el noble Francesc Delàs; l'hisendat i negociant Erasme de Gònima, que hi renuncià i fou substituït pel també hisendat i negociant Josep Pujol i March; i els hisendats Josep de Campà i Josep Castanyer. Al voltant de la *mairie* es formà un consell municipal integrat per trenta persones importants de la ciutat amb la missió d'aconsejar-la i orientar-la (antics regidors, comerciants francesos i delegats de les cases de comerç estrangeres, barcelonins afrancesats i, fins i tot, contraris als francesos). Finalment, el 8 de maig de 1814, les tropes franceses sortien de Barcelona, d'acord amb l'armistici signat el 19 d'abril. Vegeu Ramon ARNABAT MATA, «La revolució liberal a Barcelona. Política de classes i classes de política», *Quaderns d'Història* (Barcelona), 10 (2004).
12. Jesús MESTRE I CAMPI, *Diccionario d'Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 2007.
13. *ACA* (Arxiu de la Corona d'Aragó), Fons Tribunal de Comerç, expedient 140: Salvador Bonaplata contra Josep Subirana, 1843. Citat per Albert GARCÍA I BALANÀ, *La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, pàg. 299, nota 70.
14. Àlex SÁNCHEZ, *Protecció, ordre i llibertat: el pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)*, Barcelona, Alta Fulla, 1990.
15. Jordi ROCA I VERNET, *Política, liberalisme i revolució: Barcelona 1820-1823* (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, 2007.
16. *AHCB*, Obreria C-88, maig de 1822: Enderroc del cementiri de Sant Pere de les Puel·les. Reunió dels ciutadans: «Salvador Bonaplata, calle Mas Baja de Sn Pedro i altres». Ordre d'enderrocament del 23 de maig de 1822.
17. *AHCB*, Obreria C-96, 27 d'abril de 1826: «Ramon Bonaplata, Manuel Bertchinger, Juan Calafell, José Ribas [...] piden 4 plumas de agua». Sense plànol.
18. *AHCB*, Obreria C-97, 16 de novembre de 1826: «Ramon Bonaplata [...] sacar una reja del portal [...] calle más baja de S. Pedro, sellada con el nº 10». Reforma. Façana, signa Josep Nolla.
19. *AHCB*, Obreria, C-98, 29 de desembre de 1826: «Ramon Bonaplata [...] tapiar un portal [...] calle mediana de Sn Pedro». Sense plànol.
20. Possiblement es tracta de Josep Nolla i Cortés, mestre d'obres (1798-?). Segons Muntaner, era l'oncle del mestre d'obres Josep Nolla i Anglada. Treballà en la continuació de les obres del Cementiri del Poble Nou, obra d'Antoni Ginessi, i va rebre diversos encàrrecs de reconeguts fabricants: Jsph Rovira y Poch (1825), Ramon Bonaplata (1826 i 1827), Eulogi Soler (1826 i 1829), Francesc Ribas (1833) i Marià Borrell (1835).
21. *AHCB*, Obreria C-98, 7 d'abril de 1827: «Ramon Bonaplata [...] casa a la calle Mediana de Sn Pedro sellada con el nº 10 [...] derribarla y volverla a obrar de nuevo y blanquear o dar mezcla de cal i arena al frontis de la nueva que tien a al lado que tiene que edificar y al frontis que da a la calle mas baja de Sn Pedro para que las casas sean de un solo color». Façana, signa Jsph Nolla.
22. Padrón General de Fabricantes de 1829, reproduït a Guillermo GRAELL, *Historia del fomento del trabajo nacional*, Barcelona, Imprenta de la Viuda de Luis Tasso, 1911, pàg. 428-9.
23. *BC, JC*, llig. 79, núm. 442, Circular de la firma Bonaplata, 24 de desembre de 1829.
24. *AHCB*, Obreria C-100, 27 de març de 1828: «Gabriel Bonaplata [...] abrir ventana [...] calle Monach». Façana, signa Geronimo Granell.
25. «Fabricantes de pintados situados en la parte de la Ribera: Gabriel Bonaplata, Montcada nº 15», 2 taules d'estampar. Vegeu Padrón General de Fabricantes de 1829, reproduït per GRAELL, *Historia del fomento...*
26. *AHCB*, Obreria C-126, 30 de maig de 1837: «Dn Salvador Bonaplata, Dn Pedro Codina y Dn Valenton Esparó, cuidadores de los menores del difunto Dn Gabriel Bonaplata [...] quitar antepecho de una ventana para formar una escalerilla». Façana, sense signatura.
27. *AHPNB*, Notari J. M. Planas Compta, 30 de setembre de 1831. Acta de constitució de la societat comandita Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cia.
28. Vegeu «Fàbrica El Vapor», dins ARTIGUES I MAS, *El model de...*
29. Àngels SOLÀ, «Tres notes entorn les actituds i valors de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX», *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 3-4 (1981), pàg. 107. Inventari *post mortem* de Ramon Bonaplata i Roig, fabricant d'indianes (1833), amb una biblioteca de 45 llibres.
30. Ramon ARNABAT MATA, *Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni Liberal (1820-1823)*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, tesi doctoral, 1999.
31. J. M. OLLÉ I ROMEU, *Les bullangues de Barcelona durant la primera guerra carlina (1835-1837)*, Barcelona, 1994. També: Carles PUIG-PLA, *Física, tècnica i il·lustració a Catalunya* (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2006.
32. *AFTN* (Arxiu de Foment del Treball Nacional), Comissió de Fàbriques 1840-46, 20 de juliol de 1841. Citat per Roser SOLÀ I MONTSERRAT, *L'institut industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial des de 1820 a 1854*, Barcelona, Ed. Abadia de Montserrat, 1997, pàg. 60.
33. Yolanda BLASCO i Carles SUDRIÀ, *El Banc de Barcelona, 1844-1874. Història d'un banc d'emissió*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2009.
34. Arxiu Municipal de Barcelona, Districte de Sarrià-Sant Gervasi, Obres de Sarrià i Vallvidrera, 1845-1922, carrer Delícies, 1846, Bonaplata, Salvador, tècnic Torner, Vicente, núm. 14, llig. 216; carrer Delícies, 1851, Bonaplata, Salvador, s. pl., núm. 172, llig. 216.

35. ANÒNIM, *El consultor. Nueva Guía de Barcelona*, Barcelona, 1857.
36. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*
37. ROCA I VERNET, *Política, liberalisme i...* i ARNABAT MATA, *Revolució i contrarevolució...*, pàg. 1761.
38. AHPNB, Notari J. M. Planas Compta, 16 d'abril de 1829: «D. Ramón Bonaplata y Roig vecino y del comercio de la misma y dijo que su hijo D. Ramón Bonaplata y Curriol de edad 36 años de profesión comerciante establecido en la ciudad de Marsella [...] contraer matrimonio con Josefa Roura, hija de José Antonio Roura también comerciante establecido en Marsella», consentiment per a Ramon Bonaplata, a l'exili de Marsella.
39. Carles PUIG-PLA, «L'establiment dels cursos de mecànica a l'Escola Industrial de Barcelona (1851-52)», *Quaderns d'Història de l'Enginyeria* (Barcelona), vol. I (1996).
40. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*
41. SOLÀ I MONTSERRAT, *L'Institut industrial de...*, pàg. 151.
42. J. NADAL, «Los Bonaplata: tres generaciones de industriales en la España del siglo XIX», *Revista de Historia Económica* (1983), pàg. 79-95.
43. Francesc COSTA I OLLER, «Activitats repressives dels constitucionals els anys 1821-23, al corregiment de Mataró», *Sessió d'Estudis Mataronins*, 6 (1989).
44. ARNABAT MATA, *Revolució i contrarevolució...*, pàg. 1764.
45. *Enciclopèdia Catalana...*
46. OEPM (Oficina Española de Patentes y Marcas, Archivo Histórico). Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878). Privilegio: 46, Título: Sistema de máquinas para hilar estambre por un metodo no usado en España. Solicitante: Bonaplata, José. Solicitud: 01/01/1829.
47. AHPNB, Notari J. M. Planas Compta, 5 de febrer de 1829. Acta de constitució de la firma Bonaplata y Cía., formada per Josep Bonaplata i Silvestre Puig, prevere.
48. OEPM, Base de datos de solicitudes de privilegios (1826-1878). Privilegio: 54, Título: Máquinas para urdir, adobar y tejer toda clase de hilos. Solicitante: Bonaplata, Jose & Vilaregut, Juan. Solicitud: 16/10/1829.
49. AGPB (Arxiu General de Protocols de Barcelona), Prot. Manuel Planas, pàg. 169, 30 de setembre de 1831. Citat per SOLÀ I MONTSERRAT, *L'Institut industrial de...*
50. AHPNB, Notari J. M. Planas Compta, 11 d'octubre de 1831: L'evidència de la compra de màquines es manifesta també a l'acta de constitució de la primera societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. AHPNB, J. M. Planas Compta, 30 de setembre de 1831: «Los socios D José Bonaplata y Juan Vilaregut que en veinte y seis de noviembre de mil ochocientos veinte y nueve obtuvieron de S. M. Real Celula de privilegio por cinco años asegurandoles la propiedad de unas máquinas que introdugeron del extranjero para urdir, adovar y tejer toda clase de hilos mecánicamente consiente que durante la Sociedad pueda la misma plantificar cuantas máquinas de esta clase tenga por conveniente mientras sean para urdir, adovar y tejer hilos de algodón solamente».
51. Arxiu Torres Amat, Sallent: «Arriendo otorgado por D. Antonio Torres de Amat, vecino de la vila de Sallent a favor de D. José Bonaplata, Vilaregut y comp.», Document núm. 6. Citat per SOLÀ I MONTSERRAT, *L'Institut industrial de...*
52. Vegeu «Fàbrica El Vapor», dins ARTIGUES I MAS, *El model de...*
53. Manuel SANTIRSO, *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya (1833-1840)* (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1994.
54. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*
55. Vegeu «Fàbrica El Vapor», dins ARTIGUES I MAS, *El model de...*
56. AHCB, Obreria, C-117, 6 de març de 1834: Llicència presentada per Narcís Bonaplata, arrendatari de S. Rusiñol, per edificar una fàbrica i casa al barri de Gràcia. Sense plànol.
57. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*
58. «Fábrica de estampados: Bonaplata, Salvador, calle Baja de San Pedro 73» dins *El consultor...* També: Matrícula industrial de 1856, carrer de Sant Pere Més Baix, núm. 73, Salvador Bonaplata, fàbrica d'estampats (quota 2155). Citat per VECLUS SL, CABALLÉ I GONZÁLEZ, *Cens d'edificis industrials...*
59. «Fábricas de tejidos y hilados: Baja de San Pedro 73, D. Martin, Tey, D. A. Costa y Masana» dins LEON, *Guía consultiva ó...*
60. Qualificació urbanística del PGM: 12c. Conservació del Centre Històric.

Fàbrica de filats de cotó i teixits de seda
Plaça de Sant Pere, 4a-4b

Màquines:

1 vapor (anterior al 1846) (Juncadella)
80 telers jacquard (1862) (Escuder)
? telers mecànics (1862) (Escuder)
1 màquina de vapor de 6 CV, (1872) (Escuder)
15 màquines de filar (1872) (Escuder)
8 màquines de tòrcer (1872) (Escuder)
27 telers mecànics anglesos (1872) (Escuder)
135 telers manuals (1872) (Escuder)

Nombre d'operaris:
De 280 a 300 (1862)

Arquitectura:

Reedificació de la fàbrica (1836)
Autor: Joan Vila i Geliu, arquitecte acadèmic

Edifici desaparegut

Casa-fàbrica Juncadella-Escuder, 1836

Jeroni Juncadella i Casanovas (Barcelona, 1805-1875)¹ procedia del ram dels teixidors, activitat que aviat amplià a la filatura del cotó i a la de l'estampació, amb les quals va fundar una gran empresa familiar a Barcelona.² Juncadella va ser un dels grans estampadors catalans i va esdevenir un dels membres destacats de l'alta burgesia barcelonina, amb fàbriques obertes tant al sector del Raval com al tradicional barri de Sant Pere. El seu germà, Salvador Juncadella i Casanovas,³ també establert a Barcelona durant el Trienni Liberal, es veié implicat en les obres de fortificació de la ciutat en defensa del govern constitucional, al costat dels fabricants més importants.⁴ El 1837, en plena revolució liberal, tots dos germans Juncadella ja eren fabricants reconeguts a qui s'adreçaren les subscripcions voluntàries per donar treball als aturats a causa de la crisi.⁵ Altrament, els Juncadella també eren uns importants terratinents, ja que disposaven d'una gran explotació agrícola del segle XVIII, comprada a principis del segle XIX: la hisenda de Can Comte, situada a la Vila de Gràcia, a l'actual carrer de l'Escorial.⁶

El 1829, Jeroni Juncadella ja tenia oberta una fàbrica de teixits al carrer del Carme, dins del recinte de l'antiga fàbrica Gònima,⁷ amb una important instal·lació de 100 telers.⁸ La reutilització de velles estructures industrials —en aquest cas les del més important fabricant d'indianes del segle XVIII— va ser un factor comú en l'activitat de les noves generacions del segle XIX. Va ser el cas de Jeroni Juncadella, que s'instal·là també al barri de Sant Pere comprant i reutilitzant les instal·lacions d'una vella família indianaire, els Dot.

Els germans Miquel i Martí Dot havien obert el 1788,⁹ al barri de la Ribera, una modesta fàbrica d'indianes amb 12 telers corrents. Entre el 1794 i el 1799 prosperaren i, interessats en la filatura, compraren accions de la Reial Companyia de Filats de Cotó.¹⁰ Miquel Dot ocupà el càrrec de consiliari de la Reial Companyia.¹¹ Superaren la guerra del Francès i el 1819 disposaven encara d'un prat d'indianes a Sant Martí de Provençals.¹² Jeroni Juncadella estava en fase expansiva de la seva indústria i l'any 1834 ja ocupava càrrecs en la Comissió de Fàbriques com a vocal del ram dels teixidors, i el 1835 com a director de ram.¹³

Com ja hem vist, l'any 1835, en plena revolució liberal, Juncadella comprà l'antiga casa de Joan Dot a la Plaça de Sant Pere, números 10 i 11 (antics), uns edificis vells situats al costat de l'Hort dels Velluters. Jeroni Juncadella tenia projectat construir-hi dues fàbriques de nova planta, una de filats de cotó i una altra de teixits de seda. En primer lloc, el 20 de novembre de 1835¹⁴ va proposar el traçat de les noves alineacions que havia de tenir la fàbrica de

la Plaça de Sant Pere, proposta que va ser causa d'una disputa amb l'ajuntament constitucional. Pocs mesos després, ja entrat l'any 1836, va presentar la llicència per a la construcció d'una gran casa-fàbrica,¹⁵ un edifici únic que englobà les dues fàbriques de filats de cotó i de teixits de seda en un dels projectes més destacats i primigenis d'arquitectura industrial de l'època, obra de l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Geliu.¹⁶

Es tractava d'un edifici de cinc plantes d'alçada, format segons una tipologia de casa-fàbrica, amb el cos de casa, de 77 pams (15 metres), al carrer que donava a Sant Pere Més Baix. Les quadres o estances donaven a la plaça de Sant Pere amb una longitud de façana de 216 pams (42 metres). La composició era jerarquitzada, amb una descomposició en tres parts simètriques, de les quals la part central estava dissenyada a partir de la repetició de forma seriada de 55 finestres. El projecte es completava amb dos cossos tancant la composició de cada extrem amb aspecte de cases o habitacions principals, un recurs típic de l'arquitectura francesa de l'École Polytechnique que es repetirà com a model durant les dècades dels anys 30, 40 i 50 del segle XIX.

El plànol presentat a llicència per Joan Vila i Geliu el 1836 i una lectura dels *quarterons* Garriga de 1858 han permès identificar l'esmentada fàbrica en els actuals números 4 i 4b de la plaça de Sant Pere. Aquest modèlic edifici, avui inexistent, era en realitat un gran contenidor d'una enorme varietat de productes tèxtils. La *Guía de forasteros* del 1842¹⁷ assenyalava que Jeroni Juncadella tenia una fàbrica de filats de cotó en el número 11 (antic) de la plaça de Sant Pere, i que en el número 12 (antic) hi tenia una fàbrica de teixits de seda amb els següents productes:

Juncadella, Gerónimo, p. S. Pedro 12,- Fábrica de Azargazos, Piel, Guindas, Refajos de algodón, Muletones en pieza, Ropa de pantalones de algodón, Id. de algodón é hilo, Lustrinas de algodón finas y entrefinas, Terlises de algodón, Id. de hilo, Embozos de Capa de estambre y algodón, Cotines de hilo, Driles de hilo, Vanuas sencillas, Id. acolchadas, Mantones de muleton de todos los tamaños de algodón, Pañuelos de algodón y estambre y de algodón solo de todos los tamaños, Pañuelos de estambre y algodón, y de estambre solo de todos los tamaños, de máquina Jaccar.

Per aquestes dates, Juncadella ja havia introduït el teler jacquard, per al qual era necessària una font d'energia com la màquina de vapor. De fet, en aquells moments Jeroni Juncadella ja estava construint en el Raval un complex industrial al carrer de la Riereta,¹⁸ que era d'una dimensió molt important per a l'època i que es componia, en realitat, de tres fàbriques que produïrien el cicle complet del tèxtil: filats, teixits i estampats, tot sota la raó social primer de Gerónimo Juncadella y Compañía, i després en associació com a Juncadella y Prats Hermanos. En l'activitat d'estampació, la qualitat de la producció dels

Juncadella era coneguda arreu d'Espanya, cosa que va valer a la seva empresa la medalla d'or de l'Exposició de Madrid de l'any 1841.

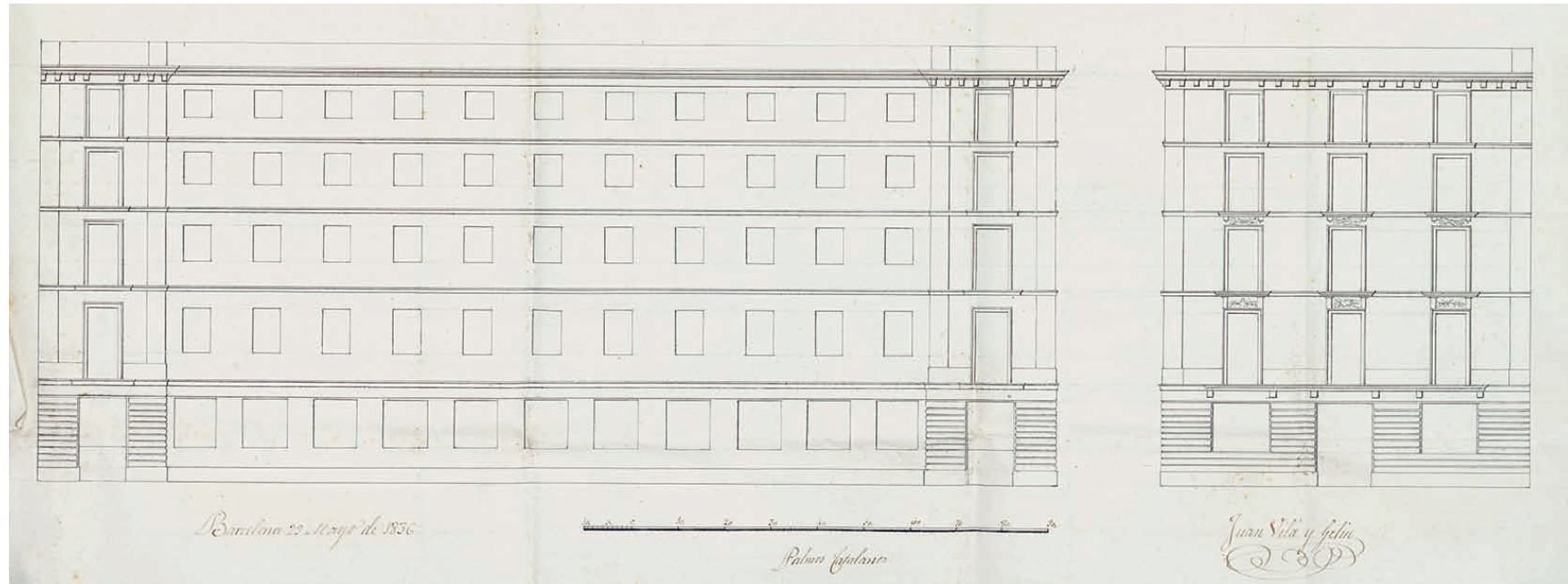
La fàbrica del carrer de la Riereta —d'autor desconegut però molt probablement atribuïble al mateix arquitecte acadèmic Joan Vila i Geliu— es va acabar d'edificar el 1843, amb la introducció de les més modernes tecnologies, ja que l'any 1842, segons recull Olivier Raveaux, la casa Juncadella y Prats Hermanos feia instal·lar dos vapors de 14 i 16 cavalls de potència.¹⁹ L'obertura del vapor Juncadella del Raval es realitzà el dia 2 de gener del 1843, i amb això es va convertir en l'empresa líder del tèxtil, fet que va ser objecte d'una notícia publicada al diari progressista *El Constitucional*.²⁰

Per aquestes mateixes dates, les dues fàbriques de la plaça de Sant Pere també havien d'instal·lar màquines de vapor, unes de les primeres de Barcelona, probablement introduïdes sense la perceptiva llicència municipal, com veurem.

Dos vapors Juncadella figuraven a la llista municipal elaborada per al dictamen previ a la redacció de l'edicta d'Obreria del 10 d'abril de 1846, en el qual es relacionaven les fàbriques de vapor existents que calia inspeccionar.²¹ Un vapor Juncadella era el del carrer Aurora, per a la fàbrica de Riereta, i l'altre no tenia adreça, però és evident que feia referència al de la plaça de Sant Pere. No s'han trobat documents relatius a aquesta legalització a què havia d'acollir-se el fabricant, però el que sembla clar és que l'obertura del complex de Riereta va relegar a segon terme la fàbrica de Sant Pere. De fet, el 1849 Juncadella ja havia tancat i traspassat la fàbrica de la Plaça de Sant Pere a la família Escuder.

Els Escuder eren originàriament uns velers del ram de la seda. Van tenir dos fills, Joan Escuder i Fàbregas (segle XIX),²² que serà l'hereu i continuador de l'empresa familiar, i Eulàlia Escuder i Fàbregas (Barcelona, 1808-1868)²³ que es casà el 1831 en segones núpcies amb Ramon Vilumara, industrial seder del barri de Sant Pere,²⁴ i va aportar així una substanciosa legítima que contribuï a la gran expansió de la sederia Vilumara durant els anys 40 i 50.²⁵ Eulàlia Escuder fou la inspiració del personatge femení de *La Fabricanta*,²⁶ una novel·la costumista de l'època que retratà l'ascens social de Ramon Vilumara «de veler a fabricant», fent una reconstrucció idealitzada del treball d'ofici i menestral de mitjan segle i de la Barcelona dels teixidors de vels, allora prestigiosos i crepusculars.²⁷

Joan Escuder i Anglada continuà la tradició familiar com a teixidor de vels,²⁸ però durant la dècada dels anys 30 la seva indústria prosperà notablement i va passar a dedicar-se als filats i als teixits de seda. Els germans Escuder actuaren de forma mancomunada amb altres seders, Jaume Soler i Andreu Subirà, i van disposar d'un dipòsit de vendes comú a casa de Vicenç Jovan (?), al carrer Calderes del barri de la Ribera.²⁹ Sense arribar a formar

Façana de la fàbrica de la plaça de Sant Pere, obra de Joan Vila i Geliu. AHCB, Obreria C-123

una societat, actuaren com a grup empresarial manufacturer i formaren part de la plana major dels fabricants del ram, amb Jacint Barrau, els reusencs Pere Aules i Francesc Vilanova o el manresà Andreu Subirà.³⁰

L'abril del 1836, Joan Escuder i Francesc Altayó, com a cònsols del Col·legi de l'Art Major de la Seda,³¹ defensaren polítiques proteccionistes i s'adreçaren a la regent en els següents termes:

la Corporación cuenta con ciento y cinquenta operatorios [o tallers governats per un mestre], trescientos maestros, y mil doscientos entre mancebos y aprendizes; quinientas máquinas denominadas de Jacuart, empleadas cuando hay consumo en la elaboración de toda suerte de artefactos, y una buena porción de telares llanos empleados en hacer toda clase de telas cruzadas y pañuelos para pintar». I resumeixen a propòsit de la mà d'obra: «Sin contar con la muchísima gente ocupada en torcer y tintar la seda, y también los muchos que se ocupan en pintar pañuelos ya de vapor y ya también de colores fuertes imitados a los que se importan de la India, ocupa esta corporación a mil novecientos ochenta y dos hombres y setecientos ochenta mugeres.³²

Foren uns fabricants amb tendències gremials, que tingueren una curta vida ja que les institucions postgremials aviat reflectiren les noves jerarquies

empresarials que es corresponien amb l'avenç del tissatge més o menys fabril a la seda barcelonina. Emprenedor en els seus negocis, el 1838 Escuder ja havia ingressat com a membre de la Societat Barcelonessa d'Amics del País. Els seus productes (mocadors, teixits de setí, domassos i armelles de Milà) van merèixer la Creu d'Isabel la Catòlica «por sus adelantamientos en la fabricación de tejidos de seda», a l'Exposició de 1840.³³

El qui havia estat cònsol primer de l'Art Major de la Seda entre el 1836 i el 1842, Joan Escuder i Anglada,³⁴ seria també el contribuent més important entre els «tegedores de velos» de Barcelona l'any 1844, amb 510 rals de quota industrial.³⁵ El 1844 ja era accionista fundador del Banc de Barcelona, i quatre anys més tard ocupava l'onzena posició entre els més grans contribuents.³⁶ Es presentà a les eleccions municipals pel partit moderat i va ser elegit regidor el 1848, dins de l'equip de govern moderat de Domènec Portefaix.³⁷

Segons Francesc Cabana, el 1842 Joan Escuder i Anglada tenia oberta la fàbrica de teixits de seda al carrer del Call³⁸, número 27 (antic), i probablement el seu germà Josep Escuder, al carrer dels Carders. Però el 1848³⁹ ja ocupava la fàbrica Juncadella, al número 10 (antic) de la plaça de Sant Pere, amb una «fàbrica de tejidos de seda».

En aquesta mateixa raó social, també tenim referències de l'existència, l'any 1849,⁴⁰ d'una «fàbrica de paños y otros generos» que el 1854 estava valorada en gairebé 1,7 milions de rals, sedes i gèneres a part.⁴¹ Els Escuder disposaven també d'una filatura de seda al País Valencià, amb una inversió realitzada per un valor d'1,4 milions de rals.⁴² Probablement el 1842 la vídua i el seu primogènit, Joan Escuder i Fàbregas (segle XIX), devien heretar la fàbrica situada en el número 4 (actual) de la plaça de Sant Pere, que passà a ser regentada per la companyia Escuder, Viuda é hijo de Juan.⁴³

L'edifici aixecat per Juncadella el 1836 a la plaça de Sant Pere, número 4 estava registrat a la matrícula industrial del 1856 amb la fàbrica de filats i teixits de Joan Escuder, però compartit amb la de Roman Rodríguez Lacín, amb unes quotes importants.⁴⁴ Aquest edifici està representat en els *quartillons* Garriga del 1858 amb una tipologia de casa-fàbrica que disposava d'un cos de casa i d'un desenvolupament de les quadres cap a la plaça de Sant Pere, en direcció de l'Hort dels Velluters. Era un edifici que es representava com a «modern», és a dir, de la dècada dels 30.

La sederia Vídua i Fills de Joan Escuder omplí l'Exposició del 1860 de molts teixits llisos —«tafetanes, gros, glasés, radsimir, punto imperial, punto de seda, rasos fuertes para trages, ráseles, rasos de colores para tapices, canales, rizos, cordoncillos»— i sobretot llavorats —«telas para trages de señora [...] grós labrados, droguetes, gró Pompadour, gró bordado, gros de Tours, brochados, cachemires».⁴⁵

Ca l'Escuder, la reputació de la qual tenia molt a veure amb les sederies de fantasia i en conseqüència amb la feina dels seus teixidors de jacquards, suscità elogis per «el extraordinario sistema de orden» que articulava la seva dotzena de seccions fabrils, seccions que abraçaven des de les activitats de debanat, filat i torçat de la seda, fins a les seccions «de tejidos lisos y labrados» i les de «picar cartones» i de «dibujantes», associades al tissatge amb jacquards. Aquests elogis van propiciar una visita de la reina Isabel II a la fàbrica.

L'any 1862, la fàbrica Escuder de la plaça de Sant Pere i una segona fàbrica, ara ubicada al carrer de Carretes, constituïen una empresa que, malgrat que subcontractava el tintatge i el filat i torçat de la seda, també donava ocupació a entre 280 i 300 operaris i tenia 80 telers jacquards i alguns de mecànics.⁴⁶

Per bé que no s'han localitzat dades respecte de la vaporització de les fàbriques, és evident que en algun moment es van adoptar uns avenços tecnològics —els jacquards i els telers mecànics— que, accionats per una màquina de vapor de 6 cavalls de potència,⁴⁷ augmentaren de forma insalvable la distància empresarial entre l'elit sedera i la resta de fabricants menestrals.

Quatre fabricants posseïen 266 dels 664 telers de la seda comptats, és a dir, el 40,1 %. El primer i el principal vapor seder, Dotres, Clavé i Fabra, concentrava

53 dels 56 telers mecànics comptats en la seda barcelonina. Sembla clar, doncs, que la concentració empresarial i la reorganització tecnològica de la seda de la capital tingueren alguna cosa a veure amb la reculada pública dels teixidors de vels i de l'ofici —com novel·la Dolors Monserdà—, ja que no tornà a ser el mateix d'ençà que s'enfilà la «via anglesa» durant la dècada dels seixanta.⁴⁸

En morir Eulàlia Fàbregas el 1865, el negoci quedà en mans del seu fill, Joan Escuder i Fàbregas. Segons Cabana, el pagament de les parts corresponents a les herències dels germans i cunyats, la davallada dels beneficis i la construcció d'una casa a l'Eixample, a la Ronda de Sant Pere, comportà l'ensorrada econòmica del seu propietari.

El final va ser l'embargament dels béns i la subhasta de la fàbrica el 1872, que no serà venuda fins al 1875 a Francesc Vilumara i Saus, els parents seders que havien efectuat un salt qualitatiu amb la construcció d'una nova fàbrica a les Corts.⁴⁹ En el moment de la subhasta de la fàbrica per la quantitat de 933.984 rals, aquesta contenia una màquina de vapor de 6 cavalls, 15 màquines de filar, 8 de tòrner, 27 telers mecànics anglesos i 135 telers manuals, alguns amb jacquard incorporat de diferents amplades.⁵⁰

La fàbrica de la plaça de Sant Pere finalment va ser enderrocada i substituïda a finals del segle XIX per dos edificis d'habitatges que actualment formen part del patrimoni arquitectònic de la ciutat de Barcelona.⁵¹ El número 4 de la plaça de Sant Pere és un edifici neoclàssic que fou construït el 1898, creiem que reutilitzant una part de les estructures. L'edifici del número 4b també fou reconstruït entre el 1889 i el 1890.

1. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*

2. Olivier RAVEAUX, «Los fabricantes de algodón de Barcelona (1833-1844). Estrategias empresariales en la modernización de un distrito industrial», *Revista de Historia Industrial*, 28 (2005), pàg 182.

3. BC, Fons del Comtat de Queralt, 1853: Còpia simple del testament de Salvador Juncadella i Casanova, fabricant de Barcelona.

4. AHCB, Obreria C-90, 27 de juny de 1823: «Lista de individuos afectos al servicio personal de las obras de fortificación, por calles: calle Hospital, Joaquín, Ignacio Vallés, José, Juan Coloreu, calle San Rafael, Buenaventura Torner, Juan Torner, calle Sadurní, José Soler, calle Hospital, Salvador Juncadella, Juan Aleu [...] calle Riereta Jacinto Batlló».

5. AHCB, Obreria C-125, 22 de setembre de 1837. Documentació relacionada amb l'activitat del govern progressista a la ciutat de Barcelona: neteja de la riera d'en Malla, contractació de brigades; llista de peons destinats a obres públiques; cartes sol·licitant treball; obres públiques; oficis per a la inscripció per a obres públiques; cartes impreses dirigides a persones per a una subscripció pública. «La calamidad que aflige a la benemérita clase jornalera, de la cual nada hay que temer cuando la ocupación le proporciona el sustento de sus familias». «Suscripción voluntaria por 3 meses anunciada en los periódicos de esta capital, de 18 del corriente». Relació de noms de fabricants a qui s'adreça la subscripció: Ramón de Bacardí, de Balta y Cía.; Marqués de Barbarà; Jacinto Batlló; Salvador Bonaplata, de Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía.; José Doménech, de Espalter y Tolrá; Valentín Esparó; José Estruch; Francisco Giralte; Juan Güell; Erasmo de Janer y de Gónima; Gerónimo Juncadella; Salvador Juncadella; Matías Muntadas e Hijo; Jaime Ricart; Rafael Sabadell; Miguel Vilaregut, etc.

6. El darrer propietari de Can Comte va ser Jeroni Juncadella i Casanovas, que la va conservar des de principis del segle XIX fins al moment en què l'expansió de Barcelona va obligar a obrir nous carrers en els camps de la finca i a edificar-hi, l'any 1957.
7. Vegeu «Casa-fàbrica Gònima», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
8. «Fàbrica de teixits de Gerónimo Juncadella, carrer del Carme núm. 19 [antic], 100 telers», extret del Padrón General de Fabricantes de 1829, reproduït per GRAELL, *Historia del fomento...*
9. Thomson cita l'any 1788 com a primera data coneguda de la fàbrica Dot.
10. GRAU, *Telares, acciones y...* 1788: 12 telers, 1794; 2 accions, 1799; 1 acció, carrer (?).
11. ANÒNIM, *Almanak Mercantil ó Guía de Comerciantes para el año 1802*, Madrid, 1802, Plaza de Barcelona, pàg. 245.
12. *AHCB*, Gràfics, Núm. reg. 2918, 9 de novembre de 1819: «Plano que manifiesta el terreno [...] nombrando La Granota y El Juncar». Signen Ignacio Mayans; José Mas y Vila; José Alier.
13. SÁNCHEZ, *Protección, ordre i...*
14. *AHCB*, Obreria C-122, 20 de novembre de 1835: «Gerónimo Juncadella, fabricante [...] señalar las líneas a que han de sujetarse las dos fachadas [...] de la casa de Dn Juan Dot, esquina de la Pza. de Sn Pedro». Sense plànol. *AHCB*, Obreria C-123, 11 de febrer de 1836: «Gerónimo Juncadella [...] serle muy perjudicial la linea acordada para la rectificación del frente que mira a la Plaza de Sn Pedro, de la casa que fue de Dn Juan Dot, lindeo con los nº 10 y 11». Sense plànol.
15. *AHCB*, Obreria C-123, 27 de maig de 1836: «Gerónimo Juncadella, fabricantes [...] derribar la casa que posee [...] Plaza de San Pedro [...] nº 10 y 11, reedificarla». Façana (fàbrica), signa Juan Vila y Geliu.
16. Ens estem referint a l'arquitecte acadèmic Joan Vila i Geliu. Montaner en fa esment amb títol de 27 de setembre de 1833. Vila va ser un dels arquitectes acadèmics que més van contribuir a la construcció de fàbriques, juntament amb Josep Buxareu, de qui va ser company de promoció. Va rebre encàrrecs de fabricants i va ser autor d'edificis de nova planta, com la fàbrica Juncadella a la plaça de Sant Pere (1836), la fàbrica de texits de Salvador Sagrera del carrer de la Reina Amàlia (1838), la de Pablo Muntadas y Hnos., del carrer de la Riereta (1839), una nova casa dels fabricants Sagrera (1840), la d'Eulogi Soler (1840), la fàbrica de La España Industrial del carrer de Santa Elena (1847), i la que devia ser una de les últimes obres, el gran complex industrial de La España Industrial de Sants (1847-1853), una de les obres més modernes i funcionals de l'època.
17. ANÒNIM, *Guía de forasteros...*
18. Vegeu «Casa-fàbrica Juncadella» (carrer de la Riereta), dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
19. «1842, G. Juncadella y Prats Hermanos, Hilatura y tisaje, 14 o 16 cv [?], calle de la Riereta» citat per RAVEAUX, «Los fabricantes de algodón...».
20. *El Constitucional* (Barcelona), 09/03/1843, diari progressista fundat per Monlau que s'oposava a Espartero. Citat per GARCÍA i BALANÀ, *La fabricació de...*
21. *AHCB*, Obreria, C-138, any 1846. Consta de tres fulls numerats, els quals relacionen els fabricants que utilitzen l'energia del vapor, confeccionats amb motiu de l'elaboració del dictamen preparatori, de l'arquitecte Josep Mas i Vila, per informar l'Edicte del 10 d'abril de 1846. «2. Vapores de: [...] Juncadella, calle ? [...] 3. Vapores de: [...] Juncadella, calle Aurora».
22. CABANA i VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, vol. 3, pàg. 198.
23. CABANA i VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, vol. 3, pàg. 200.
24. Vegeu «Casa-fàbrica Vilumara», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
25. Àngels SOLÀ, «La indústria sedera a Barcelona al segle XIX», dins *El món de la seda i Catalunya*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1991. Segons les dades facilitades per la família Vilo-Vilumara, estaríem parlant dels Escuder i Fàbregas.
26. Dolores MONSERDÀ, *La fabricant: Novela de costums barceloninas (1860-1875)*, Barcelona, Llibreria Francesc Puig, SA, 1904.
27. GARCÍA i BALANÀ, «L'obrer perdut: el miratge dels teixidors de vels a la Catalunya vuitcentista (1834-1884)», dins *La fabricació de...*
28. *BC*, Fons de la Junta de Comerç. Secció de manuscrits. Escuder, Joan, teixidor de vels (JC LXXXV, 877; JC CXXIII, 413).
29. Calcografia Nacional, Archivo Antonio Correa. Targeta de presentació: «Fábricas de tejidos de Seda de Juan Escuder, Jayme Soler y Mas, Andrés Sobirà [?] y José Escuder y Comp^a: Reunidas en depósito en casa de Vicente Jovan [?], calle Calderes nº 9, Barcelona».
30. GARCÍA i BALANÀ, «L'obrer perdut...», dins *La fabricació de...*, pàg. 24.
31. GARCÍA i BALANÀ, «L'obrer perdut...», dins *La fabricació de...*, pàg. 26.
32. *AMCB*, Governació, Sèrie A, Exp. 1.364: «Colegio del Arte Mayor de la Seda. Introducción sedería» (1835-1836). Memorial manuscrit proteccionista (12/04/1836), adreçat a la regent per l'Art Major de Barcelona i signat pels cònsols Joan Escuder i Francesc Altayó. Citat per GARCÍA i BALANÀ, *La fabricació de...*
33. CABANA i VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, vol. 3, pàg. 198.
34. La condició de cònsol primer de l'Art Major de la Seda de Joan Escuder i Anglada: *AMCB*, Governació, Sèrie A, Exp. 1.364: «Colegio del Arte Mayor de la Seda. Introducción sedería» (1835-1836), i «Exposición que los fabricantes de sederías de las ciudades de Barcelona y Manresa y de la villa de Reus han elevado a las Cortes» (1842). Citat per GARCÍA i BALANÀ, *La fabricació de...*
35. La contribució industrial del 1844: *AMCB*, Governació, Sèrie A, Exp. 2.655 (1): «Índice General por alfabético que comprende las Corporaciones [...]. Año 1844». [«Tejedores de Velos» (f. 66bis-69).] Citat per GARCÍA i BALANÀ, *La fabricació de...*
36. BLASCO i SUDRIÀ, *El Banc de...*
37. Joan FUSTER SOBREPÈRE, *Barcelona a la Dècada Moderada (1843-1854). El projecte industrialista en la construcció de l'estat centralista* (tesi doctoral), Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, setembre 2004. Consistori electe 1848, Regidor pel partit moderat Joan Escuder i Inglada (Anglada).
38. ANÒNIM, *Guía de forasteros...*
39. «Fábrica de tejidos de Juan Escuder, Plaza de San Pedro nº 10 [antic] en Barcelona. Factuar de géneros vendidos a Pere Carbonell [...] Barcelona, 8 de agosto de 1848». Publicat a CABANA i VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, vol. 3, pàg. 198.
40. Manuel SAURÍ i Josep MATAS, *Manual histórico-topográfico, estadístico y administrativo: ó sea, guía general de Barcelona*, Barcelona, 1849. «Fábrica de paños y otros géneros, Juan Escuder, Plaza de San Pedro nº 4 [actual]».
41. El valor de la seva fàbrica l'any 1855: Vegeu SOLÀ, «La indústria sedera...», pàg. 260-261.
42. CABANA i VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, vol. 3, pàg. 198.
43. «Escuder, Viuda é hijo de Juan, Plaça de Sant Pere número 4» dins ANÒNIM, *El consultor...*
44. VECLUS SL, CABALLÉ i GONZÁLEZ, *Cens d'edificis industrials...*
45. Francisco José ORELLANA, *Reseña completa descriptiva y crítica de la Exposición Industrial y Artística de productos del Principado de Cataluña*, 1860, pàg. 223-225. Inclou els detalls sobre l'organització de la fàbrica de la plaça de Sant Pere, el nombre de treballadors i treballadores (pàg. 280-300), i les escasses feines que els Escuder subcontractaven —seria el cas del tintatge de la seda filada i torçada (pàg. 224). Citat per GARCÍA i BALANÀ, «L'obrer perdut...».
46. El nombre d'operaris: ORELLANA, *Reseña completa descriptiva...* El nombre de telers jacquard l'any 1862: FRANCISCO GIMÉNEZ y GUITED, *Guía fabril e industrial de España*, Madrid, Librería Española; Barcelona, Librería del Plus Ultra, 1862, pàg. 32. Vegeu també SOLÀ, «La indústria sedera...», dins *El món de...*, pàg. 260-262. Citat per GARCÍA i BALANÀ, *La fabricació de...*
47. CABANA i VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, vol. 3, pàg. 200.
48. GARCÍA i BALANÀ, *La fabricació de...*
49. Vegeu «Casa-fàbrica Vilumara», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
50. CABANA i VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, vol. 3, pàg. 200.
51. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Plaça de Sant Pere, 4 i 4b. Nivell de protecció: C. Qualificació urbanística: 12c (p).

Fàbrica de llenços i mocadors estampats
Carrer de Sant Pere Més Alt, núm. 72-74,
carrer de la Victòria, núm. 4-6, i carrer de
Sant Pere Mitjà, núm. 75-79 (?)

Màquines:

12-18 telers (1772)
25 telers (1783)
6 taules d'estampar, 1 cilindre d'estampar
(1829)
1 motor vogi per a cavalleries (1829)
1 màquina de vapor (1846)
1 màquina de vapor de 6 CV (1849)
1 màquina perrotina (1849)

Nombre d'operaris:
Desconegut

Arquitectura:

Reedificació de la casa-fàbrica (1806)
Autor: desconegut
Reforma i ampliació de la casa-fàbrica (1827)
Autor: Pau Cortès, mestre de cases
Reforma i ampliació de la casa-fàbrica (1833)
Autor: Josep Nolla, mestre de cases
Reforma i ampliació de la casa-fàbrica (1846)
Instal·lació del vapor (1846)
Autor: Josep Casademunt, mestre de cases
Instal·lació de vapor de 6 CV (1849)
Autor: desconegut

Edifici desaparegut

Casa-fàbrica Ribas, 1766

Francesc Ribas i Prous (1730-1799)¹ era un fabricant d'indianes i un dels comerciants a l'engròs més pròspers i amb més reputació de la ciutat.² Procedia probablement del gremi de velers i es casà amb Josepa Formentí, filla de Miquel Formentí, comerciant matriculat i membre reputat del mateix gremi. Francesc Ribas es va especialitzar en el dibuix i en els tints, aspecte fonamental en el procés de fabricació de les indianes i els estampats. Ribas es va introduir en el negoci de la fabricació fent de soci i d'ajudant tècnic a la fàbrica que Josep Canaleta i Poch³ havia fet construir el 1753 al carrer de Sant Pere Més Alt.⁴

Francesc Ribas, abans de treballar pel seu compte, inicialment va fer ús de la planta industrial del seu patró,⁵ on es devia endinsar en els secrets de l'estampació i de la primera filatura del cotó.

Encoratjat pel mateix Canaleta, l'any 1766 fundà l'empresa Francesc Ribas i Cia.⁶ amb una inversió inicial de 4.000 lliures catalanes i formant societat amb els germans Pau i Marià Illa,⁷ fabricants, i amb Joaquim Roca i Batlle, fill d'un botiguer de Vilafranca del Penedès i emparentat amb Josepa Formentí.⁸ L'empresa es destinaria a la confecció de llenços i mocadors estampats *a la xinesa*, per a la qual cosa va obtenir el 1767 un primer privilegi de fabricació.⁹

Inicialment Ribas no tenia local propi i es valia dels espais de la fàbrica Canaleta.¹⁰ No va ser fins després de la mort de Josep Canaleta i Poch el 1768, i en vista dels desacords amb el seu hereu en la renovació de la societat, que es va independitzar.

L'agost del 1769 la família de Ribas es traslladà a una casa-fàbrica que s'estava fent construir al mateix carrer de Sant Pere Més Alt: «en la misma calle colindante con la fàbrica Formentí».¹¹ «En el presente estoy concluyendo una casa en la calle de San Pedro, propia para la fàbrica (cuya casa habitamos ya).»¹²

Efectivament, el 5 de febrer de 1770 Francesc Ribas, com a fabricant d'indianes i de mocadors, feia la connexió de la claveguera nova per a la fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt.¹³ Ribas va comprar, també per aquestes dates, uns extensos terrenys a Sant Martí de Provençals per destinar-los a prat de blanqueig: «que aora havemos establecido una piesa de tierra bastante grande para acer nuevo prado para el blanqueo, en la qual fabricamos casa y al mismo tiempo hoficina para esta labor.»¹⁴

Ribas, com la majoria dels fabricants que tenien aquesta oportunitat, sol·licità privilegis reials de fabricació que consistien en el títol de proveïdor reial, una desgravació del 5 % en els llenços importats de l'estranger, franquícia

total per a la importació de materials per a tints i franquícia total per als estampats que sortissin de la seva fàbrica.¹⁵ Les demandes de privilegis van ser informades per la Junta de Comerç de forma favorable i es van acceptar la majoria dels punts, però introduint-hi clàusules compensatòries.

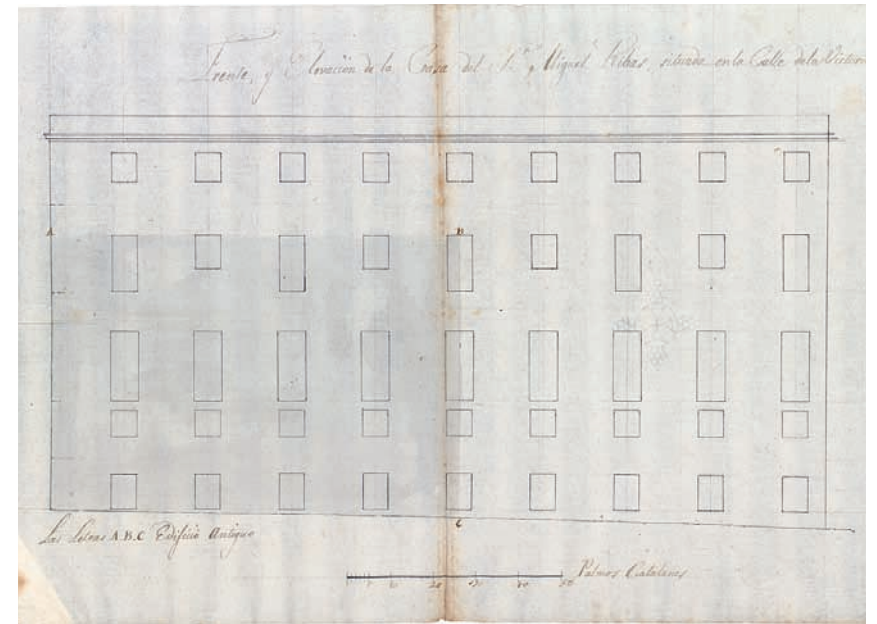
Amb una cèdula reial de data 27 d'abril de 1769, se li concedí el privilegi reial a canvi del seu compromís d'ensenyar «el secreto de dar con solidez, subsistencia y hermosura los colores y pinturas, sus composiciones, mezclas i dibujos» a dues persones cada tres anys. Ribas, tot i beneficiar-se dels avantatges fiscals que li conferia el privilegi, es va assegurar que la difusió dels coneixements sobre les tècniques de tenyir i d'estampar fos la mínima possible, bo i confiant principalment els seus coneixements als seus fills i als dels seus associats pròxims.

De les sis persones que va instruir en el decurs de deu anys, dues eren els seus propis fills, Miquel i Francesc Ribas i Formentí; dues més, els fills dels seus socis d'estampació, Marià i Pau Illa; una cinquena persona va ser el fill d'un estampador, Josep Olsina, el pare del qual treballava per a Buch i Armengol, i el sisè va ser Jaume Verges, que no tenia cap lligam previ amb la indústria.¹⁶

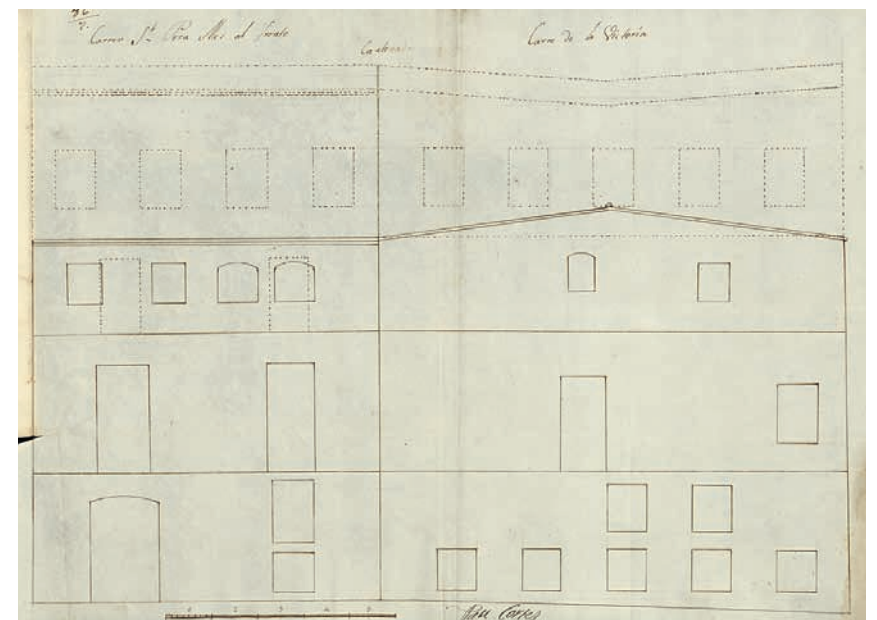
Francesc Ribas i Cia., especialitzada en els estampats *a la xinesa*, treballava indistintament tant l'estampació de la seda com la de les indïanes. Les vendes de l'empresa es realitzaven principalment a Castella i a Catalunya, amb destinacions a tot l'àmbit peninsular,¹⁷ però no arribaven encara al mercat colonial. El 1772, Francesc Ribas sol·licità la protecció dels seus dissenys *a la xinesa*, cosa que obtingué a través d'un edicte del 1772 que prohibí copiar els dibuixos de Francesc Ribas i Pau Illa.¹⁸ Ribas es referia col·loquialment al secret dels ingredients dels colors i dels mordents com el seu «únic patrimoni».¹⁹

El 1772, Francesc Ribas i Cia. era una fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó, que va experimentar un increment progressiu del nombre de telers de 12 a 18 unitats en funcionament a la fàbrica de Sant Pere Més Alt.²⁰ Aquell mateix any, però, declarava també que a més de la seva fàbrica tenia 24 telers muntats a la casa de Roca, al carrer de Mercaders.²¹ A partir del 1776, a través de l'amistat amb Miguel Gálvez, auditor de guerra de l'exèrcit de Catalunya i destacat al ministeri de la Guerra el 1776, Ribas aconseguí el reconeixement de Madrid i el proveïment habitual de la Cort de llenços estampats *a la xinesa*.²²

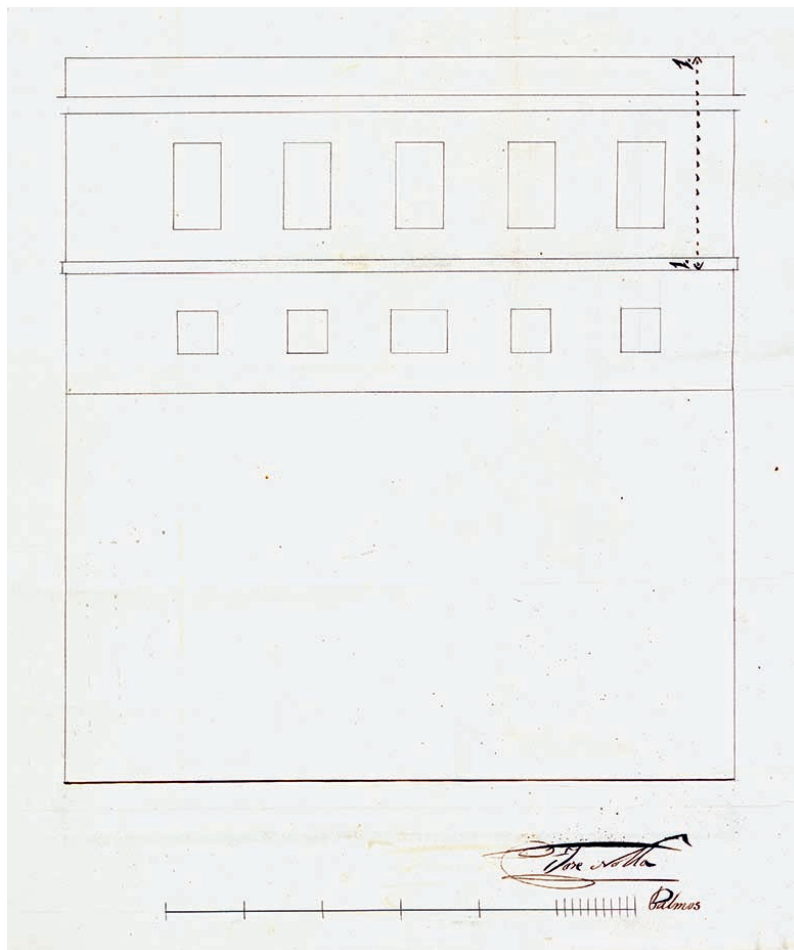
Paral·lelament al sistema de comercialització que practicaven els botiguers i comerciants, que adquirien i venien els articles pel seu compte, Ribas va valer-se també del comerç a comissió. Amb aquesta finalitat connectà amb destacats homes de negocis instal·lats a l'interior peninsular i els encomanà la missió de gestionar, en nom seu, la venda dels pintats que ell els remetia des de Barcelona a canvi d'una retribució o estipendi.

Façana de la casa-fàbrica de Miquel Ribas fill i de la seva proposta d'ampliació. AHCB, Obreria C-68, 18 de febrer de 1803

Projecte d'aixecament d'un pis més a la casa-fàbrica de Sant Pere Més Alt per part de Francesc Ribas. AHCB, Obreria C-98, 7 de maig de 1827

Proposta de nou aixecament de la casa-fàbrica per part de Francesc Ribas.
AHCB, Obreria C-115, 16 d'agost de 1833

Tenia destacat a Madrid el seu comissionat principal, Ramon Nadal i Guàrdia, fill de dues branques indianaires de Barcelona i encarregat de rebre bona part de les remeses i de fer-les arribar als seus destinataris, ja fos a la ciutat mateix o bé als seus voltants. El 1770, remetia productes a Àvila a Francesc Solernou i a Francesc Portero de Soria. També comerciava a Sevilla a través de Joan Roche.²³

A finals del 1778, ingressà a la societat el gendre de Ribas, Josep Formentí, que també era fabricant d'indianes i que va fer una aportació de 5.000 lliures.²⁴ El 20 d'abril del 1781, entrà com a soci el fill segon de Ribas, Miquel Ribas i Formentí, amb 4.000 lliures catalanes posades pel seu pare,

ja que el primogènit, Francesc Ribas i Formentí (? - 1774), havia mort set anys abans.²⁵

Aquestes incorporacions van permetre iniciar una renovació i expansió, que va implicar l'obertura al mercat colonial.²⁶ També s'iniciaren obres de reforma i ampliació de les instal·lacions, que començaren el 1782,²⁷ continuaren el 1789²⁸ i que van durar fins al 1791. El nombre de telers s'incrementà fins a 25 unitats instal·lades durant el 1783,²⁹ tot coincidint amb el nomenament de Francesc Ribas com a director responsable de la Companyia de Filats de Cotó, direcció que va compartir amb Isidre Cathalà.

El 1784, Ribas amplià les instal·lacions de la fàbrica de Sant Pere llogant un magatzem en una casa contigua a la fàbrica, que era del Monestir de Sant Pere de les Puel·les.³⁰ En el mateix sentit, sembla confirmat per altres autors que Francesc Ribas i Prou fou el fabricant d'indianes que comprà, el 1791, l'heretat de Can Cavaller a la vila de Les Corts de Sarrià, situada a l'actual recinte de la Maternitat.³¹ El 1786, sent encara director de la Reial Companyia de Filats de Cotó, es presentà l'oportunitat d'introduir, per mitjà d'uns tècnics anglesos, la tecnologia de màquina filadora *jenny*, oferta per la Junta de Comerç a la Reial Companyia de Filats de Cotó. Malauradament, aquesta oportunitat es va deixar perdre.³²

El 1788, Francesc Ribas i Cia. era encara una fàbrica petita, però molt especialitzada i interessada en la Companyia de Filats de Cotó, amb 4 accions, i amb un increment progressiu del nombre de telers fins a un total de 25 unitats en funcionament a la fàbrica de Sant Pere Més Alt.³³ Francesc Ribas devia morir el 1798 i la seva empresa va continuar sota la raó social de Viuda de Francisco Ribas Menor, Miguel Manresa y Cia.³⁴

El 1802, Francesc Ribas i Cia., conservant la raó social anterior, era una fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó.³⁵ Malgrat que el seu sistema comercial estava basat en el mercat peninsular, a principis del nou segle foren diverses les ocasions en què va mostrar el seu interès per la *carrera d'Índies*, i les fórmules que va emprar a l'hora de materialitzar aquests contactes van ser diverses: des de les excepcionals remeses fetes entre el 1803 i el 1804 a Ramon Canalias de Veracruz i a Joan Larrea de Buenos Aires,³⁶ fins a les més habituals de valer-se d'algun comissionat —Joan Baptista Carbonell i Francesc Puch, instal·lats a Cadis— amb ordre de vendre els seus teixits al comptat o bé d'intercanviar-los per cotó «de nuestra América», sense oblidar les vendes que normalment feia als seus clients gaditans. Com a conclusió, cal remarcar que la firma Francesc Ribas i Cia. constitueix un bon exemple del que fou la penetració catalana per terres hispanes i reflecteix, sense poder avançar en quina mesura, l'interès que el mercat peninsular va tenir per la indústria del Principat al llarg del segle XVIII.

El 1803, Miquel Ribas fill presentà una llicència per a la construcció d'una nova fàbrica al carrer de Sant Pere Més Alt, cantonada amb el de la Victòria.³⁷ La llicència consistia en l'enderrocament de la fàbrica original i la construcció d'una nova casa-fàbrica de dimensions més grans. L'emplaçament corresponia a l'actual finca del número 72 de Sant Pere Més Alt, i molt probablement a la fàbrica original si considerem que Miquel Ribas era el fill menor de Francesc Ribas i Prou. El projecte, d'autor desconegut, indicava la posició de la casa-fàbrica anterior i proposava doblar-la en dimensions i volum. La nova construcció era un edifici utilitari de cinc plantes d'alçada i 183 pams de longitud (35,40 metres).

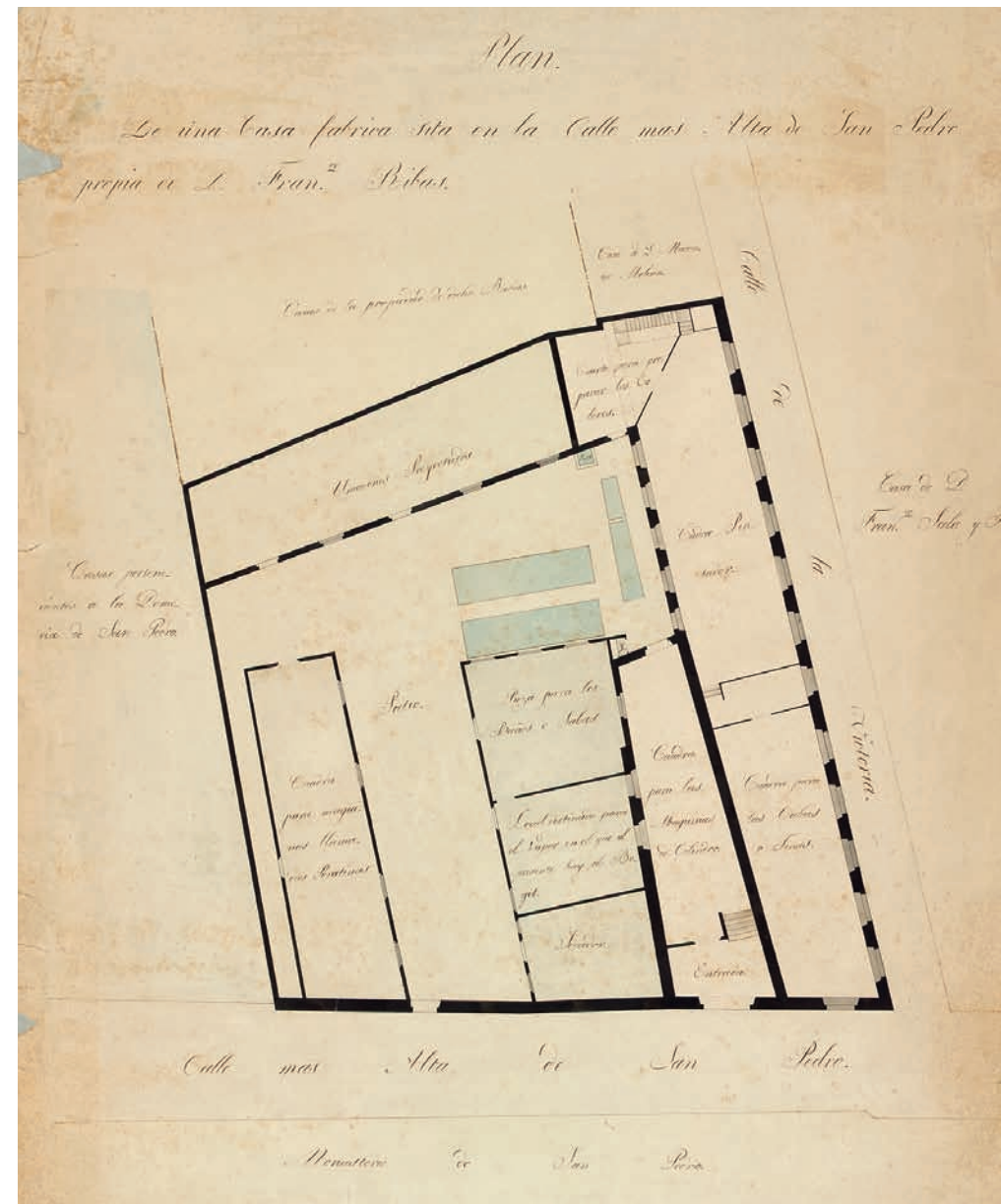
Sembla clar que una inversió tan ambiciosa només era possible en el marc de l'expansió econòmica i de la puixança del comerç colonial que es van viure els primers anys del segle XIX. Pels documents posteriors podem afirmar que Ribas va construir la fàbrica a continuació de la casa del carrer Sant Pere Més Alt, alineada amb el carrer de la Victòria, edifici antic que fou respectat fins al 1827, com veurem. Des del juny del 1804, però, s'acaba bruscament la correspondència de la fàbrica i és un període poc documentat.³⁸

Aquesta fase econòmica es va veure interrompuda sobtadament per l'ocupació francesa del 1808 i l'inici de la guerra del Francès, que va durar prop de sis anys. Miquel Ribas devia morir al començament de la guerra, perquè trobem el seu hereu, Francesc Ribas (? - c. 1840), com a membre de la Junta d'Autoritats i de Classes, destinada a recaptar els repartiments de la despesa de l'exèrcit francès durant l'ocupació.³⁹

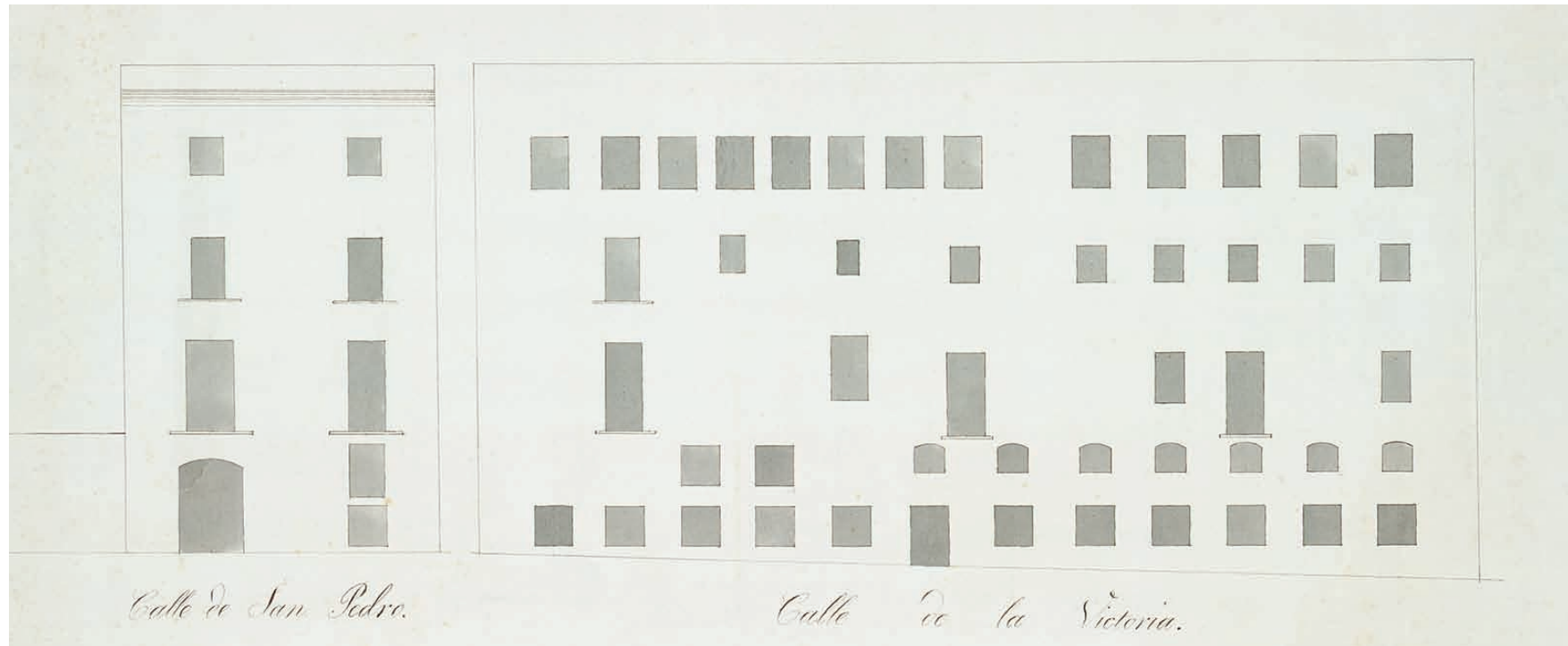
Durant la crisi del 1808, Barcelona fou una de les primeres places fortes de la Península on s'establí l'exèrcit napoleònic. Davant les exigències econòmiques de Duhesme, el 9 de juny, el comte d'Ezpeleta creà una Junta d'Autoritats i de Classes, anomenada *de subsistències*, la qual es negà a lliurar les quantitats exigides, cosa que comportà la detenció com a hostatges de membres destacats de la clerecia, de la noblesa i del comerç.

El bisbe Sitjar i el regidor degà, comte de Darnius, ja havien fugit, i la seva actitud va ser seguida per molts ciutadans, amb la qual cosa la població de la ciutat va quedar reduïda a només un terç. No va ser el cas d'alguns fabricants com Francesc Ribas, que van preferir quedar-se a peu de fàbrica i, per tal de protegir el patrimoni, adoptaren una actitud pactista. Ribas assumí la direcció de la primera d'aquestes juntes de subsistència afrancesades, destinada principalment a dotar l'exèrcit francès de subministraments.

Barcelona quedà incomunicada de la resta de l'Estat. Mentre l'antiga noblesa i els comerciants abandonaven la ciutat, en línies generals els fabricants s'hi quedaren. El cas de Francesc Ribas no va ser l'únic: recordem el ja comentat de Ramon Bonaplata.

Planta dels nous magatzems i de la remodelació de la casa-fàbrica de Francesc Ribas per ressituar les màquines. Descripció de la llegenda: Interior: «Entrada, Cuadra para las máquinas de cilindro, Cuadra para las cibas o tinas, Patio [de dreta a esquerra], Cuadra del Pintador, Cuarto para pujar los colores, Almacenes proyectados, Cuadra para las máquinas llamadas perotinas, Pieza para los baños o salas, Local estimado para el vapor en el que al presente hay el Bogit, Secador». Exterior: [de dreta a esquerra] «Calle Mas Alta de San Pedro, Calle de la Victòria, Casa de D. Francº Sala y Pi, Casa de D. Mariano Melchor, Casas de la propiedad de dicho Ribas, Casas pertenecientes a la Domaria de San Pedro». AHCB, Gràfics, Núm. reg. 03366, 19 de maig de 1846

Façana dels nous magatzems i de la remodelació de la casa-fàbrica de Francesc Ribas per resituar les màquines. AHCB, Gràfics, Núm. reg. 03366, 19 de maig de 1846

Un cop finalitzada la guerra, no ens consta cap represàlia contra aquests fabricants pactistes, que posteriorment es dedicarien a la reconstrucció de la indústria. Amb l'arribada del Trienni Constitucional, Francesc Ribas intervingué en la transformació de l'antic cementiri de Sant Pere de les Puel·les a l'actual plaça de Sant Pere,⁴⁰ operació col·lectiva dels fabricants i propietaris del barri de Sant Pere i dirigida per Salvador Bonaplata. El 1824, Ribas inicià les obres de reforma de la casa-fàbrica de Sant Pere Més Alt,⁴¹ que continuarien⁴² el 1826. Un any després hi feia aixecar un pis més⁴³ sota la direcció del mestre de cases Pau Cortès.⁴⁴

Els documents gràfics d'aquesta llicència són especialment reveladors. En primer lloc evidencien que, efectivament, el projecte d'ampliació de la fàbrica de Miquel Ribas no es va realitzar mai. En segon lloc informen de l'estat de la casa-fàbrica original, que havia fundat Francesc Ribas i Prou el 1769 en forma d'un gran casal comercial i amb la tipologia i repertori de l'època: arcs rebaixats, una sèrie de finestres en solana, galeria superior i coberta a dues aigües amb ràfecs.

La reforma del 1827 implicarà la formació d'una sala de treball superior destinada als telers i ben il·luminada per una sèrie d'obertures, la formació

d'un terrat pla accessible, així com la inversió dels pendents cap a l'interior, tal com manaven els edictes d'Obreria. El 1833, l'edifici encara devia estar en obres, perquè Francesc Ribas sol·licità a l'ajuntament aixecar-lo més dels 90 pams permesos, per tal de resoldre la complexitat del terrat pla,⁴⁵ obra realitzada pel mestre de cases Josep Nolla. El 1838 Ribas encara realitzava obres de reforma en una altra casa del carrer de l'Hospital de la seva propietat.⁴⁶

La fàbrica Ribas figurava al padrón de fabricants del 1829 com a fàbrica d'estampats situada al carrer de Sant Pere Més Alt, número 6 (antic), i equipada amb 6 taules d'estampar,⁴⁷ però no com a fàbrica de filats i teixits. Francesc Ribas devia morir entre el 1838 i el 1841, amb la qual cosa va traspasar les propietats i fàbriques a la societat Vídua de l'Hereu de Francesc Ribas i Companyia. En aquells moments el model econòmic ja havia canviat, s'havia introduït el vapor a la ciutat i les antigues fàbriques d'indianes s'havien de renovar. El 1841, l'empresa dels Ribas va vendre el Mas de Can Cavaller a Josepa Calonge.⁴⁸ En morir aquesta, la propietat passà a mans d'uns altres fabricants i tintorers de Barcelona,⁴⁹ la família Llenas.⁵⁰

El 1842 l'hereu, anomenat també Francesc Ribas, estava al capdavant de la fàbrica d'estampats i pintats, registrada a la *Guia de forasteros* al carrer de Sant Pere Més Alt, número 4 (antic). Sembla que aquest Ribas també disposava d'una fàbrica de filats al carrer de Montalegre, número 5 (antic).⁵¹ Durant aquests anys, Francesc Ribas ja havia introduït els cilindres d'estampar i les màquines perrotines en substitució de les taules de pintar, que eren mogudes per un vogi de cavalleries.⁵² D'altra banda, Josep Oriol Ribas continuarà al capdavant d'una fàbrica de teixits de mescla de cotó i seda al carrer de Sant Pere Més Baix, número 64 (antic).

Finalment, en vista de la difusió de l'ús de les màquines de vapor i de les limitacions que imposava l'Ajuntament de Barcelona a través de l'edict de Obreria del 10 d'abril de 1846, i donat que la seva casa-fàbrica estava dins de l'àrea permesa per instal·lar-hi noves màquines, Ribas presentà una llicència per a la instal·lació d'un vapor per moure les màquines perrotines i la construcció d'uns magatzems,⁵³ segons un projecte presentat a llicència per l'arquitecte acadèmic Josep Casademunt.⁵⁴

La documentació presentada a la llicència és prou interessant per les dades que facilita. Resseguint les descripcions dels plànols de planta, la casa-fàbrica ocupava una parcel·la de 162 pams (31 metres) de façana al carrer de Sant Pere Més Alt, que es correspon amb les dues parcel·les grans marcades amb els actuals números 72 i 74 (aquesta darrera, només edificada en planta baixa). En profunditat tenia un cos frontal que mirava al carrer de la Victòria, de 190 pams (37 metres), i que ara es correspon amb els actuals números 4 i 6, i disposava també de la propietat del grup de cases dels números 75-79 de Sant Pere Mitjà. La superfície total era, doncs, superior als 1.000 metres quadrats.

La distribució en planta baixa estava dedicada tota ella a l'establiment de pintats, amb una quadra per a les màquines de cilindre, una altra per als tonells o tines, un pati de maniobra que donava a la quadra del pintador, una sala per pujar els colors, els magatzems projectats, la quadra de les màquines perrotines, una sala de banys, un local que es calcula que era per a la màquina de vapor, fins aleshores ocupat pel vogi o motor de cavalleries, i un assecador. Les façanes projectades corresponien a la tipologia de casa-fàbrica, amb el cos de casa o residència dels Ribas, de 4 plantes d'alçada, alineat amb el carrer de Sant Pere Més Alt, i les cinc plantes de quadres destinades al filat i el teixit, il·luminades gràcies a l'alineació de l'edifici amb el carrer de la Victòria.

Francesc Ribas figurava en el cens electoral del 1847 com a resident al carrer de Sant Pere Més Alt, número 4 (antic), amb un important subsidi industrial.⁵⁵ El 1849, Ribas presentà una nova llicència per a la instal·lació d'una nova màquina de vapor de 6 cavalls de potència i de mitja pressió, destinada a la fàbrica de pintats de Sant Pere Més Alt.⁵⁶

El 1857, la fàbrica d'estampats de Francisco Ribas y Compañía estava registrada encara al carrer de Sant Pere Més Alt, número 70 (actuals 72 i 74).⁵⁷ Després de la mort de Francesc Ribas, la fàbrica passà a dependre de la societat Vidua de l'Hereu de Francesc Ribas i Cia., que va fer fallida l'any 1888.⁵⁸ La casa-fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt va ser enderrocada i substituïda pel conjunt d'habitatges de la casa J. M. Bertrand, aixecada el 1888 per l'arquitecte E. Mercader, inclosa al Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.⁵⁹

1. Informacions facilitades pels descendents de la família Ribas. L'enginyer industrial Antoni Vidal ens informa que Francesc Ribas era fill d'Àngela Prous i va néixer aproximadament cap al 1730 i va morir el 1799, segons documents notarials en poder de la família. El segon cognom de Prous i el suggeriment de la data de la defunció estan documentats també per Mercè TATJER, Antoni VILANOVA i Yolanda INSA, «Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868», *Quaderns d'Història*, 11 (2004): «Francesc Ribas devia morir el 1798 (?) i la seva empresa va continuar sota la raó social de "Viuda de Francisco Ribas Menor, Miguel Manresa y Cia"».

2. Valentín VÁZQUEZ DE PRADA, «Un modelo de empresa catalana de estampados en el siglo XVIII: La firma Francisco Ribas», dins *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya* (Barcelona), 1, Edicions Universitat de Barcelona, 1984, pàg. 635.

3. *AHPNB*, Notari Ramon Alier, 1755, f. 18: «José Canaleta y Cia.». Acta de continuació, quatre socis, acta de continuació, 1 de gener de 1753. Anteriorment propietat individual. Direcció concentrada.

4. Vegeu «Casa-fàbrica Canaleta», dins ARTIGUES I MAS, *El model de...*

5. THOMSON, *Els orígens de...*

6. THOMSON, *Els orígens de...*

7. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 249 (els germans Marià i Pau Illa, socis de F. Ribas i Cia.).

8. VÁZQUEZ DE PRADA, «Un modelo de...».

9. THOMSON, *Els orígens de...*

10. *AGS* (Archivo General de Simancas), Consejo Supremo de Hacienda, libro 248, f. 192. Cartes a Ramon de Nadal, corresponsal a Madrid, 7 de març de 1768. Citat per VÁZQUEZ DE PRADA, «Un modelo de...».

11. VÁZQUEZ DE PRADA, «Un modelo de...».

12. Carta a Boado, Barril y Cia. de València, 20 de març de 1770. Citat per Vázquez de Prada.

13. *AHCB*, Obreria Consellers XIV, C-26, 5 de febrer de 1770: Sol·licitud de Francisco Ribas, fabricant d'indianes i mocadors, d'una claveguera nova al carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol.

14. Carta a Carbonell y Cia., de Badajoz, 2 d'agost de 1769. Citat per VÁZQUEZ DE PRADA, «Un modelo de...».

15. *BC*, JC, llig. 53, núm. 7. Citat per VÁZQUEZ DE PRADA, «Un modelo de...».

16. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 249.

17. Assumpta MUSET I PONS, «La conquesta del mercat peninsular durant la segona meitat del segle XVIII: l'exemple de la casa Francesc Ribas i Cia. (1766-1783)», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 8 (1) (1988), pàg. 396.

18. *BC*, Fons del Baró de Castellet. Barcelona, 1772. Edicte que prohibia copiar els dibuixos a la xinesa de Francesc Ribas i de Pau Illa, i que donava preferència en l'aprenentatge de les seves tècniques als seus propis fills.

19. THOMSON, *Els orígens de...*

20. GRAU, *Telares, acciones y...*

21. *BC*, JC, llig. 53, núm. 7. Citat per THOMSON, *Els orígens de...*
22. VÁZQUEZ DE PRADA, «Un modelo de...».
23. *AHCB*, FC (Fons Comercial), B 127, 128, 129, Cartes. Citat per MUSET I PONS, «La conquesta del...».
24. Llibres de caixa del 1780 al 1795. VÁZQUEZ DE PRADA, «Un modelo de...».
25. GARCÍA I BALAÑÀ, *La fabricació de...*
26. *AHCB*, FC, B 130, Carta a Ramón Nadal de Madrid de 20 de maig de 1779. El 1779 Francesc Ribas escrivia a un client que: «Había mucho tiempo que esta su fábrica estaba ocupada en pintar lienzos para la América (lo que no hubiera sucedido de saber las novedades de la guerra)». Citat per Àlex SÁNCHEZ, «La indianeria catalana: mito o realidad», *Revista de Historia Industrial*, 1 (1992).
27. *AHCB*, Obreria Consellers XIV, C-42, 26 d'agost de 1782: Sol·licitud de Francisco Ribas, fabricant d'indianes i comerciant, per buidar les latrines a la casa i fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol.
28. *AHCB*, Obreria Consellers XIV, C-51, 24 d'abril de 1789: Sol·licitud de Francisco Ribas, comerciant, per posar estenedors a la casa i fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol.
29. GRAU, *Telares, acciones y...*
30. Llibre de caixa, B 124, apunt comptable del 2 d'octubre de 1784.
31. «Per altres fonts sabem de l'existència d'un altre prat conegut com d'en Cavaller, i situat en terres d'aquest mas en l'actual recinte de la Maternitat, propietat des del 1791 del fabricant d'indianes i ciutadà de Barcelona Francesc Ribas i Prous; mort aquest el 1799, el 1807 passà a la raó social "Vídua del l'hereu de Francesc Ribas i Companyia"». Citat per Mercè TATJER i altres, «Creixement urbà i primeres implantacions fabrils a Les Corts, 1845-1868», *Barcelona Quaderns d'Història*, 11 (2004). J. NAVARRO, *Masies de les Corts: torres, masos i altres cases*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993, pàg. 329-331; SAURÍ i MATAS, *Manual histórico-topográfico, estadístico y administrativo: ó sea, guía general de Barcelona*, 1854, pàg. 385-387. Segons informacions facilitades per Antoni Vidal, descendent de la família Ribas, aquests terrenys de Can Cavaller no foren utilitzats per a prat d'indianes, ja que foren ràpidament venuts a causa de la crisi de la guerra del Francès.
32. Introducció de la *jenny* de James Hargreaves, oferta per la Junta de Comerç a la Reial Companyia de Filats de Cotó (directors de la RCFC: Cathalà, Ribas i Rovira). *BC*, Fons d'Erasme de Gònima / Erasme de Janer, RCFC, L, 12/Llibre de resolucions (1783-1794). Sessió del 9 de març de 1786. Citat per Thomson.
33. GRAU, *Telares, acciones y...*
34. TATJER I ALTRES, «Creixement urbà i...».
35. ANÒNIM, *Almanak Mercantil ó...*, pàg. 245.
36. *AHCB*, FC, B 132, Cartes a Ramon Canalias de Veracruz, 6 de desembre de 1803, i a Joan Larrea de Buenos Aires, 7 de febrer de 1804. Citat per MUSET I PONS, «La conquesta del...».
37. *AHCB*, Obreria C-68, 18 de febrer de 1803. «Miguel Ribas comerciante [...] posehe una Casa fabrica en la calle de San Pedro més alta y calle de la Victoria queriendo levantar otra casa a la altura» (planta baixa + 5 plantes). «Letras A, B, C: Edificio antiguo.» Façana, sense signatura.
38. VÁZQUEZ DE PRADA, «Un modelo de...».
39. *BC*, Bàndol, 11 de setembre de 1808. «Aviso al público, la penuria, dimanada de la lentitud en el pago de los repartimientos», signa «S. E. y Señores de la Junta: Francisco Ribas».
40. *AHCB*, Obreria C-88, maig de 1822. Enderroc del cementiri de Sant Pere de les Puel·les: Reunió dels ciutadans: «Francisco Rivas» i altres. Ordre d'enderrocament de 23 de maig de 1822.
41. *AHCB*, Obreria C-92, 19 de maig de 1824: «Frc^a Ribas [...] habitante en la calle de San Pedro más alta [...] tapiar balcón». Sense plànol.
42. *AHCB*, Obreria C-97, 16 d'agost de 1826: «Frc^a Ribas [...] casa de la calle más alta de Sant Pedro [...] n° 6 [...] que confronta con la calle de la Victòria [...] componer algunos pedazos de la pared». Sense plànol.
43. *AHCB*, Obreria C-98, 7 de maig de 1827: «Francisco Ribas [...] levantar un tercer piso en la casa que posee [...] calle mas alta de San Pedro y esquina de la Victòria». Façana, signa Pau Cortés.
44. Arranz esmenta el mestre d'obres Pau Cortés (1762-?), nascut a Talavera, amb títol de mestria del 1801; germà del mestre de cases Josep Cortés, amb mestria des del 1779. Va ser autor de la casa del fabricant i de la fàbrica de Joan Tresserra (1815), i de la reforma de la fàbrica de Francesc Ribas (1827).
45. *AHCB*, Obreria C-115, 16 d'agost de 1833: «Francisco Ribas, fabricante [...] levantar un alto algo más de los 90 palmos [...] casa callejón llamado de la Victòria». Façana, signa José Nolla.
46. *AHCB*, Obreria C-128, 22 de març de 1838: «Franc^o Ribas [...] levantar la baranda del terrado de la casa [...] calle Hospital». Sense plànol.
47. Padrón General de Fabricantes de 1829, reproduït per GRAELL, *Historia del fomento...*
48. Júlia FARRÉ I SOSTRES, «Els centres assistencials i sanitaris de l'antic terme de les Corts», dins *Gimbernat*, XXII (1994), pàg. 117-128.
49. *AHPNB*, Notari J. M. Planas. Manual de 1848: «Na Calonge en morir nomenà tres hereus universals, els quals després de la seva mort procediren a la venda en pública subhasta el 3 i 6 d'octubre de 1846, adjudicant-se a Francesc Llenas i Duran, tintorer i veí de Barcelona per la quantitat de 17 mil lliures catalanes. S'havia de fer càrrec dels censos i demés obligacions del mas, que els havia redimit deu anys més tard i havia augmentat l'extensió de l'heretat, comprant set mujades en una part de la qual s'havien construït petites cases com la del Raval de Can Bauma, junt a l'actual Travessera». Citat per FARRÉ I SOSTRES, «Els centres assistencials...», pàg. 117-128.
50. Vegeu «Casa-fàbrica Llenas», dins ARTIGUES I MAS, *El model de...*
51. ANÒNIM, *Guía de forasteros...*
52. Aquesta afirmació es fonamenta en l'observació de les descripcions del plànol del 1846 relatiu a la instal·lació de la màquina de vapor: *AHCB*, Gràfics, Núm. reg. 03366, 19 de maig de 1846: «Plan de una casa fábrica sita en la calle més alta de San Pedro de D. Fran[cis]co Ribas».
53. *AHCB*, Gràfics, Núm. reg. 03366, 19 de maig de 1846: «Plan de una casa fábrica sita en la calle més alta de San Pedro de D. Fran(cis)co Ribas». Planta, signa José Casademunt.
54. Segons Arranz, Josep Casademunt i Torrents (aprox. 1805-1868) era fill del mestre fuster Joan Casademunt i Morros, estudià a l'Escola de la Llotja i aconseguí el títol d'arquitecte de la Real Academia de San Fernando de Madrid el 1830, i posteriorment el d'acadèmic de mèrit de Sant Carles de València el 1838. Va ser catedràtic i director titular d'arquitectura de l'Escola de la Llotja des del 24 de febrer de 1842, on impulsà una orientació més encaminada cap a la tècnica constructiva. Dedicat fonamentalment a la docència a l'Escola de la Llotja, són pocs els projectes localitzats al registre d'Obreria. Va ser autor de la reforma de la fàbrica d'Antoni Llopis al carrer del Marquès de Barberà (1838), un edifici procedent de la reutilització de construccions del segle XVIII; de la instal·lació de la màquina de vapor de la fàbrica de sabó d'Antoni Cabanellas del carrer de Trentaclus (1842?), i de la màquina de vapor de la fàbrica d'estampats de Francesc Ribas (1846). L'arquitecte Adrià Casademunt i Vidal, fill de Josep Casademunt, serà l'autor de la Galeria de les Màquines de l'Exposició Universal de 1888.
55. Llista d'electors de la ciutat de Barcelona en el cens electoral de 1847: «Ribas, Francisco. Alta de San Pedro 4, piso 2, subsidio 1288» dins FUSTER SOBREPÈRE, *Barcelona a la Dècada...*
56. *AHCB*, Obreria C-139, 10 de novembre de 1849: Llicència presentada per Francisco Ribas per a la instal·lació d'una màquina de vapor de 6 cavalls de mitja pressió a la fàbrica de pintats del carrer de Sant Pere Més Alt. Sense plànol i sense signatura.
57. ANÒNIM, *El consultor...*
58. TATJER I ALTRES, «Creixement urbà i...».
59. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Identificador: 1254. Sant Pere Més Alt, 72-74, Victòria, 4-6.

Casa-fàbrica Canaleta-Sert i Solà, 1753-1865

Fàbrica d'indianes (Canaleta)
Fàbrica de filats de cotó (Vilaregut)
Fàbrica de teixits de mescla, tapissos
i catifes (Sert i Solà)

Carrer de Sant Pere Més Alt, n.ºs 49-51 i 55,
carrer de Trafalgar, n.ºs 38-46 i Passatge
de Sert

Màquines:

30 a 55 torns manuals de filar (1765,
Canaleta)
42 telers (1768, Canaleta)
80 telers (1783, Canaleta)
(?) màquines de filar «angleses» (1800,
Vilaregut)
(?) màquines «xicas» (*jennies*), (1800,
Vilaregut)

Nombre d'operaris:

181 estimats (Canaleta, 1768)
40 (Vilaregut, 1800)

Arquitectura:

Reforma de la casa-fàbrica (Canaleta, 1765)
Autor: desconegut
Ampliació del prat d'indianes (Canaleta,
1776)
Autor: desconegut
Edificació de la casa-fàbrica.
Autor: desconegut (mitjan segle XIX)

Edifici existent

Inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona

Josep Canaleta i Poch (1714-1768)¹ fou mestre veler i fabricant d'indianes de Barcelona. Va ser un dels iniciadors i pioners de la introducció de la filatura de cotó a Catalunya. Canaleta ja devia ser un experimentat fabricant quan, arran de la mort d'Antoni Serra, va entrar a la fàbrica d'indianes d'Esteve Canals el 1743,² on treballà fins al 1752. Els socis van signar un acord perquè, a canvi del compromís de Canals, «de gràcia [li ensenyés] Thomàs Canet [...] lo secret de fer colors per pintar, ó estampar las Indianas, com així mateix lo modo de fer los bullisatjes, trempatjes, lluminatjes, masticatjes, y demés necessari fins a posar ditas Indianas a la perfecció en que deuen quedar».³ Canaleta es va comprometre a treballar com a fabricant en exclusiva per a la companyia, a mantenir el secret dels coneixements que li ensenyessin i a transmetre'ls només a les persones que li indiquessin els seus patrons, amb una penalització de 1.000 lliures per infracció.

Canaleta treballà a la fàbrica Canals durant un període de nou anys, tenint com a ajudant tècnic Francesc Ribas. El 1752 donà per acabat el contracte per obrir la seva pròpia fàbrica d'indianes. L'any següent, constituïu una companyia formada per quatre socis, amb un capital de 16.000 lliures catalanes i una direcció concertada.⁴

Li van donar suport principalment els seus parents associats: el seu germà Francesc, d'ofici vidrier, el seu cunyat Miquel Vidiellas, teixidor de seda, i Antoni Grau, hostaler.⁵ La companyia teixia fil de cotó de Malta i estampava les indianes destinades al mercat interior i al colonial, amb una xarxa comercial a València, Toledo i Madrid.⁶ També tenia tractes amb la Companyia de Comerç de Caracas per a l'exportació a Amèrica.⁷ Els anys següents va gaudir d'un creixement espectacular.

Josep Canaleta va fer construir la seva fàbrica el 1753 en uns terrenys situats a la part nord del carrer de Sant Pere Més Alt, a tocar de la muralla de terra. La fàbrica es va poder estendre cap al jardí i els horts i va acabar ocupant-los amb un edifici de nova planta de dimensions considerables: la quadra feia uns 32,50 metres per 7,75 metres. No va caldre reutilitzar els edificis vells i en les obres s'hi va remoure molta terra.⁸ En la construcció va intervenir el fuster Jacint Henrich,⁹ del carrer dels Carders, el mateix que aixecà la fàbrica Canals.¹⁰ L'emplaçament de la fàbrica ha estat confirmat en el registre d'Obreria per les obres de reforma que es realitzaren l'any 1765.¹¹

L'encariment del cotó procedent de Malta va provocar les primeres crisis i les primeres experiències en la filatura del cotó americà gràcies a Jaume Campins, a Mataró, abans del 1748, i a Bernat Glòria, a Barcelona, el 1751.

Com afirmen Ramon Grau i Marina López,¹² foren unes iniciatives conjunturals que s'eclipsaren en funció de les maniobres econòmiques dels cotoners de Malta. Per aquesta raó, l'empresa de Canaleta, oberta el 26 de setembre de 1765,¹³ es considera la primera filatura d'Espanya, ja que es va avançar a l'hora de substituir el fil de cotó de Malta pel cotó en floca de Veracruz.

Va ser en aquesta conjuntura econòmica que Josep Canaleta sol·licità franquícies per importar cotó en floca de Llevant i d'Amèrica. Per avalar la seva petició, Canaleta feia saber que tenia a la seva fàbrica de Barcelona uns 30 torns manuals de filar on treballaven dones i nens.¹⁴ Fou també aleshores que la Junta de Comerç va donar suport a la sol·licitud de Canaleta i que es posicionà públicament per tal «que los fabricantes prefieran el algodón de nuestra América al de los extranjeros».

Thomson afirma que les tècniques del filat de Canaleta procedien d'Alemanya, de la frontera suïssa, i s'introduïren grans rodes de filar dirigides per una mestra filadora de la ciutat de Constança encarregada d'instruir en el seu ús. Cap a l'octubre del 1765, Canaleta ja tenia 55 d'aquestes noves rodes de filar accionades per 55 filadores que havien rebut formació¹⁵ per fer anar unes màquines que devien suscitar la reforma de la fàbrica, iniciada el novembre del 1765.¹⁶ D'altra banda, per estampar, s'havia anat introduint el teixit de lli europeu destinat al comerç colonial. Es produí un autèntic boom comercial en el precís moment en què la *jenny* i la màquina d'Arkwright començaven a estar disponibles.¹⁷ El 1768, Canaleta demanà a la Junta General de Comerç la utilització de dos vaixells per exportar indianes de la ciutat de Barcelona a Veracruz i importar-ne floca de cotó.¹⁸

El 1768 Josep Canaleta i Poch va morir sense fills per continuar el negoci, i va deixar com a hereu universal el seu nebot Joan Canaleta i Font (Barcelona 1744-1808).¹⁹ La societat s'anomenava Josep Canaleta, Hereu i Cia. i estava formada per quatre socis, amb un capital de 33.401 lliures i una direcció concentrada amb el 38,8 % del capital, segons l'acta de continuació de l'1 de gener de 1770.²⁰

Dos anys abans, Joan Canaleta ja havia assumit la direcció de l'empresa del seu oncle exercint de fabricant d'indianes en el període econòmicament més fructífer. Entre el 1768 i el 1799, està documentat que Josep Canaleta, Hereu i Cia. era una fàbrica interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó, que va registrar un increment progressiu del nombre de telers de 42 (1768) fins a un total de 80 (1783) i que tenia 4 accions.²¹

Les mateixes fonts citen que entre el 1768 i el 1785 la fàbrica estava localitzada al carrer de Sant Pere Més Alt. Aquesta dada quedà confirmada a l'Arxiu d'Obreria quan el mes de març del 1776 Joan Canaleta sol·licitava una llicència per reformar la casa de Sant Pere Més Alt,²² i el mes de juny del mateix any ampliava el prat d'indianes que tenia a Sant Martí de Provençals

amb l'adquisició d'un nou terreny.²³ Un plànol de la Sèquia posterior al 1785 confirma la localització del prat d'indianes, situat geogràficament en el municipi de Sant Martí de Provençals, a prop de la platja, i equipat amb diverses edificacions.²⁴

Quan va esclatar la Guerra Gran el 1793, igual que altres fabricants com Gònima i Rull, Canaleta es comprometé a pagar deu homes armats i a muntar la guàrdia de la ciutat amb trenta homes de la fàbrica un cop per setmana. L'any següent, malgrat les dificultats que van afectar la navegació transoceànica durant els primers mesos de la guerra amb la República Francesa,²⁵ Canaleta va tenir el mèrit de ser el primer a introduir una voluminosa remesa d'estampats pel port de Veracruz, amb uns guanys aproximats de 100.000 lliures catalanes.

En un moment de gran sintonia amb la corona, en general, els components del cos de comerç aspiraven a un títol de noblesa, però hi hagueren excepcions entre alguns dels fabricants. La més important va ser la de Joan Canaleta i Font, home d'una innegable presència pública en la vida de la ciutat. Havia ingressat a la matrícula de comerciants el 1787 i va formar part de la Junta de Comerç del 1794 al 1799. Va ser elegit diputat del comú dues vegades, el 1795 i el 1802. Aquesta segona vegada va obtenir quaranta-vuit vots en primera volta.²⁶ En paraules del baró de Maldà:²⁷ «Lo comú del poble apar molt inclinat en favor de don Joan Canaleta, a qui aclamen molts com a bon patrici i mereixedor d'alguna gràcia per sos mèrits particulars».

El compromís de Joan Canaleta com a diputat del comú el va fer participar en nombroses comissions d'obres públiques i d'assistència social durant la crisi econòmica de fi de segle. Va ser comissionat d'obres públiques del 1797 al 1802, director de camins el 1799 i vocal de la Junta de Conferències i Auxilis.²⁸ El 1802 ocupà el càrrec de comissionat de la Reial Companyia de Filats de Cotó.²⁹ I tanmateix, Canaleta, amb Gomis, Bransi i Gironella, foren escollits per formar part de la comissió de representació dels gremis per organitzar la recepció de la visita reial de Carles IV el 1802.³⁰

Diverses fonts indiquen que Canaleta va introduir a Barcelona el cilindre d'estampar inventat per T. Bell el 1785,³¹ però sembla clar que, absorbit pel seu paper d'home públic, l'activitat de la seva fàbrica va anar decreixent, fins que el 1798 aquesta ja no figurava en el cadastre. Els fills de Joan Canaleta van seguir la carrera militar i sembla que no s'interessaren pels afers industrials. Finalment, la fàbrica va ser llogada com a espai industrial a un dels representants de les noves generacions: Joan Vilaregut i Padrós (Manlleu, 1761 - Barcelona, 1832).³²

Segons el llibre d'entrades de Joan Vilaregut, l'any 1800³³ havia llogat la fàbrica Canaleta, on va fer instal·lar màquines de filar «angleses», adquirides el 1799, i màquines «xicas». En aquell mateix edifici també hi treballaven una quarantena de teixidors. Vilaregut havia concentrat les màquines *jennies*

Fragment del plànol de la Sèquia, amb la localització del prat d'indianes i la fàbrica Canaleta.
AHCB, Gràfics Núm. reg. 02690, 1785

seguint els manuals fabrils que regien les «contínues» o «angleses», la qual cosa havia anat associada amb una ambiciosa estratègia empresarial que consistia a filar un ampli catàleg de fils: els ordits més bastos amb les contínues (màquines que no podien fabricar fils per a la trama) i les trames, molt fines en comparació amb el que se solia fer a Barcelona, amb les *jennies*.³⁴

Canaleta havia estat dirigent de la Reial Companyia de Filats de Cotó, i el 1804 encara s'erigia en representant del fabricants de Barcelona quan es va dirigir al rei reclamant mesures contra el contraban i la construcció de fàbriques d'estampats a Amèrica.³⁵ Segons l'inventari del 1807, Joan Vilaregut

i Cia.³⁶ disposava d'una fàbrica nova de teixits amb 29 telers i prat per a pintats i tenyits de color vermell al Raval; una fàbrica de teixits i filats amb 100 telers, 46 màquines de filar i 12 de cardar al carrer d'en Cortines, i una filatura de riu a Martorell,³⁷ equipada amb 18 màquines «angleses», és a dir, contínues.

No hi ha, però, cap referència a la fàbrica de Sant Pere Més Alt, probablement perquè no era de la seva propietat. Després de la mort de Joan Canaleta el 1808, i coincidint amb la crisi de la guerra del Francès, la fàbrica de Vilaregut var fer fallida. En una llicència de l'any 1846 de la casa-fàbrica Ramoneda,

Porta d'accés de l'actual Passatge de Sert

Al mig i a la dreta, edificis de la dècada del 1850, aixecats suposadament per Josep Carreras. A l'esquerra, edificis aixecats per Domènec Sert a partir de 1865

situada en unes parcel·les veïnes dels números 43-45³⁸ del mateix carrer, hi ha constància documental i gràfica que la fàbrica Canaleta encara era coneguda pel nom de la família. També sabem que el 1847 Àngel Canaleta, descendent del fabricant Josep Canaleta, era el propietari de la parcel·la que arribava fins al número 57 de Sant Pere Més Baix,³⁹ propietat d'Antoni Faura.⁴⁰

Durant aquest període de temps la fàbrica Canaleta va estar ocupada per la fàbrica de teixits de Josep Carreras i Font.⁴¹ Probablement es van substituir les antigues edificacions i es van aixecar en el seu lloc els edificis actuals, que donen façana al carrer de Sant Pere Més Alt, números 40 i 51, i els habitatges interiors, que conformen una banda del passatge a l'estil del de Bernardí Martorell i que són d'una data posterior als *quarterons* Garriga del 1858.

Finalment, l'antiga casa Canaleta va ser ocupada pels teixidors de llana Bonaventura Solà i Guixà (segle XIX) i Domènec Sert i Rius (Barcelona, 1832-1897), que van establir-hi la companyia de catifes de llana i tapissos amb mescla de seda Bonaventura Solà i Cia., societat constituïda el 1863.⁴²

L'antiga fàbrica d'indianes Canaleta —després de Vilaregut i de Carreras, finalment ocupada i reformada per Bonaventura Solà i Cia. entre el 1865 i el 1867— era una parcel·la amb una gran extensió de terreny que arribava fins

a tocar la muralla de terra. Aquesta particularitat és la que va permetre que, amb la formació de l'Eixample i el traçat del carrer de Trafalgar, es realitzés, a més de la construcció de nova planta de les quadres interiors, l'ampliació dels terrenys i la construcció d'un nou edifici representatiu, datat del 1865, i amb façana principal al carrer de Trafalgar, números 38-46.

Les expectatives urbanístiques, la centralitat i la tradició menestral del barri de Sant Pere, que combinava històricament tipologies de producció amb les de residència, animaren Domènec Sert i Rius a reutilitzar els edificis de la dècada del 1850 per a habitatge i per reedificar parcialment, entre el 1865 i el 1867, una casa-fàbrica per l'interior de la qual es pogués transitar a través de l'actual Passatge de Sert, amb la qual cosa el barri de Sant Pere i el nou Eixample quedaven enllaçats.⁴³

En conclusió, l'actual fàbrica del Passatge de Sert està formada bàsicament per dos tipus d'edificacions. Per una banda, tenim els edificis corresponents a la dècada del 1850, probablement aixecats per Josep Carreras i Font, encara existents i amb façana al carrer de Sant Pere Més Alt, 40 i 51. Per altra banda, trobem una gran quadra interior i els edificis del carrer de Trafalgar aixecats per Domènec Sert i Rius el 1865. Aquesta edificació industrial està inclosa en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.⁴⁴

1. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*
2. Vegeu «Casa-fàbrica Canals», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
3. AHPNB, Notari Josep Cols, 8 de novembre de 1743, f. 275-76. Citat per THOMSON, *Els orígens de...*
4. Josep Canaleta: fàbrica d'indianes, 4 socis. Acta de continuació, 1/1/1753; abans de propietat individual del titular. Capital: 16.000 lliures (balanç). Direcció concentrada: 37,5 %. (AHPNB, Notari Ramon Aliet, 1755, f. 18). GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».
5. MOLAS RIBALTA, *Los gremios barceloneses en el siglo XVIII*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1970.
6. THOMSON, *Els orígens de...*
7. J. ALBAREDA i S. SANCHO, «Catalunya el 1765: un informe econòmic i polític», Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya, *Revista d'Història Moderna* (Barcelona), 8, I (1988).
8. AHPNB, Notari Josep Cols, 19 d'agost de 1753, f. 160-62. (Construcció de la fàbrica Canaleta). THOMSON, *Els orígens de...*
9. Segurament estem parlant de Jacint Enrich (o Henrich, 1700-1778), resident al carrer dels Carders i després al carrer de Sant Pere Més Baix. Ocupà càrrecs en el gremi de fusters: receptor (1755), examinador (1764) i prohom en cap (1768). Citat per M. ARRANZ, *Mestres d'obres i...*
10. Vegeu «Casa-fàbrica Canals», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
11. AHCB, Obreria C-26, 19 de novembre de 1765: «Canaleta [...] de la fàbrica d'indianes del carrer de St Pera mes alt [...] per tres balcons». Sense plànol.
12. GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».
13. «Según se desprende del acta de la sesión celebrada por la Junta de Comercio de Barcelona en 26 de septiembre de 1765, la primera fábrica de hilados de algodón que hubo en España fué la que estableció entonces don José Canaleta», citat a Àngel RUIZ PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona*, Barcelona, 1919. Vegeu també Lucas BELTRÁN i FLÓREZ, *La industria algodonera española*, Barcelona, Ministerio de Trabajo, 1943; i Francesc TORRELLA i NIUBÓ, *El moderno resurgir textil de Barcelona*, Barcelona, Cámara Oficial de la Industria, 1961.
14. GARCÍA i BALANÀ, *La fabricació de...*
15. BC, JC, reg. 83, Correspondència, 16 de setembre de 1765.
16. AHCB, Obreria C-26, 19 de novembre de 1765: «Canaleta [...] de la fàbrica d'indianes del carrer de St Pera mes alt [...] per tres balcons». Sense plànol.
17. James THOMSON, «Transferencia tecnológica en la industria algodonera catalana: de las indianas a la selfactina» *Revista de Historia Industrial*, 24 (2003). Vegeu també THOMSON, *Els orígens de...*
18. THOMSON, *Els orígens de...*
19. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*
20. AHPNB, Francesc Comelles, 1770, f. 195: «Josep Canaleta, hereu i Cia.», fàbrica d'indianes. 4 socis. Acta de continuació, 1/1/1770 (vegeu acta núm. 3), després de la mort del titular. Capital: 33.401 lliures, 14 sous i 10 diners, de balanç. Direcció concentrada: 38,8 %. Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».
21. GRAU, *Telares, acciones y...*
22. AHCB, Obreria C-35, 8 de març de 1776: Llicència presentada per Juan Canaleta, comerciant, per a la reforma de la seva casa del carrer Sant Pere Més Alt. Sense plànol.
23. AHCB, Obreria C-35, 3 de juliol de 1776: «Juan Canaleta Fabricante de Indianas [...] establecimiento de una porción de terreno arenosa y público [...] en San Martin de Provençals [...] para la extensión del Prado que tiene allí inmediato», «al mediodía de la carretera del Juncar». Plànol terrenys, sense signatura.
24. AHCB, Gràfics, Núm. reg. 02690, 1785 (després de): «Plano o mapa geométrico q[ue] manifiesta el terreno q[ue] desde la Azquia R[ea]l y Condal [...] Prado de Canaleta». Llegenda: «L - Prado y Fábrica de Canaleta». Plànol sense signatura.
25. AHCB, Fons de Fallides, B 405, Copiador de cartes de Miquel Pou. Carta de 17 de setembre de 1794 a Joan Bta. Forns de Caracas. Citat per Josep DELGADO RIBAS, «El algodón engaña, algunas reflexiones en torno al papel de la demanda americana en el desarrollo de la indianería catalana», *Manuscrits*, 1 (gener de 1993), pàg. 61-83.
26. Pere MOLAS RIBALTA, «Diputats i Síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)», *Revista de Dret Històric Català*, 4 (2004).
27. Rafael d'AMAT i DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de sastre/ 1769-1791*, VI, pàg. 47.
28. Pere MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona, Curial, 1977, pàg. 299.
29. ANÒNIM, *Almanak Mercantil...*, pàg. 245.
30. M. de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *Barcelona, Corte. La visita de Carlos IV en 1802*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1973, pàg. 83 i 89.
31. *Enciclopèdia Catalana...*
32. Vegeu la casa-fàbrica de Joan Vilaregut, dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
33. AHCB, FC, B 304, Joan Vilaregut: «Llibre de Entrades de Juan Vilaregut. Any 1799 y Any 1800» (1798-1818).
34. GARCÍA i BALANÀ, *La fabricació de...*
35. BC, Fons d'Erasme de Gònima / d'Erasme de Janer. 4.1.2.20. Petició de mesures contra el contraban i la construcció de fàbriques d'estampats a Amèrica / Comissió de Joan Canaleta i Joan Bosch a Madrid per a les fàbriques de Barcelona, 1804.
36. AHPNB, Notari Lluís Marsal, Manual 1807, f. 311 i seg. Citat per GRAU, «Empresari i capitalista...».
37. No ha estat possible identificar aquests dos edificis.
38. AHCB, Gràfics, Núm. reg. 04029, 1852: «Plano terreno de la casa propia de Rafael Ramoneda». Carrer de Sant Pere Més Alt. Planta, signa Gerónimo Granell y Barrera. Plànols corresponents a la llicència d'instal·lació de la màquina de vapor del 9 de juny de 1846. Les descripcions del veïnatge en el plànol eren, a l'esquerra, Catarineu i Tirigall, i a la dreta, Payas i Canaleta. En conclusió, aquestes descripcions permeten identificar la posició de la casa-fàbrica Canaleta en el número 49-51 de Sant Pere Més Alt, posteriorment ocupada per la fàbrica Sert i Solà.
39. BC, Fons Renart, llig. XLIV (R. 5945). Paret mitgera entre Àngel Canaleta i Antoni Faura, al carrer Alt de Sant Pere (1847).
40. Vegeu «Casa-fàbrica Faura», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
41. «Fábricas de Tejidos de lana, hilo y algodón, "Carreras y Font, José", calle Alta de San Pedro 49» dins ANÒNIM, *El consultor...*
42. Vegeu «Casa-fàbrica Sert i Solà», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
43. Sobre l'ampliació de la fàbrica Sert cap al carrer de Trafalgar, vegeu: D. CARBÓ i J. MARTÍNEZ MARTÍN, «La trajectòria vital d'una finca: Catifes Sert» dins X. BASIANA, M. CHECA ARTASU i J. ORPINELL, *Barcelona, ciutat de fàbriques*, Barcelona, Ed. Nau, 2000, pàg. 170-171. Resum d'un treball més ampli sobre la trajectòria de les instal·lacions d'aquesta fàbrica als carrers de Sant Pere Més Alt i de Trafalgar.
44. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Edifici d'habitatges (inclou el Passatge Sert). Carrer de Trafalgar, 38-46, Sant Pere Més Alt, 49-51 i 55, Passatge Sert. Identificador: 3034. Nivell de Protecció: C:C. Qualificació urbanística: 12d (p) 12c (p).

Fàbrica d'indianes

Carrer de Sant Pere Més Alt, núm. 46 i carrer de l'Argenteria, núm. 12

Màquines:

12 telers (1785)

16 taules d'estampar (1829)

Nombre d'operaris:

desconegut

Arquitectura:

Reforma i ampliació de la fàbrica (1807)

Autor: Pere Fiter, mestre d'obres

Reforma i ampliació de les cases (1816)

Autor: Pere Fiter, mestre d'obres

Edifici existent

Inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona

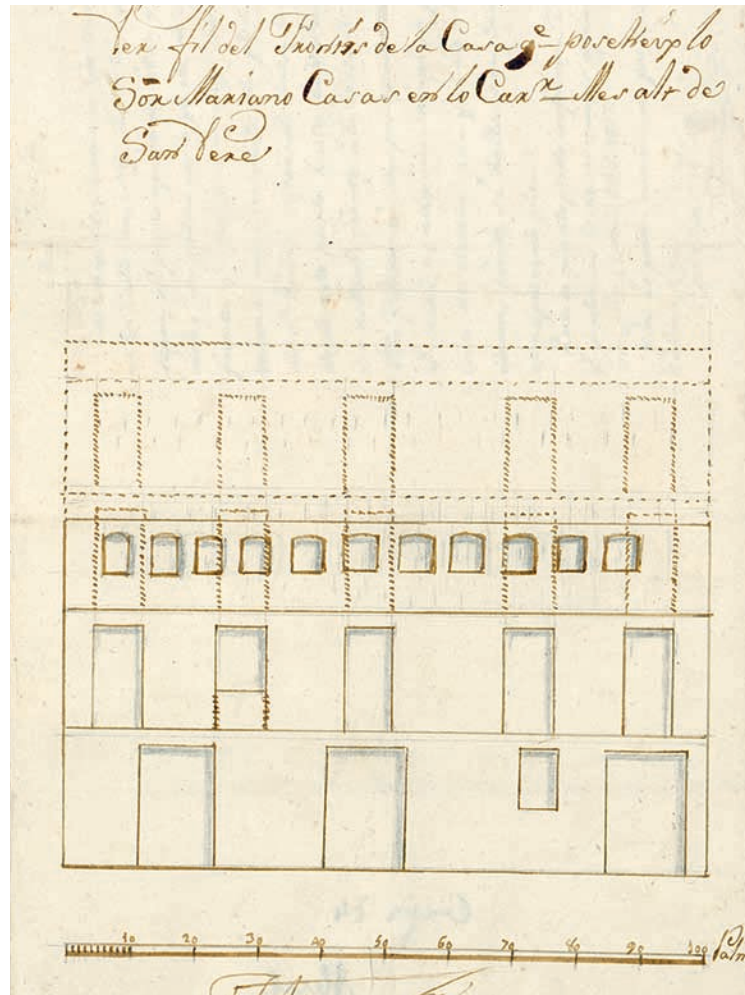
Casa-fàbrica Casas, 1785

Marià Casas (segle XVIII - segle XIX) fou un fabricant de pintats de Barcelona establert al barri de la Ribera des del 1774.¹ El 1782 participava en la fundació de la companyia Francesc Bruguera, Marià Casas i Cia., amb tres socis i destinada a muntar una «Fàbrica de pintar telas, cotons i altres coses».² Francesc Bruguera (segle XVIII) era un torcedor de seda que s'havia associat prèviament amb un altre fabricant d'indianes, Josep Capelino. El tercer soci era Bonaventura Xuriach, també del gremi de la seda,³ mestre galoner establert en els carrers de Gignàs i Ample.⁴

Segons Thomson aquesta companyia va ser una de les principals fàbriques instal·lades al Raval, en aquest cas al carrer del Carme i amb 55 operaris,⁵ que va subsistir com a empresa reglamentada fins al 1790.⁶ Poc després d'aquesta primera experiència, el 1785 Marià Casas va muntar la seva pròpia fàbrica amb la constitució de la societat Marià Casas i Cia., formada per 6 socis que feren una aportació de capital molt modesta —6.400 lliures— i amb una direcció polaritzada compartida per dos dels socis principals.⁷ L'any 1789 ja era una fàbrica especialitzada en l'estampació, els «pintats» sobre llenços que es teixien en diferents llocs de Catalunya.⁸ Tot i que disposava d'un mínim de 12 telers corrents de la secció reglamentada, aquesta fàbrica es nodria de teixits forans. Marià Casas, o membres de la seva família, devien participar també en la creació d'altres societats. El 1792 es renovava una societat anomenada Casas, Ricart, Amigó i Cia., amb un capital de 12.000 lliures catalanes.⁹ Hi ha també el cas de Valentí Casas i un altre soci, que volien posar en marxa un cilindre d'estampar l'1 d'octubre del 1800.¹⁰

La fàbrica estava situada al barri de la Ribera, al carrer de Sant Pere Més Alt, número 46 (actual), en un antic casal comercial probablement de finals del segle XVII —probablement del 1699, com diu la llinda de l'entrada principal—, que va ser reformat i ampliat per fer les funcions de fàbrica d'indianes. El 1807, un any abans de la invasió napoleònica, Marià Casas va fer reformar i ampliar l'antiga casa de Sant Pere Més Alt. Aquesta llicència, presentada a Obreria el 10 de març del 1807,¹¹ ens permet observar un perfil de façana dissenyat pel mestre d'obres Pere Fiter.¹²

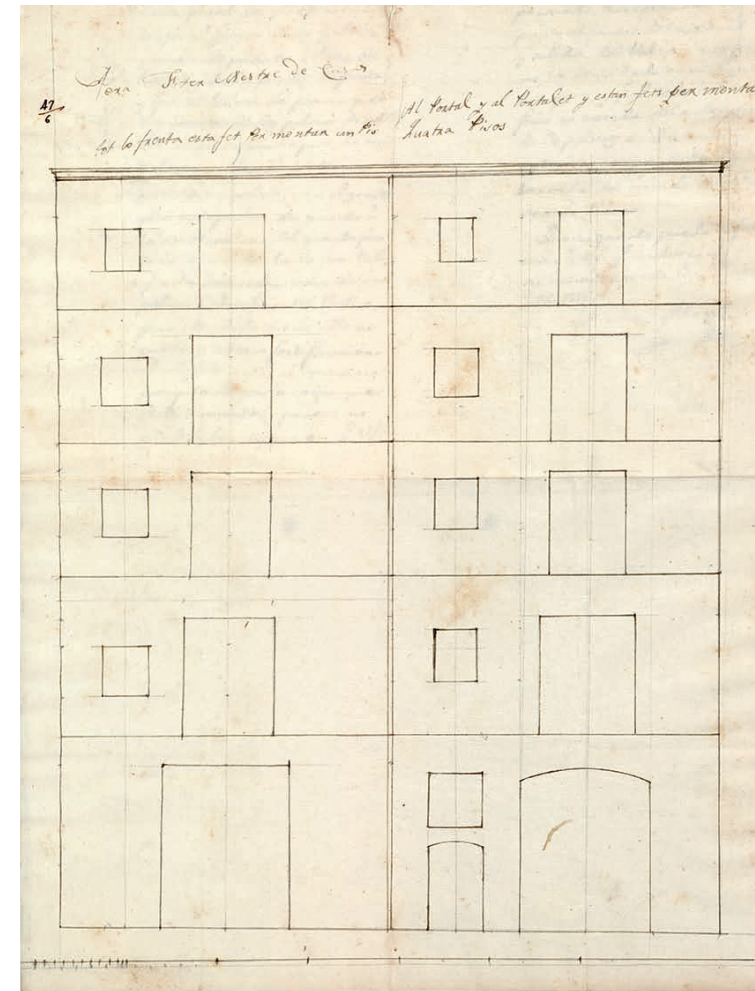
La coberta inclinada va ser substituïda per la coberta plana segons les exigències dels edictes d'Obreria, i la solana o galeria correguda de finestres tardomedievales va perdre les seves funcions i també va ser substituïda per una remunta de traçat neoclassicista. En aquest cas, les portes de la planta baixa són d'arc pla i no han estat transformades o mutilades com sovint passava amb les portalades medievals d'arc de mig punt. Aquest disseny de façana és

Aquesta llicència presentada a Obreria el 1807 ens permet observar un perfil de façana dissenyat pel mestre d'obres Pere Fiter, que és una clara representació gràfica del procés de transformació d'un casal medieval o barroc en una fàbrica d'indianes neoclàssica, gràcies a la superposició gràfica de l'edifici original (a línia) i el projectat (a punts). AHCB, Obreria C-XIV, caixa 74, 10 de març de 1807

plenament identificable en la parcel·la número 46 del carrer de Sant Pere Més Alt, edifici actualment existent, treballat amb carreus de pedra a la planta baixa i estucs a les superiors, que originàriament estaven esgrafats.

En planta, l'edifici té una profunditat de 16 metres, amb un pati de llums que devia estar lligat a l'entrada noble de l'habitatge principal. Els *quarterons* Garriga del 1858 evidencien, a la part posterior del cos principal de la casa, la presència d'uns cossos edificats d'una planta i disposats de

Plànol presentat per a la remodelació de les cases de Marià Casas al carrer d'Argenter. AHCB, Obreria C-78, 15 de maig de 1816

forma simètrica, els quals devien formar part probablement de les quadres de treball.

El 1803, Marià Casas ja era un reconegut estampador de la ciutat. L'any següent, la seva companyia va ser una de les signants del manifest contra el contraban que fou presentat pels fabricants a la Corona.¹³ La crisi de la guerra del Francès, entre el 1808 i el 1814, devia afectar l'empresa Casas de la mateixa manera que afectà el conjunt dels fabricants: condemnant la indústria

Façana de la casa-fàbrica Casas, recentment rehabilitada amb la transformació de la finestra original en una nova porta d'escala de veïns

a la paràlisi econòmica. Malgrat la guerra, va ser una de les empreses supervivents de la crisi. El 1816, Marià Casas es feia reformar unes cases de la seva propietat al carrer de l'Argenter, número 10 (antic), sota la direcció del mateix mestre de cases Pere Fiter, que com en la dècada anterior dissenyà la nova façana.¹⁴ Donada la proximitat del carrer de l'Argenter amb el de Sant Pere Més Alt, creiem que formaven part de la mateixa propietat de la fàbrica, en el número 16 (actual) del carrer de l'Argenter, i que feien les funcions d'habitatges vinculats a l'activitat industrial.

Amb el Trienni Constitucional, el 1822 Marià Casas, que ja comerciava des del port de Barcelona, fou també un dels signants contra l'establiment d'un port franc a Cadis. Aquell any ja havia delegat responsabilitats de l'empresa en el seu fill, Joan Casas i Vilarrubia, que va assumir el paper de fabricant i representant a la fàbrica en les gestions realitzades per l'ajuntament constitucional per costejar i portar a terme l'enderroc de l'antic cementiri de Sant Pere de les Puel·les, per convertir-lo en l'actual plaça de Sant Pere.¹⁵ El 1826, amb la posada en marxa de l'abastiment públic de l'aigua de Montcada, Joan Casas sol·licitava el subministrament de dues plomes d'aigua per a la seva fàbrica de pintats.¹⁶ Al padró general de fabricants del 1829, en el capítol de fabricants d'estampats de la part de la Ribera, constava l'empresa de Casas amb 16 taules d'estampació —una quantitat important— ubicades al carrer de Sant Pere Més Alt, número 5 (antic).¹⁷

La continuïtat de la companyia de comerç Mariano Casas e Hijo està reflectida en la *Guia de forasters* del 1842¹⁸ i en la propietat dels prats de blanqueig que posseïen a Sant Martí de Provençals, encara a nom del fundador. L'empresa presentà a l'exposició celebrada l'any 1844 unes «indianas de varios colores de las llamadas Julianas de Lámina». Les «julianas de làmina» eren aquelles que tenien una amplada superior: 36 polzades (78 cm) en lloc de les 32 ordinàries.¹⁹

A partir d'aquests anys l'empresa passà als hereus i es denominà Marià Casas i Fills. Aleshores la societat estava formada pels germans Joan i Domènec Casas i Vilarubias, i el 1844 tenia interessos inversionistes en la creació del Banc de Barcelona, amb 10 i 2 accions respectivament. L'activitat industrial va ser continuada per Joan Casas i Vilarrubias, que es va situar al capdavant de la fàbrica d'estampats del carrer de Sant Pere Més Alt, número 46 (actual), segons l'anotació d'*El consultor* del 1857.²⁰

Aquesta darrera adreça s'ha pres també com a referència per localitzar la reforma que Pere Fiter realitzà el 1807 per a la fàbrica d'indianes de Marià Casas. L'edifici, actualment existent en el número 46 de Sant Pere Més Alt, coincideix amb el representat gràficament pels documents d'Obreria del 1807 pel que fa a les obertures de la planta baixa, amb l'excepció, però, que alguns dels balcons previstos es van mantenir com a finestres.

L'edifici està inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona,²¹ on se'n fa la següent descripció: «Edifici d'habitatges amb principal i dos pisos [?], que té la data de 1699 gravada a la clau d'un dels baixos. Dels 5 balcons del principal, molt destacat, només els dos dels extrems tenen llosana de pedra, mentre que els altres la tenen de ferro forjat i rajoles de flor de gira-sol sobre cartel·les; a la resta, finestres i balcons amb marc de pedra. Els esgrafiats que envolten totes les obertures, fingint severes emmarcaments arquitectònics, no consten al catàleg del 1913 fet per Comas i deuen ser fruit

del gust classicista de la dècada següent. A la part posterior de la parcel·la hi ha un cos edificat molt posterior a la façana, ocupat per habitatges. Al vestíbul, el principal té una escala diferent de la que condueix a la resta d'habitatges».

Actualment és un edifici d'ús residencial que manté el cos frontal de la casa d'una amplada similar al projectat el 1807. Recentment la finca ha estat rehabilitada i s'han restituit uns esgrafiats perimetrals de balcons i finestres. Amb la rehabilitació, però, s'han cancel·lat els antics accessos als habitatges i s'ha format un nou vestíbul d'entrada, amb la qual cosa una finestra s'ha convertit en la porta de l'escala i l'antic portal de carruatges ha quedat integrat en la planta baixa comercial. Pel que fa a l'ocupació del pati d'illa, existeix un cos interior de cinc plantes i un altre de dues plantes, ara destinats a habitatges i a comerços, edificis aixecats en una data indeterminada, posterior al 1858,²² en substitució de les quadres.

El 1862 Marià Casas i Fill tenien una fàbrica d'estampats establerta a Sant Martí de Provençals, en la qual hi havia instal·lada una màquina de vapor per fer anar dos cilindres d'estampar, una perrotina amb 28 obrers i uns prats de blanqueig veïns amb 25 operaris més. És a partir del 1869 que apareix com a successor de la companyia Joaquim Casas i Jover, propietari de diverses patents per estampar sobre batista i sobre mocadors de llana, cotó i estam. Joaquim Casas exercia d'estampador a Sant Martí de Provençals i el 1871 presentà una rica col·lecció d'indianes a l'exposició organitzada per inaugurar la nova universitat barcelonina. Casas i Jover es consolidà com una de les primeres empreses d'estampació del segle i va mantenir l'antiga casa-fàbrica del número 46 de Sant Pere Més Alt com a oficina de vendes. Aquesta empresa va subsistir fins a la segona meitat del segle xx.²³

1. CABANA I VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, pàg. 65.

2. *AHPNB*, Notari Josep Lluç i Vilallonga, 1781-1782, f. 531: «Francisc Bruguera, Marià Casas i Cia»; «Fàbrica de pintar telas, cotons i altres coses». 3 socis. Acta amb efecte des del 6 de juliol de 1782. Hi ha dos socis que «degan costejar tot quant sie necessari [...] per tenir tres taulas contínues» i que s'encarreguen de l'administració, mentre que l'altre soci només aporta el seu treball». Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».

3. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 233. També, MOLAS RIBALTA, *Los gremios barceloneses...*

4. *AHCB*, Obreria C-37, 26 de setembre de 1778: Llicència de Bonaventura Xuriach, galoner, carrer Gignàs, posar *sombrerera*. Sense plànol. *AHCB*, Obreria C-45, 26 de setembre de 1778: Llicència de Bonaventura Xuriach, galoner, afegir un pis i un obrador, variar portes al carrer Ample. Planta baixa + 4 plantes, 95 pams. Sense plànol.

5. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 277.

6. Vegeu «Casa-fàbrica Bruguera», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*

7. *AHPNB*, Notari Josep Ribas i Granés, 1785, 1a part, f. 50: «Marià Casas i Cia.», fàbrica d'indianes. 6 socis. Acta inicial, 16 de maig de 1785. Capital: 6.400 lliures en moneda. Direcció polaritzada: administració compartida per dos socis, 23,4 %, i fabricant, 17,9 %. Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».

8. *BC*, FG, caixa 54/4, «Estado de lo manufacturado por las Fabricas de Pintados de la Ciudad de Barcelona, que anualmente se pasan a la Junta de Comercio de este Principado». «Marià Casas i Cia», informava el 1789 que [totes] «Dichas Fieras Algodón [que s'han pintat l'any 1789] se han tejido en Distintos Lugares de Cataluña». Citat per Yoshitomo OKUNO, «Entre la llana...», pàg. 47-76.

9. *AHPNB*, Notari Josep Grau Sayrols i Carreras, 1792, f. 87: «Casas, Ricart, Amigó i Cia.»; fàbrica d'indianes. 5 socis. Acta de continuació, 7/3/1792; entrada de nous socis. Capital: 12.000 lliures. Direcció polaritzada: dos administradors, 50 % i un fabricant, 16,6 %. Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...».

10. *AHPNB*, Notari Tomas Villaró i Roca, 1800, fol. 180: Valentí Casas, 2 socis. Acta per continuar les operacions «d'una maquina o cilindro i prempsa [...] per premsar las pessas de indianas y telas de indianas», des de l'1/9/1800. Capital: 1.780 lliures, 18 sous i 8 diners —valor de l'instrumental i les obres. Intervé només un soci: 50 %.

11. *AHCB*, Obreria Consellers XIV C-74, 10 de març de 1807: Llicència de Mariano Casas, fabricant d'indianes, per a la reforma de la casa del carrer de Sant Pere Més Alt. Perfil, signa Pedro Fiter, mestre de cases.

12. Arranz esmenta Pere Fiter i Carbonell, procedent d'una família de mestres de cases i amb mestria del 1803. Va ser autor de les reformes dels fabricants Marià Casas (1807 i 1816), Esteve Planas (1814), del nou edifici del fabricant d'indianes Joan Calafell (1817), de les reformes del fabricant d'indianes Domènec Franquesa (1821 i 1828) i de la reforma del Palau del Marquès de Castellvell (1833).

13. CABANA I VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, pàg. 65.

14. *AHCB*, Obreria C-78, 15 de maig de 1816: «Mariano Casas, Fabricante de indianas [...] mudar el frontis de la casa n° 10 [...] calle llamada de Argenter [...] construir otro piso», planta baixa + 4 plantes. Façana, signa Pere Fiter, mestre de cases.

15. *AHCB*, Obreria C-88, maig de 1822: Enderroc del cementiri de St. Pere de les Puel·les: Reunió dels ciutadans: «Juan Casas, fabricante, Mas Alta de San Pedro» i altres. Ordre d'enderrocament de 23 de maig de 1822.

16. *AHCB*, Obreria C-96, 2 de maig de 1826: «Juan Casas y Vilarrubia y Dn. Estevan Planas, fabricantes de pintados [...] calle más alta de San Pedro [...] dos plumas de agua». Sense plànol.

17. Padrón General de Fabricantes de 1829, reproduït per GRAELL, *Historia del fomento...* «Fabricantes de estampados situados en la parte de la Ribera: Alta de San Pedro, núm. 5 [antic], Mariano Casas», 16 taulas d'estampació.

18. «Prados de blanqueo de hilo y telas de algodón. Casas, Mariano, Sant Martí de Provençals», dins ANÒNIM, *Guía de forasteros...*

19. CABANA I VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, pàg. 66.

20. Fàbriques d'estampats: Joan Casas i Vilarrubias, carrer de Sant Pere Més Alt, núm. 46 dins ANÒNIM, *El consultor...*

21. AJUNTAMENT DE BARCELONA. Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Carrer de Sant Pere Més Alt, 46. Identificador: 1250. Edifici d'habitatges. Època: 1699, amb reformes posteriors. Nivell de Protecció: B. Qualificació: 12 c (p).

22. Els *quarterons* Garriga del 1858 evidencien la presència d'uns edificis interiors disposats de forma simètrica, que deuen formar part de la fàbrica.

23. CABANA I VANCELLS, *Fàbriques i empresaris...*, pàg. 67. També *RPB*, Carrer de Sant Pere Més Alt, 46. La finca era propietat de Joaquim Casas i Jover, que segons consta va realitzar diverses obres de millora el 1885. Es va construir «un almacén despacho que ocupa los bajos de la parte posterior de la casa». A mitjan segle xx la finca era propietat de la firma Comadera S. A. Citat per VECLUS SL, CABALLÉ i GONZÁLEZ, *Cens d'edificis industrials...*

Fàbrica d'indianes

Carrer de Sant Pere Més Alt, núm. 27 (Palau-fàbrica d'indianes), carrer d'en Tantarantana (fàbrica de teixits i pintats), paratge anomenat «Lo Clot» (fàbrica de filats) i carrer dels Boters, núm. 4 (Palau Castanyer)

Màquines:

30 telers (Sant Pere Més Alt, 27, 1783)
2 rodes hidràuliques (paratge de Lo Clot, 1803)
6 màquines «angleses» (paratge de Lo Clot, 1804)
4 taules d'estampar (Sant Pere Més Alt, 27, 1829)

Nombre d'operaris:

133 en conjunt

Arquitectura:

Reedificació del palau-fàbrica (1805)
Autor: desconegut, atribuïble a l'arquitecte italià A. Ginessi i a l'arquitecte acadèmic A. Celles
Reforma de la fàbrica de Tantarantana (1830)
Autor: desconegut
Reforma del Palau Boters (1835)
Autor: Ramon Molet, arquitecte acadèmic

Edifici existent

Inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona

Casa-fàbrica Castanyer, 1779

Josep Castanyer i Codina (? - c. 1830),¹ fill del fabricant d'indianes Joan Castanyer, continuà la professió paterna. Josep Castanyer fundà la seva pròpia companyia d'indianes el 1779.² Especialitzada en la fabricació d'indianes i llenços, fou una de les més importants de Barcelona de l'última dècada del segle XVIII i de la primera del segle XIX. El negoci de Josep Castanyer provenia del seu pare, però en part també de les activitats del seu sogre, Salvador Molet i Albardasser, de Canet.³

El 1783 la fàbrica Joseph Castanyer estava situada en dos emplaçaments: al carrer d'en Tantarantana i també al carrer de Sant Pere Més Alt. Estava dotada de 30 telers instal·lats, una quantitat important que es mantindria fins passat el 1788.⁴ Integrada en el complex productiu de la ciutat, el 1785 la fàbrica de Pau Rovira treballava com a subministradora per a Josep Castanyer, i per la seva banda Castanyer subministrava llenços a la fàbrica Rull.⁵ L'activitat de l'empresa de Castanyer⁶ va ser pròspera, ja que el 1787 el pagament del cadastre s'incrementà de 200 a 300 lliures.⁷

Joseph Castanyer era una fàbrica d'indianes interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó, amb 4 accions els anys 1794 i 1799,⁸ que donava ocupació a uns 133 operaris.⁹ L'empresari ja estava prou ben situat socialment quan va ser elegit, el 2 de maig de 1794, diputat del comú per l'ajuntament borbònic.¹⁰

Amb una conjuntura econòmica molt favorable, la fàbrica va créixer ràpidament fins a convertir-se en una de les tres més importants de la ciutat, juntament amb les de Gònima i Joan Rull.¹¹ El 1800, Josep Castanyer va comprar els prats d'indianes de la família Magarola, situats a Sant Martí de Provençals, «en lo puesto dit “Lo Taulat”, y “Clos de la Mel”». ¹² Entre el 1800 i el 1801, la fàbrica, que encara no tenia prou ben integrada la filatura, comprava filats de cotó al Vallès Oriental, a les poblacions de Mosqueroles i Cardedeu.¹³

A partir dels primers anys del segle XIX, Josep Castanyer es plantejarà la introducció de la mecanització de la filatura. L'agost del 1804 Castanyer, com a «pintador», i els seus socis Llorenç Clarós i Manel Torner escripturaren la fàbrica situada «en lo paratge anomenat “Lo Clot”», els antics prats d'indianes dels Magarola comprats el 1800. Castanyer comptà amb un capital inicial de 10.000 lliures catalanes, de les quals el 50 % era una inversió en la compra de màquines de filar: sis màquines «angleses» (contínues). L'administrador de la fàbrica era un tal Josep Guàrdia,¹⁴ «director de las màquines de la fàbrica del Clot», que, a més d'un salari de 8,25 lliures

setmanals, el 1806 rebia «un catorceno de los beneficios líquidos que resultaran en dicha fábrica». Per sota de Guàrdia, només hi havia un majordom i dos nens.¹⁵

La filatura es posà en marxa sota la raó social Josep Guàrdia i Companyia, participada per Josep Castanyer i els altres socis, informacions que han estat investigades per Albert García Balañà a partir del Fons Castanyer de l'Arxiu Nacional de Catalunya.¹⁶

Llorenç Clarós (Figueres, 1754 - Barcelona, 1829)¹⁷ era un fabricant d'indianes reconegut que el 1785¹⁸ havia fundat una societat, Llorenç Clarós i Cia., amb una casa-fàbrica al carrer de Sant Pere Més Alt, cantonada amb la Riera de Sant Joan.¹⁹ Interessat per la mecanització de la indústria, juntament amb Manel Torner, el 1803 obtingueren una concessió per aprofitar l'aigua del rec Comtal per impulsar unes màquines amb l'ajuda d'unes grans rodes.

El dia 5 d'agost d'aquell any, l'intendent havia atorgat a Llorenç Clarós i a Manel Torner la «facultad de colocar y tener dentro de la acequia Rech Condal y en el paraje que más les acomode en la distancia o distrito que confronta con la casa de D. Juan Antúnez, sita en el lugar del Clot, dos ruedas para dar curso a la máquina de hilado de algodón que desean plantar». ²⁰ És del tot probable que en aquest punt estiguem parlant de la mateixa fàbrica amb la raó social Josep Guàrdia i Companyia, equipada amb les 6 màquines contínues. La fàbrica funcionà fins a l'entrada de les tropes franceses el 1808, però no ha estat possible identificar la seva ubicació al Clot.

Josep Castanyer disposava d'uns edificis a l'interior de les muralles, probablement una antiga casa-fàbrica, situats al carrer de Sant Pere Més Alt, número 27 (actual), que va fer enderrocar i reedificar l'any 1805 per edificar-hi un palau, un dels edificis civils més importants de l'època. L'edifici es va construir amb un traçat neoclassicista i a l'estil d'altres fabricants com els Magarola o els Gònima, que uns anys abans havien fet aixecar les seves cases-fàbrica neoclàssiques.

El projecte, presentat a llicència per Josep Castanyer el 1805,²¹ incorporava un plànol anònim l'autor del qual, per la qualitat del dibuix i la composició de la façana, és probable que fos un mestre de cases de formació acadèmica o coneixedor de les publicacions franceses i italianes que corrien entre els mestres d'obres de l'elit. Aquesta autoria ha estat suggerida per la tesi doctoral d'Enric Mira sobre l'arquitecte italià Antoni Ginessi, resident a Barcelona. Durant anys, aquest edifici, que encara existeix, ha estat identificat erròniament amb el Palau Dou de l'arquitecte Antoni Celles, de Sant Pere Més Baix, número 31, confusió que s'ha corregit gràcies als documents d'Obreria.²² La invasió napoleònica i l'inici de la guerra del

Façana del projecte de palau que volia construir Josep Castanyer el 1805. AHCB, Obreria C-72, 11 d'octubre de 1805

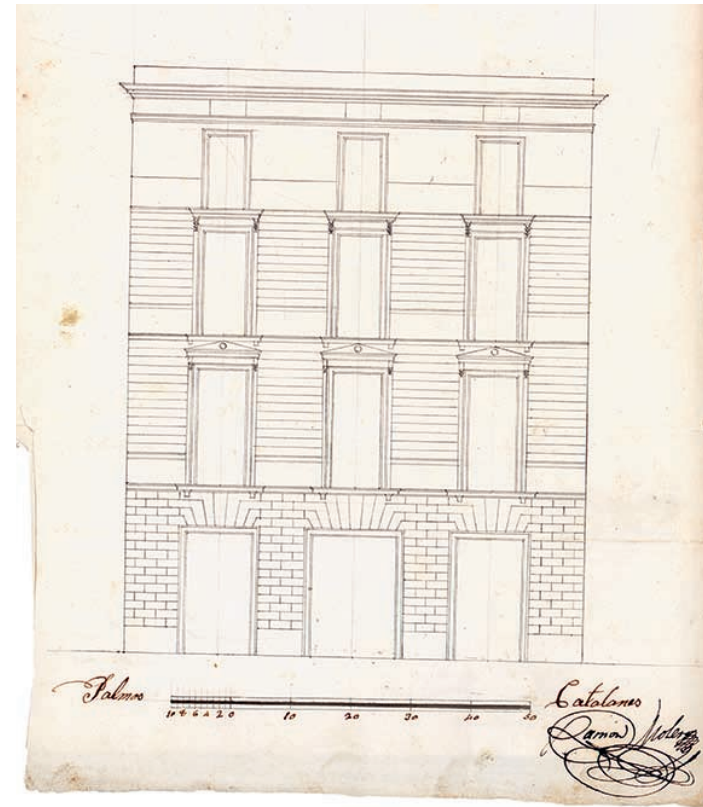
Façana de la reforma de la casa-fàbrica del carrer Tantarantana núm. 6 (antic) de Josep Castanyer. AHC, Obreria C-107, 2 de desembre de 1830.

Francès interrompran els treballs de construcció del palau entre el 1808 i el 1814. Segons Maribel Rosselló,²³ la planta baixa de l'edifici coincideix amb el disseny de la façana presentada el 1805; en canvi, el parament superior i la cornisa són diferents. És probable que els canvis fossin deguts a la intervenció d'un altre mestre d'obres quan es va reprendre la construcció, que va incorporar gerros, pedestals i un arc serlià al pati interior, que segueix uns esquemes poc ortodoxos i allunyats dels models defensats per Antoni Celles a la classe d'arquitectura de la Llotja (1815-1835).

Durant l'ocupació francesa, Josep Castanyer fou un dels fabricants i comerciants que no abandonaren la ciutat, tal com hem vist en els casos de Ramon Bonaplata i Francesc Ribas.²⁴

Thomson suggereix que la fàbrica reglamentada de Castanyer possiblement superà la crisi de la guerra del Francès.²⁵ Àlex Sánchez apunta també que, un cop passada la guerra, els grans fabricants d'estampats de Barcelona, entre els quals Josep Castanyer, foren sensibles a la mecanització. Encara que Rull va ser el primer d'instal·lar el cilindre d'estampar el 1817 i l'únic que el tingué durant bastants anys, per les mateixes dates s'hi van interessar uns altres fabricants, com Erasme de Gònima i Josep Castanyer.²⁶

Castanyer participà activament en el Trienni Constitucional. Va ocupar càrrecs a la Junta Municipal de Beneficència i el mateix any, el 1822,

Façana de la residència de Joaquim Castanyer a la plaça Cucurulla. AHC, Obreria C-122, 4 juliol de 1835

formava part de la llista de personalitats que, a proposta de l'ajuntament constitucional, havien de configurar la Societat Econòmica d'Amics del País, una de les societats impulsores de la transformació de l'economia.²⁷ El 1824 fou elegit regidor de l'Ajuntament de Barcelona,²⁸ però s'ha de dir que també ocupà el càrrec el 1828, sota l'administració absolutista.²⁹

Durant els anys 20, s'associà amb Pere Ortenbach, financer i cònsol danès a Barcelona,³⁰ i derivà finalment l'activitat cap al comerç marítim. Ambdós fundaren la companyia Ortenbach, Castanyer i Cia., documentada entre el 1824 i el 1830.³¹ Les activitats econòmiques posteriors dels Castanyer comprendrien inversions de capital en la producció, el comerç i els béns immobles. Castanyer va mantenir, però, la continuïtat de la fàbrica d'indianes, ubicada al palau neoclassicista del carrer de Sant Pere Més Alt, fàbrica activa per a la qual el 1824 havia comprat el subministrament de 4 plomes d'aigua del brollador de Montcada pel preu de 600 duros,³² i 4 plomes més el 5 de maig del mateix any.³³

Era una fàbrica equipada amb 4 taules de pintar, segons el padró de fabricants del 1829.³⁴ El 2 de desembre de 1830, Castanyer encara feia reformar la casa-fàbrica del carrer d'en Tantarantana, ubicada en el número 6 (antic), per tal d'obtenir més llum a les plantes baixes,³⁵ i el 1831 reformava també un edifici del carrer Tapineria de la seva propietat.³⁶ Josep Castanyer i Codina, acabà sent un comerciant matriculat per la Junta de Comerç.

A la mort de Castanyer, esdevinguda cap a finals del 1830,³⁷ el va succeir el seu hereu Joaquim Castanyer i Molet (1804-1858).³⁸ Havia estat alumne de les classes de Mecànica de la Llotja el curs 1820-1821,³⁹ però va acabar abandonant l'activitat de fabricant per dedicar-se al comerç marítim i a les inversions industrials, financeres i agrícoles.

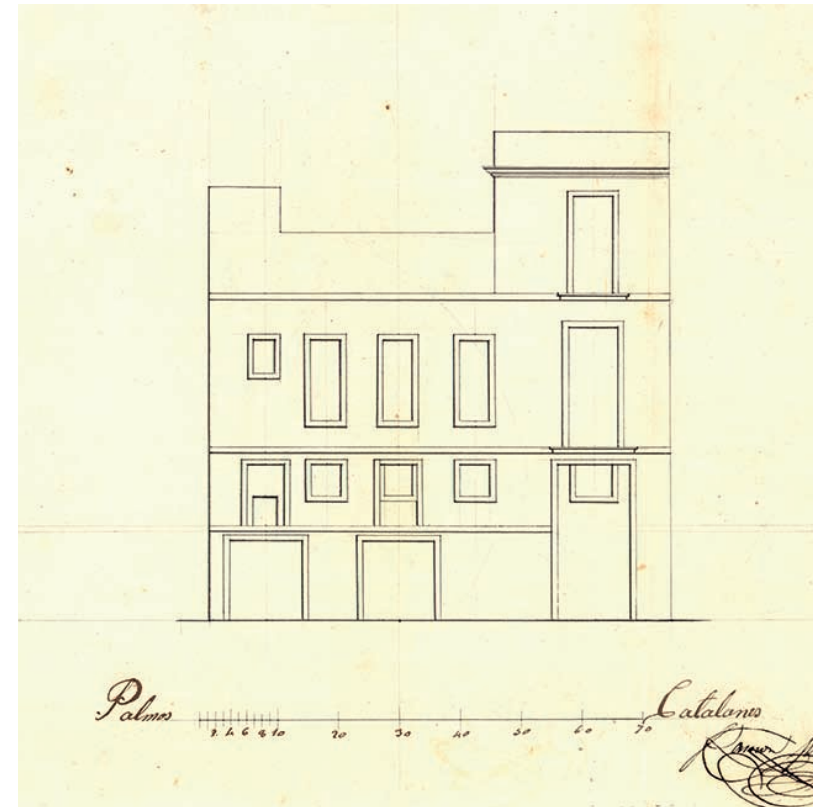
Durant aquests anys es devia liquidar la fàbrica, ja que no hi ha continuïtat més enllà del padró del 1829, però es mantingué la casa de comerç. El 1834 Castanyer comprà una participació en la propietat del bergantí Spiridion, de fabricació anglesa, que feia el trajecte de Barcelona a l'Havana.⁴⁰

Tot sembla indicar que Joaquim Castanyer relegà el palau de Sant Pere Més Alt a les funcions de fàbrica d'estampats per residir ell en un segon palau, un edifici situat a la plaça de Cucurulla, a l'actual número 4 del carrer dels Boters, construït pel comerciant Maurici Prats a partir d'una llicència del 1803⁴¹ i sota la direcció de Joan Masanes.⁴² Joaquim Castanyer completarà l'edifici el 1835⁴³ sota la direcció de l'arquitecte acadèmic Ramon Molet,⁴⁴ jove professional amb qui probablement devia tenir vincles familiars.

Es tractava d'un edifici de tipologia residencial amb una façana de traçat neoclàssic de carreus regulars de pedra amb els baixos encoixinats i marcant franges horitzontals a la resta de l'alçat. A l'interior de la parcel·la, que donava també al carrer de la Palla, al nivell de la planta noble, hi havia un jardí amb una font i palmeres. Aquest edifici, encara existent, forma part del Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.⁴⁵

El 1835, amb una aportació de 120.000 pessetes, Joaquim Castanyer entrà a formar part de la Companyia Catalana de Vapor,⁴⁶ la primera empresa de vaixells a vapor del país. Això implicà una ampliació de les activitats que també es materialitzà en la compra d'unes mines de carbó a Mallorca, així com en l'adquisició dels vapors Mercurio i Delfín. El 1836, la companyia serà la promotora del taller de reparació de màquines Nuevo Vulcano.

El 1847, Joaquim Castanyer estava censat al carrer dels Boters, número 9 (antic), ara ja sense subsidi industrial però amb un de territorial dels més importants de la ciutat.⁴⁷ Castanyer era accionista de la fàbrica Güell, Ramis i Cia., oberta el 1842. Dos anys després va ser fundador i accionista del Banc de Barcelona,⁴⁸ amb 100 accions. Fou fundador de la Companyia

Façana del carrer de la Palla de la residència de Joaquim Castanyer. AHCB, Obreria C-122, 4 de juliol de 1835

Agrícola Catalana el 1846 i de l'Institut Català de Sant Isidre el 1851,⁴⁹ així com accionista de La España Industrial el 1853, amb 100 accions.⁵⁰

Joaquim Castanyer i Molet s'havia casat en segones núpcies amb Consol de Moragas i de Quintana (1828-1904), primera marquesa de Moragas. Va comprar una enorme extensió de terreny a l'actual Passeig de Sant Gervasi, on es trobaven propietats d'altres fabricants com ara Can Canals i la propietat de Francesc Pedralbes, que contenia una casa que a partir d'aleshores s'anomenaria *Torre Castanyer*.⁵¹ La casa, d'una composició italianitzant on destaquen uns acabats escultòrics de terracota, disposa d'un jardí de tipus francès amb un passeig que condueix a la residència, flanquejada per dos lleons de marbre, un exemplar de cedre enorme i altres exemplars de castanyers.

El 1867, la Torre Castanyer encara era propietat de la vídua de Castanyer, Consol de Moragas, que es casà en segones núpcies amb Eusebi Güell,

amb la qual cosa la finca va passar a poder de la família Güell. Segons Permanyer, d'aquesta època es conserven les pintures del saló principal i les més treballades de la sala menjador amb *trompe-l'oeil* en els paraments i *chinoiserie* en els sostres.⁵² La Torre Castanyer, que va tenir una reforma important realitzada els anys 1959-1961 per l'arquitecte Francesc Mitjans, forma part del Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.⁵³

També formen part del Catàleg el Palau Castanyer del carrer dels Boters⁵⁴ —durant molt temps residència de Joaquim Castanyer— i el Palau Castanyer del Carrer de Sant Pere Més Alt,⁵⁵ que el 1867 encara era propietat de la vídua de Joaquim Castanyer.⁵⁶ Durant la Segona República, el Palau Castanyer de Sant Pere Més Alt va ser la seu de l'Atheneum Polytechnicum,⁵⁷ i actualment està segregat en diferents propietats. D'aquest palau se'n conserven dos sostres pintats sobre teles i la sala rodona, element singular neoclàssic que ha merescut especial atenció en la tesi doctoral de Maria Isabel Rosselló.⁵⁸

Respecte del Palau Castanyer de Sant Pere Més Alt, el Catàleg del Patrimoni fa el següent comentari:

Malgrat que totes les dades reiteradament publicades sobre aquest edifici són perfectament plausibles —obra d'Antoni Celles i Azcona per als marquesos d'Alòs i de Dou, projectada entre 1807 i 1818, iniciada el 1806-07 i bastida des del 1814 fins al 1818, després de l'ocupació napoleònica que interrompé les obres— la seva estricta correspondència amb bona part del que sabem d'una manera més ben provada per al palau Dou del carrer Sant Pere Més Baix, 31-31 bis, fan pensar amb força certesa en un error que es repeteix en la bibliografia des del 1947 —els autors del *Catàleg Monumental* serien els primers a traslladar les notícies donades per Aliberch el 1944 d'un edifici a l'altre—, i que ja es féu evident el 1973 pels autors de la *Guia d'Arquitectura de Barcelona* i per Lladonosa. Pel que fa als promotors de l'obra, Bassegoda (1936) sembla referir-s'hi en esmentar la residència dels marquesos de Sant Mori; d'altra banda, a la porta del pis principal, un anagrama en ferro forjat proporciona les inicials G.A.R. que podrien fer pensar novament en els Alòs, per bé que sabem de segur que des d'abans del 1858 cap persona amb aquest cognom ni amb el de Dou no ha estat propietària de l'immoble.

Sigui com sigui, es tracta de la construcció privada barcelonina més notable de les primeres dècades del segle XIX, amb una severa façana de pedra; la planta baixa, encoixinada i amb tres obertures de mig punt, és separada dels tres nivells restants per la balconada del principal, interrompuda per pedestals amb grans testos. El portal central mena a través d'un vestíbul voltat al pati amb escala, que s'hi obre a través d'un gran arc serlià amb columnes jòniques sense base. L'arquitecte —que, malgrat tot, bé podria ser en Celles— aplicà un classicisme monumental amb motius i recursos aliens a l'ortodòxia neoclàssica, tant en aquest original pati, com a la façana

Casa-fàbrica Castanyer, aixecada segons un projecte del 1805 per un mestre d'obres desconegut. Ha estat atribuïda a l'arquitecte italià Antoni Ginesi i també a Antoni Celles

◀ Arc serlià de la casa-fàbrica Castanyer
▶ Detall de la sala rodona (Foto: Maria Isabel Rosselló)

Sala rodona de l'Ateneum Polytechnicum, 1932, Arxiu Mas

principal i a la posterior, oberta a una terrassa elevada al nivell del pis principal i amb un ordre gegant de semicolumnes jòniques en la part central, sota un entaulament que corre entre els pisos segon i tercer. Poc sabem dels salons interiors —les descripcions repeteixen en aquest terreny allò que creiem propi de l'edifici del carrer Baix—, però sovint ha estat publicada la foto d'un saló circular estil Imperi amb columnes corínties adossades, que deu pertànyer a l'obra que ens ocupa. D'ella sabem també que, als anys vint i trenta del segle xx, fou seu de l'Ateneum Polytecnicum, institució docent i cultural d'orientació obrerista.

1. Josep Castanyer i Codina, comerciant (1830). El segon cognom s'esmenta a SOLÀ, «Tres notes entorn...», 1991, pàg. 101-128.
2. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 230.
3. ANC (Arxiu Nacional de Catalunya), Fons Castanyer, Ressenya biogràfica de Josep Castanyer i Codina.
4. GRAU, *Telares, acciones y...*: «Joseph Castañer, 1783: 30 telares, 1788: 30 telares, 1794: 4 acciones, 1799: 4 acciones».
5. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 272.
6. ANC, Fons d'empreses, Comercials, Castañer, 1718-1957.
7. AHCB, Cadastre de 1787. Citat per THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 343.
8. GRAU, *Telares, acciones y...*
9. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 252.
10. Armand de FLUVIÀ ESCORSA, *Índice*, pàg. 270. Citat per MOLAS RIBALTA, «Diputats i Síndics...».
11. Àlex SÁNCHEZ, «L'estructura comercial d'una fàbrica d'indianes barcelonina: Joan Rull i Cia.», *Recerques*, 22 (1989).
12. *Servidor documental de...*, <<http://www.monacodebacardi.com/julio/doc1722.html>> [Consulta: gener de 2013]. Notari Josep Ubach, 6 d'agost de 1800. Signatura de Senyoria per venda entre Margarola i Castanyer, cap a Gironella i Tomba.
13. ANC, Fons Castanyer, Llibre de Compra de Cotó, 2.4.2.8. Citat per Yoshitomo OKUNO, «Entre la llana...», pàg. 47-76.
14. Desconeixem els possibles vincles amb la fàbrica Guàrdia del carrer Trentaclaus.
15. GARCÍA I BALANÀ, *La fabricació de...*
16. ANC, Fons Castanyer (162), Societats de fabricació de filats i teixits de cotó (1803-1808): Societat de filats de cotó constituïda el 30/08/1804; Despeses (1803-1806); Setmanades (1803-1806). També: Fabricació de pintats; Salaris (1814).
17. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*
18. Segons Thomson, la fundació de la fàbrica Clarós era del 1785: THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 230.
19. Vegeu «Casa-fàbrica Clarós-Serra», dins d'aquesta publicació.
20. *Reg. HIPS*, 1803, libro 3, f. 114. Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari i capitalista...»
21. AHCB, Obreroia C-72, 11 d'octubre de 1805: «Josef Castañer, vecino y del comercio de esta ciudad [...] casa calle más alta de St Pere [...] reedificar». Façana, sense signarura.
22. Enric MIRA, *El lenguaje neoclásico en Cataluña. Los palacios de Barcelona* (tesi doctoral inèdita), Escola Tècnica Superior d'Arquitectura, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 1991. Vegeu també: Maria Isabel ROSSELLÓ I NICOLAU, *L'interior a Barcelona en el segle XIX* (tesi doctoral), Escola Tècnica Superior d'Arquitectura, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, juliol de 2005, pàg. 71-78.
23. ROSSELLÓ I NICOLAU, *L'interior a Barcelona...*, pàg. 71-78.

24. ARNABAT MATA, «La revolució liberal...».
25. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 337.
26. ERASME D'IMBERT, *Erasmus de Gònima, 1746-1821. Apuntes para una biografía y estudio de su época*, Barcelona, Barcino nostra, 1952, pàg. 177.
27. ROCA I VERNET, *Política, liberalisme...*
28. ARNABAT MATA, *Revolució i contrarevolució...*
29. MOLAS RIBALTA, «Diputats i Síndics...».
30. ANC, Fons Castanyer, Ressenya biogràfica de Josep Castanyer i Codina.
31. BC, FG, Cartes rebudes per Erasme de Janer: Ortenbach, Castanyer i Cia, Barcelona 1824 i 1830.
32. AHCB, Obreria C-93, 9 de desembre de 1824; Josep Castañer. Escripura de compra de 4 plomes d'aigua de la mina de Montcada, pel preu de 600 duros.
33. AHCB, Obreria C-96, 5 de maig de 1826: «Jsph Castañer [...] 4 plumas de agua [...] calle Más alta de San Pedro». Sense plànol.
34. Padrón General de Fabricantes de 1829, reproduït per GRAELL, *Historia del fomento...* «Fabricantes de pintados situados en la parte de la Ribera: José Castañer, Alta de San Pedro nº 7 [antic], 4 mesas d'estampar».
35. AHCB, Obreria C-107, 2 de desembre de 1830: «José Castañer [...] a fin de proporcionar más luces a la casa que posee en [...] calle Tantarantana [...] nº 6, uniformar en lo posible la fachada [...] abrir de nuevo dos ventanas». Façana, sense signatura.
36. AHCB, Obreria C-109, 28 de juny de 1831: «José Castañer [...] casa calle Tapineria [...] tapiar seis palmos una de las puertas». Sene plànol.
37. SOLÀ, «Tres notes entorn...». Relació alfabètica dels propietaris de biblioteques i nombre de llibres que les componien: Josep Castanyer i Codina, comerciant (1830), 97.
38. Dades citades per Lluís PERMANYER, «Torre Castanyer y de Güell», *La Vanguardia* (14 de maig de 2000).
39. Carles PUIG-PLA, *Física, tècnica...* Joaquim Castanyer i Moles [Molet?], Escola de Mecànica de la Llotja, curs 1820-21.
40. ANC, Fons Castanyer, Comerç marítim.
41. AHCB, Obreria C-68, 6 de febrer de 1803: «Mauricio Prats, comerciante de la presente ciudad [...] casas Plasa de la Cocurulla y parte en la calle de la Palla», planta baixa + 3 plantes. Façana, signa Joan Masanes.
42. No disposem de dades sobre Joan Masanes, un mestre d'obres probablement pare o germà de l'arquitecte acadèmic Josep Massanés.
43. AHCB, Obreria C-122, 4 de juliol de 1835: «Joaquin Castañer, hacendado [...] construir un piso en la casa que posee en la Plaza de la Cucurulla y abrir tres portales en el frente de la calle de la Paja [...] para tiendas, con balcon encima de cada portal en lugar de las ventanas que existen». Façanes de la plaça Cucurulla i dues del carrer de la Palla, signa Ramon Molet. AHCB, Obreria C-122, 25 de setembre de 1835: «Joaquin Castañer [...] rebatir y blanquear el frente de la casa de la calle de la Paja». Sense plànol.
44. Josep M. Montaner esmenta Ramon Molet (o Moler) com a arquitecte acadèmic, amb titulació del 27 de gener de 1833. El 1837 ja se'n parlava com a professor d'arquitectura. Les dades obtingudes d'Obreria permeten afirmar que va ser autor de la reforma del Palau Castanyer (1835) i de dues fàbriques de nova planta: Torner, al carrer Reina Amàlia (1834), i el taller de maquinària de Manel Tey i Cia., al carrer de Ferlandina (1840), on intervingué en diverses reformes.
45. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Identificador: 241. Palau Castanyer, segle XIX, neoclassicista, ús residencial. Nivell de protecció: B. Qualificació urbanística 12b (p).
46. Martín RODRIGO I ALHARILLA, «Navieras y navieros catalanes en los primeros tiempos del vapor, 1830-1870», *Transportes, servicios y telecomunicaciones*, 13 (desembre 2007).
47. FUSTER SOBREPÈRE, *Barcelona a la Dècada...* Joaquin Castañer, dels Boters, núm. 9, 1r pis, subsidi industrial 0, subsidi territorial 5.282.
48. BLASCO I SUDRIÀ, *El Banc de ...*
49. Montserrat CAMINAL, «Fundació de l'Institut Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1830-1901)», *Recerques*, 22 (1989).
50. M. Lluïsa GUTIÉRREZ MEDINA, *La España Industrial, 1847-1853. Un modelo de innovación tecnológica* (tesi doctoral), Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993.
51. PERMANYER, «Torre Castanyer y...».
52. PERMANYER, «Torre Castanyer y...».
53. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Torre Castanyer, Passeig de Sant Gervasi, 5-13. Nivell de protecció: B. Qualificació urbanística: 20a/10 (p) 6b (p) (5).
54. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Palau Castanyer, carrer Boters, 4, carrer de la Palla, 23. Nivell de protecció, B. Qualificació urbanística, 12b (p).
55. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Palau Castanyer, carrer Sant Pere Més Alt, 27. Nivell de protecció: B. Qualificació urbanística: 12b (p).
56. MIRA, *El lenguaje neoclásico...*
57. A l'Arxiu Mas, Maria Isabel Rosselló ha localitzat diverses fotografies d'aquesta sala de l'any 1932, quan aquest edifici es coneix com a Atheneum Polytechnicum. Registres: CB-6249, CB-6250, CB-6251 i CB 6252.
58. ROSSELLÓ I NICOLAU, *L'interior a Barcelona...*

Fàbrica d'indianes de Nostra Senyora de Montserrat

Carrer de Sant Pere Més Alt, núm. 2, i carrer de la Riera de Sant Joan

Màquines:

6 màquines «angleses» (paratge de Lo Clot, 1804)

22 taules d'estampar (Sant Pere Més Alt, núm. 4, 1829)

1 màquina de vapor de 6 cavalls (Riera de Sant Joan, 1842)

Nombre d'operaris:

desconegut

Arquitectura:

Construcció de la casa de Sant Pere Més Alt, núm. 4 (1788)

Autor: desconegut

Reforma de la fàbrica de Riera de Sant Joan (1829)

Autor: desconegut

Reforma de la fàbrica de Riera de Sant Joan (1833)

Autor: desconegut

Reforma de la fàbrica de Riera de Sant Joan (1835)

Autor: desconegut

Ampliació i reforma de la fàbrica de Sant Pere Més Alt, núm. 6 (1838)

Autor: desconegut

Edifici desaparegut

Casa-fàbrica Clarós-Serra, 1785

Durant la dècada del 1780, Llorenç Clarós (Figueres, 1754 - Barcelona, 1829)¹ es trobava en el nivell més alt del ram dels comerciants majoristes de Barcelona. El 1785² havia fundat una societat, Llorenç Clarós i Cia, que posseïa una casa-fàbrica d'indianes de dimensions mitjanes, la fàbrica de Nostra Senyora de Montserrat, situada al carrer de la Riera de Sant Joan. L'empresari tenia una residència setcentista al costat de la fàbrica, la Casa Clarós, coneguda més tard com Casa Serra,³ situada a la cruïlla de la Riera de Sant Joan amb el número 2 (actual) de Sant Pere Més Alt. Aquest edifici residencial, d'autor desconegut i construït segons un patró neoclassicista, ha estat mencionat per la seva importància en diversos estudis de l'època. Sabem que disposava d'una sala de música que havia estat decorada pel pintor neoclassicista Francesc Pla i Duran, *el Vigatà* (Vic, 1743 - Barcelona, 1805). Es tractava d'un conjunt de nou teles obrades abans del 1785, que recreaven la mítica figura de Ròmul, representat en la seva doble faceta de guerrer i la posterior veneració com a déu Quirí. El conjunt narrava històries relacionades amb la mort del seu germà bessó, Rem, les confrontacions contra els sabins, la fundació de Roma i el pacte que establí amb el rei sabí Titus Taci per governar conjuntament la ciutat.⁴

De la construcció de la fàbrica setcentista, adossada a la residència, no en tenim constància documental en el registre d'Obreria, però sabem per les mateixes fonts anteriors que estava situada en el mateix emplaçament de la Riera de Sant Joan, i que probablement fou construïda també a la dècada del 1780. Segons Thomson, entre el 1770 i el 1786 Clarós disposava d'una altra fàbrica situada al carrer de Montalegre, que donava ocupació a 56 operaris i que en aquell moment era un dels establiments principals del Raval.⁵ D'altra banda, Ramon Grau fa esment de Llorenç Clarós i Cia., empresa interessada en la Companyia de Filats i amb 12 telers al carrer del Carme,⁶ és a dir, amb un conjunt d'edificis que no s'ha pogut localitzar ni al registre d'Obreria, ni a cap altre arxiu.

El 1789, Clarós renovà la societat Llorenç Clarós i Cia. amb 3 socis nous, amb un capital de 39.047 lliures catalanes, una direcció concentrada i una responsabilitat limitada.⁷ S'interessà aviat per la filatura mecànica i en va ser un promotor actiu. Amb aquest objectiu, i juntament amb Manel Torner, el 1803 va obtenir la concessió d'aprofitar l'aigua del rec Comtal per impulsar unes màquines amb l'ajuda d'unes grans rodes. El dia 5 d'agost del 1803 l'intendent atorgà a Llorenç Clarós i a Manel Torner la «facultat de col·locar y tener dentro de la acequia Rech Condal y en el paraje que más les acomode en

Sant Pere Més Alt, 4

la distancia o distrito que confronta con la casa de D. Juan Antúnez, sita en el lugar del Clot, dos ruedas para dar curso a la máquina de hilado de algodón que desean plantar».⁸

El 1804, Llorenç Clarós i els seus socis, Josep Castanyer i Codina (? - c. 1830)⁹ i Manel Torner, escripturaren la fàbrica situada «en lo paratge anomenat Lo Clot». És fàcilment deduïble, doncs, que Llorenç Clarós o algun dels seus socis devia disposar d'un prat d'indianes al Clot, al costat d'altres indianaires. Amb aquesta premissa es pot entendre l'establiment d'un molí accionat amb rodes hidràuliques per moure màquines de filar hidràuliques (*water frame*). En aquest cas tampoc no tenim altres referències documentals o gràfiques sobre els edificis que es devien construir al Clot,

malgrat que devia ser una instal·lació important, si més no per la seva novetat tecnològica.

Llorenç Clarós va ser un comerciant matriculat des del 1806, fet que denota la seva voluntat de controlar el circuit comercial i que confirma que ja havia assolit una posició econòmica prou important. La seva filla Mariana s'havia casat amb Domènec Serra i Armadà (Barcelona, 1796-1853),¹⁰ aleshores també fabricant d'indianes. El 1829 Clarós realitzava reformes a la fàbrica de la Riera de Sant Joan,¹¹ que ja tenia registrada al padró de fabricants, i també a la fàbrica de pintats del carrer de Sant Pere Més Alt, número 4 (antic). Amb 22 taules d'estampar,¹² aquella instal·lació perdurà fins a la dècada del 1830. En canvi, la fàbrica del carrer de Montalegre no constava registrada ni se'n tenen més notícies. En morir Llorenç Clarós el mateix 1829, el seu gendre Domènec Serra continuà l'empresa i es convertí en l'iniciador de la saga dels Bertrand i Serra. L'any 1833, Domènec Serra reformava novament la fàbrica de la Riera de Sant Joan, número 4 (antic), que feia cantonada amb el carrer de Sant Pere Més Alt,¹³ fent-hi posar balcons. Durant l'epidèmia del còlera del 1834, fou un dels pocs industrials que no abandonà Barcelona i presidí el ram de pintats i estampats.

El 1835 efectuava noves reformes a la Riera de Sant Joan,¹⁴ fins que l'any 1838, continuant amb l'activitat principal de fabricació d'estampats, va engrandir les instal·lacions comprant una nova casa al carrer de Sant Pere Més Alt,¹⁵ que devia ser, segons la descripció, la finca setcentista del número 6 del mateix carrer. El 1842, Domènec Serra estava registrat a la *Guia de forasters* amb una fàbrica d'estampats i pintats a la Riera de Sant Joan, número 31 (antic), i amb un prat de blanqueig de fil i llenços de cotó en el terme municipal de la vila de Sants.¹⁶

Podem situar la renovació dels edificis de la fàbrica efectuada el 1838 en un conjunt d'immobles que es veuen grafiats en els *quarterons* Garriga i Roca del 1858: els edificis dels números 2 i 4 van ser construïts i reformats a les dècades dels anys 30 i 40 respectivament, mentre que l'edifici antic ocupa el número 6. Es tractava, doncs, d'unes construccions destinades a la fabricació, amb una doble tramada de deu metres d'amplada, que giraven al voltant d'un gran pati, com pot observar-se amb claredat en els *quarterons* Garriga. Pel que fa als números 4 i 6, estan tractats com a edificis més antics. Segons Olivier Raveaux, el 1842 Serra va fer instal·lar una màquina de vapor de 6 cavalls a la fàbrica d'estampats de la Riera de Sant Joan,¹⁷ expedient que no ha estat localitzat al registre d'Obreria, on sí que s'ha trobat, però, un expedient del 1845 relacionat amb una denúncia presentada contra Clarós i Serra pels perjudicis causats pel fum i la manca d'alçada suficient de les xemeneies.¹⁸

Després de la revolta de la Jamància i de la Insurrecció Centralista de Barcelona, Domènec Serra fou nomenat regidor de l'Ajuntament de Barcelona el

novembre del 1843, moment en què ocupava el càrrec d'alcalde Josep Bertran i Ros,¹⁹ el qual gestionà la rendició de la ciutat a les forces del govern del general Espartero. Domènec Serra traspassà el negoci als seus tres fills grans: Llorenç, Eusebi i Josep Serra i Clarós. El 31 de desembre del 1851 va néixer la firma Serra Germans i Companyia, que va continuar la fabricació dels estampats. A partir del 1860, l'empresa va tenir oberta una nova factoria a Sant Feliu de Llobregat, i el 1862 fundà el Vapor Vell i el Vapor Nou a Rubí.²⁰ Sota aquesta raó social funcionava Serra Germans el 1857, com a fàbrica d'estampats ubicada al carrer de la Riera de Sant Joan, número 22,²¹ i als edificis històrics de Sant Pere Més Alt, número 2.

El 1878 Flora Serra i Casanoves, filla d'Eusebi Serra, és casà amb Manel Bertrand i Salsas (1848-1912), fill d'uns rics fabricants d'indianes, que s'incorporà al negoci i li donà un nou impuls constituint la companyia Serra i Bertrand. Vers l'any 1860, els Bertrand s'havien instal·lat també a Manresa, on l'any 1893 Manel Bertrand i Flora Serra van decidir construir una fàbrica, situada en el torrent de Sant Ignasi. Aquí s'inicià la primera Fàbrica Nova de Manresa, més coneguda com la *Fàbrica del Remei*, que es va inaugurar el 1894 i que es convertiria en la més gran de la ciutat, amb uns 1.000 treballadors.

Serra i Bertrand amplià les activitats de la tradició familiar amb noves inversions: una fàbrica de sucre a Lleida —La Sucreta del Segre i del Trenquet, que tenia el seu propi ferrocarril—²² i una gran explotació ramadera al Prat de Llobregat que va ser molt coneguda, la finca la Ricarda.²³ El fill de Manel Bertrand, Eusebi Bertrand i Serra, va ser un dels més grans industrials del seu temps. El 1904, després de la mort del seu avi, canvià la denominació de l'empresa per la de M. Bertrand i Fill.

Eusebi Bertrand i Serra va compaginar la seva vida empresarial amb incursions en la vida política. Així, el 1907 va aconseguir l'acta de diputat a Corts pel districte de Puigcerdà, per la Lliga Regionalista. Cinc anys més tard, després de la mort del pare, es convertí en propietari únic del negoci. El 1913, Eusebi Bertrand portà a terme una política d'expansió amb la compra de la fàbrica més important de teixits estampats de Barcelona, la Felip Ricart, amb la qual cosa va aconseguir duplicar la capacitat d'estampació de la seva empresa. A això es va afegir l'ampliació que va fer de la fàbrica del Remei de Manresa. També incorporà al conglomerat d'empreses la Colònia Güell, de Santa Coloma de Cervelló, el 1945.

El 1913, els edificis de la primitiva fàbrica del carrer de Sant Pere Més Alt, números 2 i 4, i de la Riera de Sant Joan es van veure afectats per l'obertura de la Via Laietana, coneguda com la reforma interior de la ciutat. L'edifici situat en el número 4 de Sant Pere Més Alt encara existeix i està inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.²⁴

Sant Pere Més Alt, 6

L'immoble és de tipologia residencial, de quatre plantes pis amb habitatges, i s'organitza a l'entorn d'un pati central, des del qual s'accedeix independentment a la planta noble i a l'escala de veïns. L'edifici data de l'any 1788, tal com indica l'esgrafiat de la façana interior, malgrat que es poden apreciar intervencions de la segona meitat del segle XIX.

A la façana del carrer es disposen tres obertures per planta, amb eix central de simetria (que coincideix amb l'accés al pati) i amb elements que reforcen la composició horitzontal (imposta a cada planta, fris i ràfec al coronament). La planta baixa és de pedra amb obertures amb arc rebaixat. Les obertures són balconeres amb balcó individual amb llosana de pedra d'una amplada que es va reduïnt en alçada. El parament de les quatre

Sant Pere Més Alt, 6

plantes conserva esgrafiats projectats per l'escenògraf Francesc Soler i Rovirosa el 1898, que va incloure gerros de flors, garlandes i emmarcaments de gust barroc que probablement prenien com a model els esgrafiats del XVIII existents.

La façana del pati d'illa, més ampla, també es compon a partir d'un eix de simetria central i d'un tram central amb esgrafiats del mateix autor, on s'indiquen els anys 1788 (possible data de construcció de l'edifici) i 1898 (data de l'execució dels esgrafiats). També es conserven esgrafiats —mutilats en part per la ventilació dels locals— a la tanca del terrat de la planta baixa, al qual s'accedeix des de la planta noble, ocupada actualment per una escola d'ensenyament secundari de l'Ajuntament de Barcelona. Com hem

vist, creiem que l'edifici del número 6 de Sant Pere Més Alt va ser incorporat a la fàbrica Serra l'any 1838. Es tracta d'un immoble d'origen setcentista, amb una reforma efectuada a mitjan segle XIX que afectà els revestiments i els ornaments romàntics perimetrals de les finestres. També està inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona²⁵ amb la següent descripció:

Edifici d'habitatges de planta baixa i tres plantes pis. La composició de la façana s'estructura a partir de sis eixos de simetria, els extrems formats per finestres i la resta per balcons. Malgrat la verticalitat que defineixen els eixos, impostes a cada planta remunquen una acusada horitzontalitat. Els balcons, de més volada a la planta principal, tenen llindes de disseny historicista-goticista.

Els edificis corresponents al número 2 de Sant Pere Més Alt i de la Riera de Sant Joan, la fàbrica i la casa Serra, foren enderrocats, si bé abans foren retirades les pintures atribuïdes al Vigatà,²⁶ que van ser dipositades en el Palau de Pedralbes i incorporades a la col·lecció Bertrand del MNAC.²⁷ La casa Serra va ser adquirida i enderrocada per un particular que hi va fer construir un nou edifici arrenjerat amb la Via Laietana, la Casa Francesc Moragas, un conjunt de quatre edificis noucentistes de l'arquitecte Enric Sagnier, inclosos també en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Resten en peu, però, la casa del número 4 de Sant Pere Més Alt del 1788, amb funcions de residència, i la casa del número 6 del mateix carrer, amb funcions de fàbrica, que hipotèticament va ser incorporada el 1838.

Una investigació en el Registre de la Propietat ha permès vincular la propietat del número 2 de Sant Pere Més Alt amb el fabricant Domènec Serra i Armadà, segons el testament publicat el 1853, on es fa una descripció de la casa-fàbrica.²⁸ No és el cas del número 4, que corresponia a la família Ravella i després Carbonell, ni del número 6, que no ha estat possible localitzar en el Registre de la Propietat.

1. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*

2. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 230.

3. Àngels COLL CERDÀ, «Francesc Pla, El Vigatà, i la decoració de la casa Fontcoberta de Vic», *Locus Amoenus*, 5 (2000-2001).

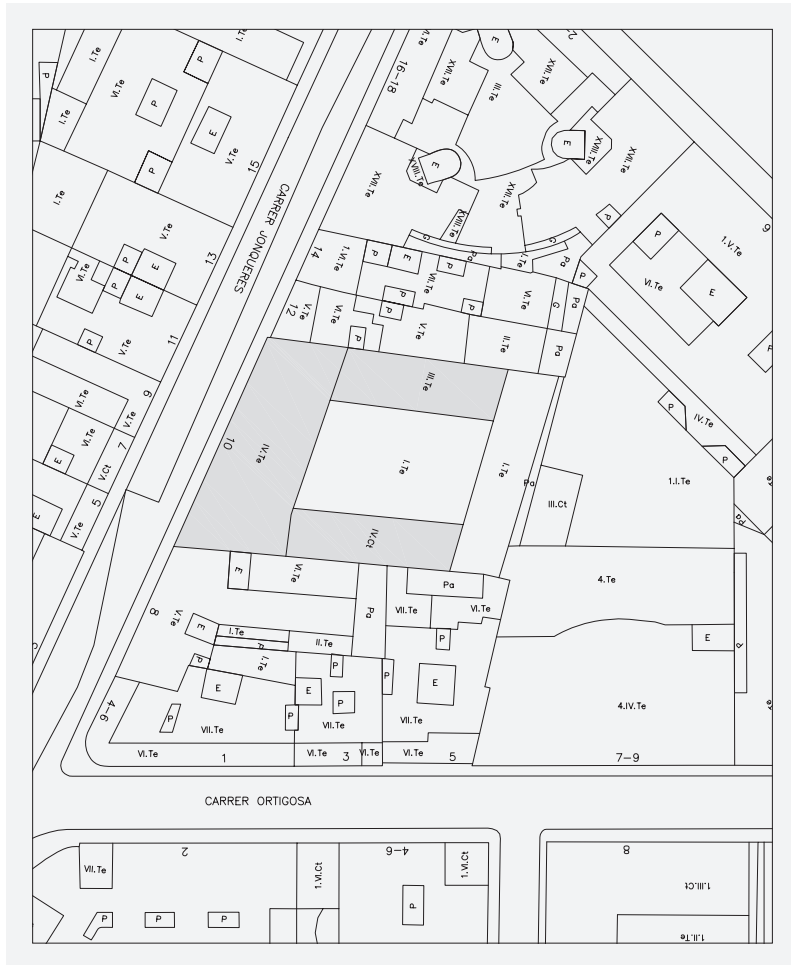
4. Rosa Maria SUBIRANA REBULL i Joan-Ramon TRIADÓ, «Art, història i ideologia. Programes de les cases i palaus barcelonins al segle XVIII», *Pedralbes, revista d'història moderna*, 1, 28 (2008).

5. THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 277. Principals fàbriques establertes al Raval entre el 1779 i el 1786: carrer de Montalegre, Clarós, 56 obrers.

6. GRAU, *Telares, acciones y...*

7. *AHPNB*, Notari Francesc Ferrús, 1792, f. 149: «Llorens Clarós i Cia.», fàbrica d'indianes de Ntra. Sra. de Montserrat. 3 socis. Acta de continuació, III/1789; abans, del titular junt amb altres socis. Capital: 39.047 lliures i 10 sous, dels quals 14.831 lliures, 19 sous i 10 diners són en moneda i la resta, de l'anterior exercici. Direcció concentrada: 40 %. Responsabilitat limitada: «Declarando dichos socios no querer exponer otros bienes suyos por razón de dicha sociedad o fábrica que los capitales que cada uno tubiese en ella al tiempo de su formación y los beneficios que éstos dexasen, durante los cinco años». Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari capitalista...».
8. *Reg. HIPS*, 1803, libro 3, f. 114. Citat per GRAU i LÓPEZ, «Empresari capitalista...».
9. Vegeu «Casa-fàbrica Castanyer», dins d'aquesta publicació.
10. MESTRE I CAMPI, *Diccionari d'Història de...*
11. *AHCB*, Obreria C-103, 19 de juliol de 1829: «Dn Lorenzo Clarós [...] casa sita en la Riera de San Juan, esquina la más alta de San Pedro [...] abrir una puerta escalerilla en una de las rejas». Sense plànol.
12. Padrón General de Fabricantes de 1829, reproduït per GRAELL, *Historia del fomento...*
13. *AHCB*, Obreria C-115, 1 d'agost de 1833: «Domingo Serra [...] reedificar las losanas de algunos balcones de la casa nº 4 [...] calle de la Riera de San Juan, esquina a la más alta de Sn Pedro». Sense plànol.
14. *AHCB*, Obreria C-121, 29 de maig de 1835: Llicència presentada per Domènec Serra, fabricant d'estampats, per posar persianes a la Riera de Sant Joan, cantonada Alta de St. Pere. Sense plànol.
15. *AHCB*, Obreria C-129, 28 de juny de 1838: Llicència presentada per Domènec Serra, fabricant d'estampats, amb motiu de la compra d'una casa al carrer de Sant Pere Més Alt. «Domingo Serra [...] colocar las piezas y derechos en el local que media desde la esquina de la Iglesia de San Francisco de Paula hasta la portería». Sense plànol.
16. ANÒNIM, *Guía de forasteros...*
17. RAVEAUX, «Los fabricantes de algodón...».
18. *AHCB*, Obreria C-138, 20 d'agost de 1845: «Juan Carbonell [...] expone que: Domingo Serra tiene en medio de la Isla de la que también es propietario el exponente, un vapor, la cual chimenea dista mucho de tener la elevación que mandan los estatutos municipales en que se dispone, se arreglen los vapores a los cuarenta y seis palmos sobre la mayor elevación [...] un reconocimiento [...]. Dicho Domingo Serra, ponga la chimenea a la altura».
19. Josep Bertran i Ros (Barcelona, 18 de març de 1795 - 11 de novembre de 1855), fill d'una família de fabricants. Vegeu «Casa-fàbrica Bertran», dins ARTIGUES i MAS, *El model de...*
20. Arxiu Comarcal del Baix Llobregat.
21. «Fàbricas de estampados: "Serra Hermanos" calle de la Riera de San Juan, número 22» dins ANÒNIM, *El consultor...*
22. Ajuntament de Menargues.
23. AJUNTAMENT DEL PRAT DE LLOBREGAT, Catàleg del Patrimoni, Ref. AIR.01.
24. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Carrer de Sant Pere Més Alt, 4. Nivell de Protecció: B: B. Qualificació urbanística: 13a (p).
25. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona. Carrer de Sant Pere Més Alt, 6. Nivell de Protecció: C: C. Qualificació urbanística: 12c (p).
26. La primera referència és la notícia de l'enderroc de la casa i la instal·lació de les pintures a casa d'Eusebi Bertran i Serra feta per Folch i Torres, «La Casa d'El Viguetà a Can Serra», publicada a la secció «Pàgina artística» de *La Veu de Catalunya* (Barcelona, 6 de febrer de 1913).
27. La majoria d'aquestes decoracions foren donades a conèixer per J. Folch i Torres a *La Veu de Catalunya*, amb motiu del seu ingrés al Museu de Pedralbes: COLL CERDÀ, «Francesc Pla, el...».
28. *RPB*, Registro de Oriente, libro 29, t. 115, Finca 1: «Testamento de D. Domingo Serra y Armada, fabricante de estampados de Barcelona, Notario Pedro Rodríguez de Alcantar, publicado en 21 de agosto de 1853 [...] lega [...] usufructuaria Maria Ana Serra y Clarós, viuda del mismo, Prelega a dicha consorte la casa Torre con sus tierras amejas llamada la "Torreta" sita en el termino municipal de Sans, con las 22 plumas de agua que tenia en 30 de junio de 1835 [...] herencia de

su padre Lorenzo Clarós que por cesión hecha de Juan Pablo Clarós y Francisco Clarós poseia el testador». «Casa fábrica compuesta por bajos y tres pisos sita en las calles Riera de San Juan y Alta de San Pedro nº 22 (Riera de Sant Joan) y nº 2 (Alta de Sant Pere) [...] dos plumas de agua, el valor sucio de todo el inmueble 646.000 reales [...] Linda (al Este) con Juan Carbonell, sur con José Ma Ponsich. La parte principal de todo el inmueble de este número fue adquirida por D. Domingo Serra y Armada por transacción y concordia con D. Juan Pablo y D. Francisco Claros, ante Notario Pedro Rodríguez de Alcantara en 5 de abril de 1822, y en cuanto a la otra mas pequeña parte de casa que se le agregó para derrivarlas ambas y construirse el edificio en el modo que hoy se halla [...] por venta perpetua que le otorgó, D. José Xuriach y Fabra, ante el citado Notario Rodríguez en 25 de junio de 1838 [...] la parte primitiva principal se dividió del inmueble, antiguamente en siete fracciones o designas.»

Fàbrica d'indianes

Carrer de Jonqueres, núm. 10

Màquines:

50 telers (conjunt, 1783)

31 telers (1829)

Nombre d'operaris:

93 segons estimacions (1829)

Arquitectura:

Construcció de la fàbrica (1779)

Autor: Magí Henrich, fuster

Reforma de la fàbrica (1788)

Autor: desconegut

Instal·lació del vapor (1846)

Autor: Francesc Joan Batlle i Manent,

mestre d'obres

Edifici existent

No inclòs en el Catàleg del Patrimoni

Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona

Casa-fàbrica Vermell-Martí, 1779

El dia 9 de juny de 1846, la vídua Jacinta de Martí i el seu fill Josep de Martí i de Cardenas, propietaris de la casa-fàbrica del carrer de Jonqueres, número 5 (antic), presentaven a Obreria els plànols de la fàbrica, seguint les directrius de l'edicte del 10 d'abril de 1846, per a la instal·lació de màquines de vapor.¹ Els documents a què feia referència la llicència («los planos de la casa-fàbrica referida») no figuraven en l'expedient d'Obreria, per raons que desconeixem.

Una investigació realitzada en la secció de Gràfics de l'AHCB va donar com a resultat la localització d'un plànol d'una façana del carrer de Jonqueres a nom de Martí i Cardenas, datat del 1846 («Perfil de la fachada de la dicha casa fábrica»),² i d'un altre plànol d'una planta, igualment a nom de «Madre e Hijo Dª Jacinta y D. José de Martí y de Cardenas» i corresponent a un edifici situat al carrer de Jonqueres, número 5 (antic), però erròniament datat per l'arxiu a l'any 1852.³ Aquests dos documents han permès identificar la casa-fàbrica Martí amb la finca del carrer de Jonqueres, número 10 (actual), edifici que avui encara existeix.

La casa-fàbrica Martí és un casal de traçat setcentista amb transformacions del segle XIX, alineat amb el carrer de Jonqueres i amb un desenvolupament interior de les quadres de treball al voltant d'un gran pati. Per tant, és un edifici construït a mitjan segle XVIII que progressivament ha sofert diverses transformacions, la més important de les quals va ser el cobriment del pati de la fàbrica amb una estructura de pilars de fosa i voltes de maó, típica de la darrereria del segle XIX. A la façana es va realitzar l'obertura de les 5 portes actuals, així com l'addició d'una planta superior amb finestres en galeria.

A partir d'aquestes dades, investigar els orígens de la família Martí es feia difícil, ja que el seu cognom era molt comú a Catalunya. Una pista que podia aclarir de qui estàvem parlant era l'origen del títol noble *de Cardenas*, inexistent a Catalunya en aquella època i que creiem que probablement era una castellanització del sobrenom *d'Ardenya* de la família Martí, comerciants i fabricants enriquits del Tarragonès. Aquestes castellanitzacions foren habituals entre la burgesia de mitjan segle XIX.⁴

Els Martí devien tenir també diverses branques de la família implicades en la indústria de les indianes de Barcelona. Així, el 1786 un tal Josep Martí posava taulell amb mostrador al carrer Ample.⁵ Probablement era Josep Martí i Serra, amb qui Antoni Martí i Franquès mantenia correspondència des de Tarragona.⁶ També es té notícia, entre el 1788 i el 1805, d'un Francesc Xavier Martí, el qual havia fundat a Barcelona una fàbrica d'indianes, la societat Francesc Xavier Martí i Cia.⁷

Una entrada a l'Arxiu Històric del Registre de la Propietat ha clarificat la investigació, ja que ha donat com a resultat que la finca del carrer de Jonqueres número 10 havia estat propietat indivisa de Jacinta de Cardeñas i de Foraster, i del seu fill Josep Martí i de Cardeñas, adjudicada per escriptura de la divisió de béns entre ells dos i la branca dels Martí i Estruch: Ramon Martí i Estruch, Marianna de Castellví i de Martí, i Lluïsa de Martí i Estruch, del 9 d'octubre de 1845.⁸

Es tractava, doncs, d'un repartiment entre els hereus de la família Martí, que l'Arxiu de Protocols Notarials ha acabat d'aclarir: Josep Llimona de Martí,⁹ mort el 1843, havia estat l'hereu del comerciant Thomàs Llimona, el qual havia fet aixecar la casa-fàbrica d'indianes del carrer de Jonqueres, associat amb Anna Maria Miquel i Darrer, muller del botiguer de *panyos* Joseph Miquel i Sales, i el fabricant d'indianes Pere Vermell, que feia d'administrador. Aquella societat responia a la denominació Pere Vermell i Cia.¹⁰

Pere Vermell era un fabricant amb una trajectòria pròpia. Havia fundat una fàbrica d'indianes al carrer del Portal Nou,¹¹ al Barri de Sant Pere, l'any 1772, en un moment de gran expansió de la indústria cotonera, després de les mesures proteccionistes de Carles III i poc després de l'aliança dels fabricants en la Companyia de Filats de Cotó. La fundació d'aquesta fàbrica queda substanciada per les llicències d'Obreria presentades entre el 1772 i el 1773, ja conegudes des de fa temps per les investigacions de Marina López i Ramon Grau.¹²

En efecte, Pere Vermell presentà llicència d'Obreria el 9 de juliol de 1772 per a la construcció d'un edifici de nova planta al carrer del Portal Nou, edifici que estaria dotat d'estenedors per a les indianes.¹³ Malauradament, la llicència encara no exigia la presentació de cap plànol, i per tant en desconeixem la localització, les dimensions i també el mestre d'obres.

Aquest edifici va ser modificat quan les obres estaven en marxa, ja que es presentaren successives llicències per alterar-ne aspectes parcials.¹⁴ Ara bé, la llicència presentada el 19 d'abril del 1773 per augmentar una planta més la fàbrica d'indianes és la que permet determinar la posició de la fàbrica entre els carrers del Portal Nou i d'en Cortines.¹⁵ Convé fer notar que devia ser una instal·lació de petites dimensions, amb un nombre de 13 telers corrents que el 1772 augmentaren fins a 16 unitats.¹⁶

És durant l'any 1779 que s'ha de situar l'ampliació de la companyia Pere Vermell i Cia., que es va fer amb l'adquisició de terrenys procedents de sis dissenys i la construcció d'una fàbrica de nova planta al carrer de Jonqueres, obra que va ser contractada per l'administrador Pere Vermell al mestre fuster Magí Henrich.¹⁷

Thomàs Llimona de Martí (? - 1793) era un mercader de sedes i llenços amb botiga al carrer de l'Argenteria¹⁸ i casa matriu al carrer del Regomir,¹⁹

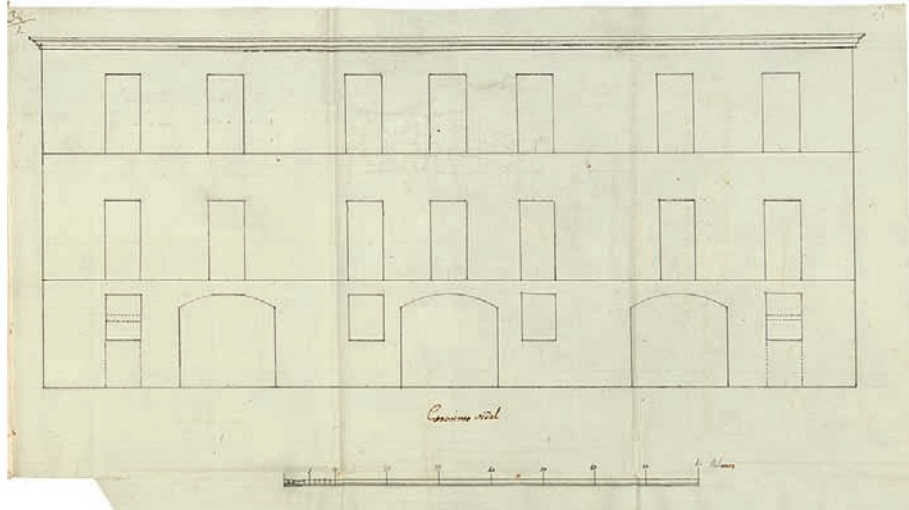
Targeta comercial de la companyia de Francesc Xavier Martí de Barcelona. AHCB.
Foto RC, segle XVIII.

edifici d'origen medieval conegut avui en dia com Pati d'en Llimona. Amb l'objectiu que fes l'aprenentatge a la seva botiga, Thomàs Llimona va acollir l'hereu de la important casa de comerç vallesana Pau Baldrich i Martí,²⁰ que serà el vincle de la futura relació amb els Martí d'Ardenya.²¹

El 7 de juliol de 1779, en nom dels socis restants —Anna Maria Miquel i Pere Vermell—, Thomàs Llimona va sol·licitar una llicència per edificar de nova planta una casa-fàbrica de tres pisos d'alçada al carrer de Jonqueres. Era una de les de més grans dimensions de la ciutat i ha estat identificada amb la finca actual del carrer de Jonqueres, número 10, gràcies a les precisions que fa el mateix expedient d'Obreria, indicant el carrer i la composició dels socis de la companyia.²²

Aquest edifici, sense oblidar el del Portal Nou,²³ devia permetre a la fàbrica Pere Vermell i Cia. realitzar un salt qualitatiu amb l'ampliació del nombre de telers fins a 50 unitats corrents el 1783.²⁴ A la casa-fàbrica de Jonqueres, número 10, el 1788 es continuaren efectuant obres de reforma,²⁵ en un moment en què ja era una empresa interessada en la Reial Companyia de Filats de Cotó amb una acció del 1794.²⁶

Anna Maria Miquel i Darrer era vidua de Joseph Miquel i Sales, un botiguer de *panyos*. A més de la participació en la fàbrica, n'havia obtingut censos el 1790.²⁷ Anna Maria Miquel devia morir entorn d'aquestes dates,

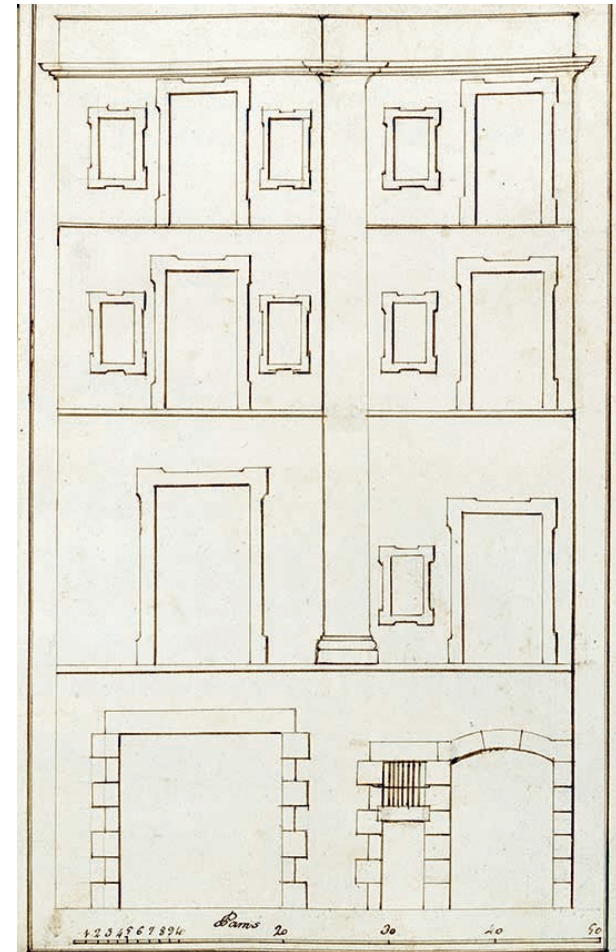
Plànol de composició de façana d'un gran casal que Antoni Martí volia reformar.
AHCB, Obreria C-98, 24 de febrer de 1827

de manera que la seva participació es va transferir a Josepha Mornau i Amat, muller del comerciant Josep Francesc Mornau. El 1793, la societat es plantejà la divisió dels béns de la fàbrica²⁸ i la propietat de la indústria del carrer Jonqueres va passar a Josep Llimona, l'hereu de Thomàs Llimona.

Com a propietari de la fàbrica, Josep Llimona de Martí (? - 1843) continuà mantenint correspondència amb els Martí d'Ardenya²⁹ fins la seva mort el 1843. En aquest llarg període de temps, marcat pels desastres de la guerra del Francès, la companyia Pere Vermell i Cia., limitada a l'antic edifici del Portal Nou, no va superar el conflicte. Segons Thomson, Pere Vermell i Cia. es va retirar de la indústria entre el 1808 i el 1818.³⁰

Durant el Trienni Constitucional, Josep Llimona i de Martí s'implicà com a elector parroquial el 1821 i el 1823,³¹ i no ens consta cap pena de repressió posterior. Josep Llimona, convertit en un dels més grans contribuents de la ciutat, devia tornar a posar en marxa el negoci, ja que el 1827 un Antoni Martí (segle XVIII - segle XIX) —potser fill de Josep Llimona o l'administrador familiar de la fàbrica Martí— havia comprat, al carrer de Sant Pere Més Baix, un gran casal que estava sent redistribuït pel mestre d'obres Jeroni Vidal.³²

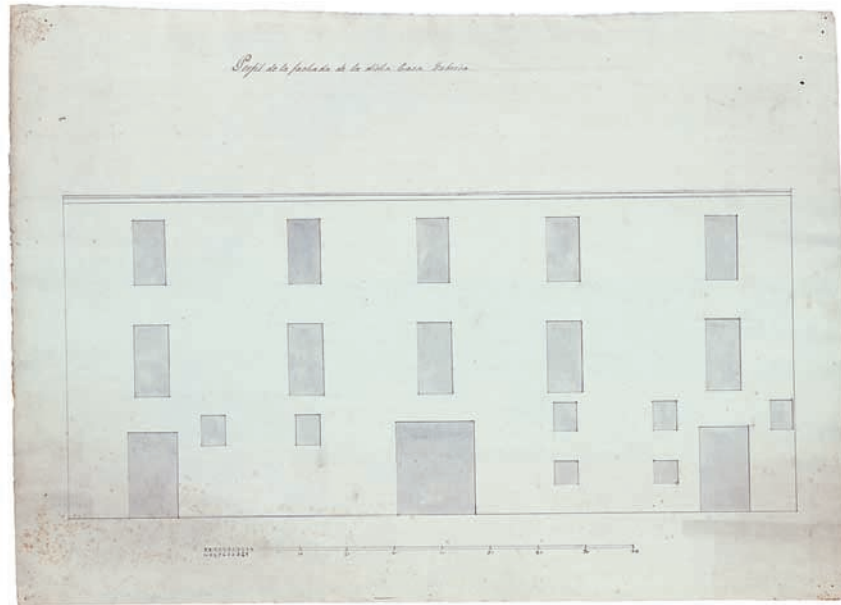
Probablement era el mateix Antoni Martí que va estar registrat en el padró general de fabricants del 1829 com a fabricant de teixits al carrer de Jonqueres, número 32 (antic), amb 31 telers instal·lats.³³ El 1843, quan Josep Llimona de Martí va morir sense hereu únic, l'activitat industrial es paralitzà³⁴ i la fàbrica i altres propietats de la família Martí quedaren dividides entre

Aspecte de la «botiga» Llimona de 1787. AHCB Obreria C-47,
13 d'abril de 1787

diverses branques de la família. El 1845 s'escriptura la divisió dels béns entre els familiars més directes, Ramon de Martí i Estruch (? - Barcelona, 1880);³⁵ Jacinta de Martí i Cardañas, vídua de Tomàs de Martí i Estruch; el seu fill Josep Martí de Cardañas; Marianna de Castellví i Martí, i Lluïsa de Martí i Estruch.³⁶

El patrimoni de la família Martí consistia en propietats a diversos punts de Catalunya: terres a l'Empordà, Sant Feliu de Guíxols, Montcada, Olesa, Abrera i a la vila de Cardona. Les propietats urbanes de la ciutat de Barcelona consistien en una casa a la Rambla, número 11 (antic); al carrer de la Boqueria; la casa-fàbrica del carrer de Jonqueres; una segona casa-

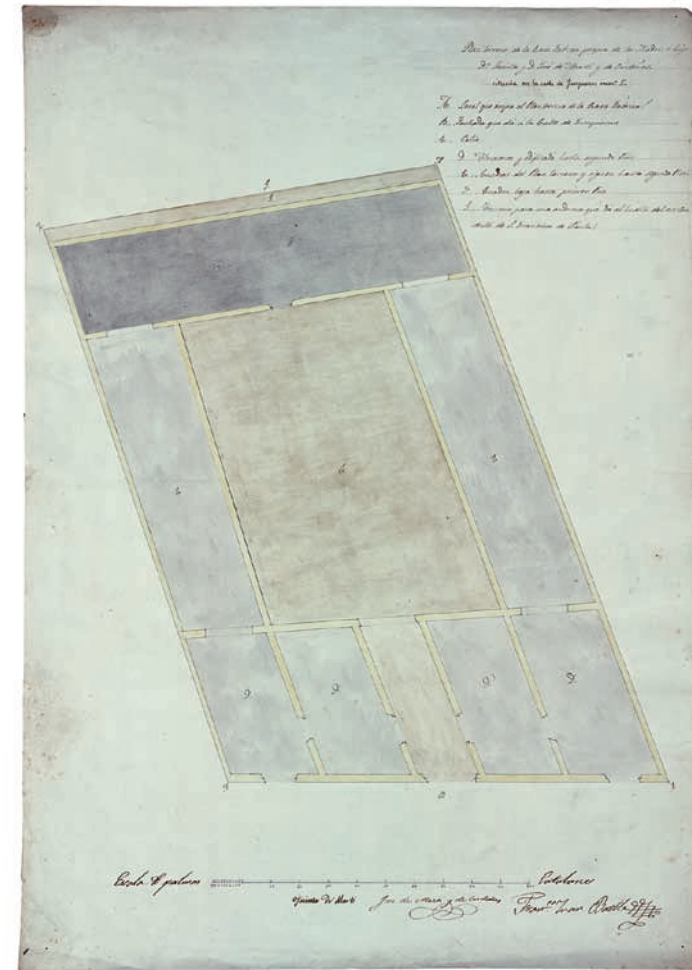

Façana de la casa-fàbrica del carrer de Jonqueres, 1846. AHCB, Gràfics, Núm. reg. 03688. Codi dig. 54/1213

fàbrica al carrer del Carme, cantonada amb el carrer de Montjuïc; cases al carrer de Xuclà i al carrer del Correu Vell; la casa principal al carrer del Regomir; una altra al costat de Sant Cristòfol; la casa anomenada «de la Ribera»; la Casa Civit; una altra al carrer Ample; els camps de Sarrià i el «Prat de Ygual» (suposadament el prat d'indianes de la família Igual). Tot aquest patrimoni estava valorat en 409.960 lliures catalanes, 8 sous i 3 diners.³⁷ Com a resultat del repartiment de l'herència de Josep Llimona de Martí, escripturada el 1845, la fàbrica del carrer de Jonqueres passà a mans de Jacinta de Martí i Cardeñas, vídua de Tomàs de Martí i Estruch, i del seu fill Josep Martí de Cardeñas.

Josep de Martí i de Cardeñas (o Cardenyas, Barcelona, ? - 1904) era membre de la família Domènech-Martí, una de les branques dels Martí amb propietats a la Ribera de l'Ebre (Vinebre) i a Barcelona.³⁸ De professió arqueòleg, el 1873 ingressà a l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi³⁹ com a acadèmic de número, i fou un gran col·leccionista d'obres d'art. Publicà diversos escrits de caràcter històric. Va ser autor de *Ideas sobre el arte y sus exposiciones y medios para fomentar la afición al mismo en Barcelona* (1871) i *El arte en la sociedad* (1887).

Mare i fill, tots dos situats al marge dels negocis de la fabricació, intentaren posar en joc una propietat que aquells anys havia de tenir molt valor i moltes

Planta de la casa-fàbrica del carrer de Jonqueres. Llegenda: «A: Local que ocupa el Plan terreno de la Casa Fábrica. B: Fachada que dá a la calle de junqueras. C: Patio. D: Almacenes y edificado hasta el segundo piso. E: Cuadras del Plan Terreno y siguen hasta el segundo piso. F: Cuadra baja hasta primer piso. G: Terreno para una androna que da al huerto del exconvento de S. Francisco de Paula.» 1852 (?). AHCB, Gràfics, Núm. reg. 0434, codi dig. 6.1/1318

expectatives. Amb aquest objectiu s'ha d'entendre la presentació de la llicència d'Obreria del 1846, arran de l'edicte del mateix any.

Aquests documents constaven d'un memorial⁴⁰ i dos plànols de planta i façana respectivament,⁴¹ i estaven destinats —encara que la llicència no ho menciona explícitament— a estudiar la possibilitat d'instal·lar una màquina de vapor. El plànol de façana presentava de forma esquemàtica tres grans portes i 5 eixos verticals d'obertures, 145 pams d'amplada (28

metres) i dues plantes d'alçada, tot plegat coincident, en línies generals, amb l'edifici actual.

El plànol de planta, datat erròniament de l'any 1852, formava part de la mateixa llicència del 1846. Estava realitzat amb tinta i aquarel·la i signat pel mestre d'obres Francesc Joan Batlle.⁴² Presentava l'organització d'un edifici que s'identificava en planta i alçat amb l'actual finca número 10 del carrer de Jonqueres.

L'edifici, amb una tipologia exemplar de casa-fàbrica, estava format per un cos de casa, alineat amb el carrer de Jonqueres, de traçat oblic, de 28 metres d'amplada per 12 metres de profunditat i amb una porta principal d'accés al pati. L'interior s'organitzava a partir del desplegament de dues ales de quadres de treball de 7 metres d'amplada i dues plantes d'alçada, i d'una última quadra de només una sola planta d'alçada que tancava el gran pati de maniobra.

El 1872, la casa-fàbrica del número 10 del carrer de Jonqueres ja havia estat llogada a diverses empreses. Dues firmes ocupaven la fàbrica Martí: Hijos de J. Lladó i Sres Recolons, Guifreda y Compañía, de la branca de fàbriques de filats i teixits.⁴³ Devia ser per aquests anys que es realitzà la remunta d'una planta més amb un grup de finestres en galeria, una regularització de les portes de la planta baixa i la cobertura del gran pati central amb una estructura de pilars de fundició i voltes de maó pla.

A l'etapa final, a principis del segle xx, l'antiga fàbrica Martí va ser ocupada en planta baixa per un magatzem tèxtil conegut com R. Senesteva, com es pot observar a les portes del vestíbul, que presenta decoracions i ornaments modernistes. Ens referim a Ramon Senesteva i Anglès, fabricant que el 1914 muntà una fàbrica tèxtil a Manlleu, d'on procedia la seva família, i que també va tenir tallers de maquinària tèxtil al Poble Nou. El 1945, Ramon Senesteva comprà a Concepció de Martí la propietat de la fàbrica⁴⁴ per la quantitat de 875.000 pessetes. Aquesta empresa subsistí amb el nom de Viuda de Ramon Senesteva fins als anys 60 del segle xx.

L'edifici es conserva íntegrament. El 1997 la totalitat de la finca pertanyia al Restaurant Flo, que va realitzar-ne una rehabilitació integral segons un projecte de l'arquitecte José Luís Sayos del Castillo i amb la intervenció de la companyia hotelera de Jordi Clos.⁴⁵ Aquest projecte va ser una de les primeres experiències a Barcelona de rehabilitació integral d'un antic edifici industrial, que es va subdividir en diversos apartaments o *lofts*, als quals s'accedeix a través del pati de l'antiga fàbrica. Aquest edifici no està inclòs en el Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona, i la seva qualificació urbanística (13a, Zones de densificació urbana intensiva) no presenta cap sistema de protecció patrimonial, situació que s'ha mantingut inalterada des del Pla General del 1976.⁴⁶

Casa-fàbrica Martí, carrer de Jonqueres, 10

Pati de la parcel·la del carrer de Jonqueres, 10, després de la rehabilitació de 1997

1. *AHCB*, Obreria C-138, 9 de juny de 1846: «Dª Jacinta y Dn José de Martí y de Cardeñas, madre e hijo [...] poseedores de una casa-fábrica [...] calle Junqueras nº 5 [antic] [...] presentan hoy los planos de la casa-fábrica referida». Sense plànols.
2. *AHCB*, Gràfics, Núm. reg. 03688, Codi Dig. 5.4/1213. 1846: Martí i Cardeñas, Barcelona, carrer de Jonqueres, «Perfil de la fachada de la dicha casa fábrica». Façana, sense signatura.
3. *AHCB*, Gràfics, Núm. reg. 04034, Codi Dig. 6.1/1318. 1852 [?]: «Plan terreno de la casa fábrica propia de los Madre e Hijo Dª Jacinta y D. José de Martí y de Cardeñas, situada en la calle de Junqueras núm 5». Datació establerta a partir de l'any d'activitat professional de l'autor, el mestre de cases Francisco Juan Batlle i Manent. A la part inferior, signatura dels propietaris. Plànol realitzat a tinta i aquarel·la. Planta, signa Fran[cis]co Juan Batlle [Manent].
4. Antoni de Martí i Gatell d'Ardenya (Ardenya, 1729 - Altafulla, 1794). Noble i hisendat, heretà del seu pare, Antoni Martí i Valls, un extens patrimoni que sabé incrementar a bastament. Invertí en botigues establertes al Camp de Tarragona i Barcelona, en fàbriques d'indianes i en negocis marítims, i participà en capitals de societats comercials com la de Prat, Martí, Baldrich i Fuster; la de Fuster, Martí i Baldrich, i la de Fructuós Escolà.
- Antoni de Martí i Franquès d'Ardenya, (Altafulla, 1750 – Tarragona, 1832). Noble i científic. Hereu d'Antoni Martí i Gatell d'Ardenya i de Maria Franquès Gatell, d'Altafulla. Estudià a la Universitat de Cervera i es casà amb la valenca Isabel Mora Franquès. Entre les múltiples facetes de Martí sobresurt la de científic il·lustrat, i com a tal destacà tant en el camp de la meteorologia com en el de la botànica, la química i la física. L'interès que tenia per les ciències li féu sol·licitar l'admissió com a soci numerari a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona (1786) i a la Reial Acadèmia Medicopràctica de Barcelona (1790).
5. *AHCB*, Obreria C-47, 17 d'octubre de 1786: Josep Martí, carrer Ample, posar taulell amb mos-trador. Sense plànol.
6. Correspondència entre el 1798 i el 1820 entre Josep Martí i Serra i Antoni Martí i Franquès. Antoni QUINTANA I MARI, «Epistolari d'Antoni de Martí i Franquès i d'alguns dels seus contemporanis (1780-1833)», *Estudis Altafullencs*, 16 (1992).
7. *BC*, Fons del Baró de Castellet: Correspondència de la Companyia Miquel Alegre i Fill. Correspondència rebuda: 1788, 1805, Francesc Xavier Martí i Cia.
8. *RPB*, Registro de Oriente, libro 837, f. 110, Finca 482. Carrer de Jonqueres, núm. 10: «Casa situada en Barcelona, calle Junqueras nº 10 [...] linda a Oriente con sucesores de Don Juan Achon por medioidia con Doña Catalina Arañó, por poniente con dicha calle Junqueras y por cierzo con Doña Catalina y Ana Arañó [...] por 6 designas [...] Escritura de división que se citará, Doña Jacinta de Cardeñas y de Foraster [...] adquirió la mitad indivisa de esta finca así como la otra mitad que pertenece a su hijo Don José de Martí y de Cardeñas por haver sido adjudicada por la escritura de división de bienes otorgada entre los mismos y los señores Don Ramon Martí y Estruch, Doña Mariana de Castellví y de Martí, y Doña Luisa de Martí y Estruch en Barcelona, á 9 de octubre de 1845 ante el notario Don Domingo Gibert y Saurí».
9. *AHPNB*, Notari Domingo Gibert i Saurí, 9 d'octubre de 1845. Divisió de béns segons testament de Joseph Llimona i de Martí del 19 de juny de 1843: «Pertenece esta casa-fábrica al difunto D. José Llimona de Martí [...] le pertenecia por haberle sido señalada y cedida con las escrituras de división firmada entre el mismo Da Josefa Mornau y Amat, consorte de D. José Franc^o Mornau, y Pedro Vermell con escritura recibida ante Don Franc^o Juan Elias y Bosch, Notario [...] a 18 de Noviembre de 1793».
10. *AHPNB*, Notari Francesc Joan Elias y Bosch, 18 de novembre de 1793. Escritura de divisió: «Josepha Mornau y Amat, muller de Joseph Franc^o Mornau, comerciant ciutadà de Barcelona, com a hereva universal dels béns que foren d'Anna Maria Miquel i Darrer, viuda de Joseph Miquel y Sales [?], botiguer de panyos [...] 1 d'octubre de 1790, en dit nom, el de Thomas Llimona, comerciant y Pere Vermell, fabricant d'indianes [...] socis de la societat establerta y corrent en esta ciutat, baix lo nom de "Pere Vermell i Cia." [...] Pere Vermell, administrador».
11. THOMSON, *Els orígens de...* pàg. 230.
12. Marina LÓPEZ i Ramon GRAU, «Barcelona entre el urbanismo barroco y la revolución industrial», *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, 80, (COAC, 1971).
13. *AHCB*, Obreria C-32, 6 de juliol de 1772: Llicència de Pedro Vermell per aixecar una façana, fer obertures, posar estenedors (es tracta d'una fàbrica d'indianes) al carrer del Portal Nou. Sense plànol.
14. *AHCB*, Obreria C-32, 11 de desembre de 1772: Llicència de Pedro Vermell per eixamplar una porta (es tracta d'una fàbrica d'indianes) al carrer del Portal Nou. Sense plànol.
15. *AHCB*, Obreria C-32, 19 d'abril de 1773: Llicència de Pedro Vermell, carrer del Portal Nou i d'en Cortines, per aixecar un pis la seva fàbrica d'indianes en el carrer d'en Cortines. Sense plànol.
16. GRAU, *Telares, acciones y...*
17. El 1779, Pere Vermell s'havia fet construir una casa al carrer de Jonqueres, en la qual va intervenir el mestre fuster Magí Henrich. *AHCB*, Fons Judicial (Dipòsit de l'Hospital), Cúria del corregidor, Processos, actuari núm. 83 (Anton Nogués), informació de testimonis a instàncies de P. Vermell (1779). Citat per ARRANZ, *Mestres d'obres i...*, pàg. 141-142.
18. *AHCB*, Obreria C-37, 14 de març de 1778: Tomàs Llimona, «mercader de sedas y lienzos», carrer de l'Argenteria, reforma. Plànol de situació, sense signatura.
19. *AHCB*, Obreria C-39, 7 de juliol de 1779: Tomàs Llimona, obrir una porta en el carrer del Regomir, cantonada carreró. Sense plànol. Diverses llicències més evidencien una constant inversió en aquest edifici entre els anys 1780 i 1787. En realitat, estem parlant de la casa dels segles XIII-XV, adossada a la muralla romana i coneguda actualment com Pati d'en Llimona, al carrer del Regomir, 7-9, edifici que forma part del Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat de Barcelona.
20. Carme SANMARTÍ ROSET i Montserrat SANMARTÍ ROSET, «De comerciants a rendistes: els Baldrich de Valls (1748-1875)», *Quaderns de Vilaniu*, 53 (2008).
21. QUINTANA I MARI, «Epistolari d'Antoni de...» Carta des de Barcelona, 14 de maig de 1782: Tomàs Llimona a Antoni Martí i Gatell; contingut familiar amb algunes notícies de la guerra. 66/67. Cartes des de Barcelona, 27 i 30 d'abril de 1787: Tomàs Llimona a Antoni Martí i Gatell; assumptes familiars i d'amistats. 155. Carta des de Barcelona, 7 de maig: Tomàs Llimona a Antoni Martí i Gatell; dona informació sobre vaixells anglesos, llanxes canones i posicions, a més d'informació familiar. 195. Carta des d'Altafulla, 5 de juliol de 1781: Juan Suelves a Antoni Martí per conducte de Tomàs Llimona, de Barcelona; fa referència a la forma de pagament, en diners efectius o en bitllets. 213. Carta des de Barcelona, 25 de maig de 1782: Tomàs Llimona a Antoni Martí i Gatell; notícies familiars, polítiques i de guerra.
22. *AHCB*, Obreria C-39, 7 de juliol de 1779: Tomàs Llimona, mercader de llenços, carrer de Jonqueres, construir un edifici nou, planta baixa + 2 plantes (referència a la propietat de l'edifici: Anna M. Miquel i Darrer, i Pere Vermell). Sense plànol.
23. *AHCB*, Obreria C-52, 4 de maig de 1790: Llicència presentada per Pere Vermell per obrir finestres al 1r i 2n pisos al carrer del Portal Nou. Sense plànol.
24. GRAU, *Telares, acciones y...*
25. *AHCB*, Obreria C-50, 23 d'octubre de 1788: Llicència presentada per Pere Vermell per continuar l'obra, posar ferros als balcons del carrer de Jonqueres (es fa referència a una demanda anterior de construcció d'una casa). Sense plànol.
26. GRAU, *Telares, acciones y...*
27. *AHPNB*, Notari Domingo Gibert i Saurí, 9 d'octubre de 1845: «Toda aquella casa fábrica, con tres portales [...] que fue de D. José Llimona de Martí [...] llamado de Junqueras [...] censo que otorgó a Maria Miquel i Darrer, el Sr Tomas Llimona y de Pedro Vermell de toda la mencionada casa [...] Notario Félix Noguier y Avellà a 14 de mayo de 1779».
28. *AHPNB*, Escritura de divisió, 18 de novembre de 1793.
29. QUINTANA I MARI, «Epistolari d'Antoni de...» Carta des de Barcelona, 20 de juny de 1832. Salva a Antoni Martí: li comunica que els llibres que tenia encarregats a França ja són a la botiga d'en Llimona.
30. «Empreses de la secció reglamentada de la indústria que es van retirar: 1808 i 1818: Vermell». THOMSON, *Els orígens de...*, pàg. 334.
31. ARNABAT MATA, *Revolució i contrarevolució...*

32. *AHCB*, Obreria C-98, 24 de febrer de 1827: «Antonio Martí [...] que habiendo comprado hace poco tiempo una casa [...] nº 10 de la calle mas baja de San Pedro [...] barias obras para distribuirla en abitaciones [...] abrir puertas». Façana, signa Gerónimo Vidal.
33. Padrón General de Fabricantes de 1829, reproduït per GRAELL, *Historia del fomento...*
34. Aquest fet podria explicar que la fàbrica Martí no figurés com a fàbrica de teixits, ni en la *Guía de forasteros* del 1842, ni a les Estadísticas de 1850.
35. Ramon de Martí i Estruch (? - Barcelona, 1880). Polític. Fou regidor de Barcelona en diversos mandats. Comandà un batalló de l'anomenada milícia nacional. Presidí la Societat Econòmica d'Amics del País. Dirigió la Caixa d'Estalvis de Barcelona.
36. *AHPNB*, Notari Domingo Gibert i Saurí, 9 d'octubre de 1845: «Sébase que los SS D Ramón de Martí y Estruch, Da Jacinta de Martí y Cardañas, viuda de D. Tomás de Martí y Estruch, D José Martí de Cardañas [...] Da Mariana de Castellví y de Martí, consorte de Dn Ramón de Castellví [...] y Da Luisa de Martí y Estruch [...] dividen los bienes que integran la herencia que fué de D. José Llimona de Martí [...] testamento 19 de junio de 1843 [...] (fallecido el 10 de agosto de 1843)».
37. *AHPNB*, Notari Domingo Gibert i Saurí, 9 d'octubre de 1845.
38. *ACRE* (Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre). Fons patrimonial de la família Domènech-Martí (segona meitat del segle XIX - 1938).
39. «Acta de la Sesión Pública celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona, del 19 de marzo de 1876». Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. (Inclou discurs de José Martí y de Cardañas.)
40. *AHCB*, Obreria C-138, 9 de juny de 1846: «Dª Jacinta y Dn José de Martí y de Cardañas, madre e hijo [...] poseedores de una casa-fábrica [...] calle Junqueras nº 5 [antic] [...] presentan hoy los planos de la casa-fábrica referida». Sense plànols.
41. *AHCB*, Gràfics, Núm. reg. 03688, Codi Dig. 5.4/1213. 1846: Martí i Cardañas, Barcelona, carrer de Jonqueres, «Perfil de la fachada de la dicha casa fábrica». Façana, sense signatura. *AHCB*, Gràfics, Núm. reg. 04034, Codi Dig. 6.1/1318. 1852 [?]: «Plan terreno de la casa fábrica propia de los Madre e Hijo Dª Jacinta y D. José de Martí y de Cardañas, situada en la calle de Junqueras núm 5».
42. Francesc Joan Batlle i Manent, segons una anotació a l'Arxiu de Gràfics de l'*AHCB*. Mestre d'obres deconegut, del qual no tenim dades.
43. «Fábricas de Tejidos e Hilados: calle Junqueras 10», «Hijos de J. Lladó», i «Sres Recolons, Guifreda y Compañía» dins LEON, *Guía consultiva ó...*
44. *RPB*, Registro de Oriente, libro 837, f. 110, Finca 482. Carrer de Jonqueres núm. 10: «Doña Maria de la Concepción de Martí y Garcés de Marcillo [...] adquirió esta finca por herencia, de su padre Don Adolfo de Martí i de Castellví. [...] vende a Don Ramon Senesteva Albanell, industrial y vecino de Cardedeu [...] 875.000 pesetas [...] 27 de noviembre de 1945 [...] Notario José Faura Bordas, digo Estanislao de Iglesia Huerta».
45. Aquestes dades han estat subministrades per la Galeria Miguel Marcos, ubicada en el primer pis.
46. 13a, Zona en densificació urbana intensiva, Pla General Metropolità 14/07/1976.

EXPOSICIÓ

Organització i producció

Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona

Comissari

Àlex Sánchez

Curadora executiva

Mònica Blasco

Equip assessor

Ramon Grau, Marina López, Joan Roca

Recerca i reconstrucció de la bergadana

MNACTEC, Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya

Audiovisuals *La ruta de les indians* i *Els inicis de la mecanització*

Àlex Sánchez (guió), Caterina Toscano (documentació), Joel Lozano (animació i postproducció)

Audiovisual *Barcelona, de la ciutat manufacturera a la ciutat industrial*

Marina López i Àlex Sánchez (guió), Elisa Bernal i Veclus (documentació), Nueveojos (realització i postproducció), Roger P. (Producció de l'interactiu)

Coordinació

Jesús Luzón

Arquitectura i disseny gràfic

Andrea Manenti

Muntatge

Croquis

Transport d'originals

TTI Tècniques de Transports Internacionals

Gestió d'assegurances

Marsh S.A.

Fotografies

Ateneu Barcelonès, Pep Parer, Philippe Gromelle, Robert Le Gall, Y. Boëlle

Revisió lingüística i traduccions

Manners Traduccions, SL

Conservació preventiva

Lidia Font i Anna Lázaro

Restauració

Antic Restauro, Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa, Marta Esteve Canals, Alcía Preciado, Xavier Serra

Emmarcat

Angle, La Machinerie

Activitats

Teresa Macià amb la col·laboració de Gemma Bonet i Fragment

Visites i itineraris

Jaume Artigues i Fragment

Comunicació i premsa

Àngels Bertran i Lourdes Solana

Atenció al públic

Carles Mela i Íliadas team

Suport a la gestió

Eulàlia Cartró

Seguretat

Senén Vallès

Manteniment

Gregorio Aranda, Enrique Alonso

Prestadors de les obres exposades

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (Col·legi de notaris), Biblioteca de Catalunya, Centre de Documentació i Museu Tèxtil (Terrassa), CRAI-Biblioteca de Reserva-Universitat de Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de Barcelona, Foment del Treball nacional-Arxiu Històric, Monestir de Pedralbes, Museu d'Arenys de Mar, Museu de Ceràmica de Barcelona, Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, Museu de l'Estampació de Premià de Mar, Museu Etnològic (Barcelona), Musée de l'Impression sur Étoffes (Mulhouse), Museu d'Història de Barcelona, Museu d'Història de Sabadell, Museu nacional d'Art de Catalunya, Museu Tèxtil i d'Indumentària de Barcelona-DHUB, Musée de la Toile de Jouy (Jouy en-Josas), Palau Antiquitats, Vinseum-Museu de les Cultures del Vi de Catalunya, José Luis Canaleta, Carmen de Llanos Gea, Concepció Martí, Maria Teresa Omar Bonaplata, Anna M. Vidal Cucurni, Ramon Domingo Vidal-Folch i Ribas

Agraïments

Carme Aixalà, Jaume Artigues, Marisa Azón, Elisabet Badia, Sergi Benajas, Mª Dolores de Balanzó, Santi Barjau, Josep Bracons, Anne-Rose Bringel, Laia Callejà, Isabel Calvo, Teresa Canals, Sílvia Carbonell, Eusebi Casanelles, Maria Antonia Casanovas, Anna Castellano, Xavier Cazeneuve, Joan Coma Soliva, Assumpta Dangla, Camille Debroise, Josefina Domènech, Mercè Doñate, Isabelle Dubois-Brinkmann, Roser Enrich, família Canaleta, família Omar Bonaplata, família Vidal, Núria Fernández Llobet, Isabel Fernández del Moral, Jordi Farré, Adelaida Ferrer, Reis Fontanals, Josep Fornés i Garcia, Xavier Fornos, Carles Garcia Pons, Anna Homs, Anna Izquierdo, Dolors Lamarca, Roser López Montsó, Albert Martí Palau, Lourdes Martín, Santi Mercader, Gustau Molas, Eulàlia Morral, Marta Montmany, Jordi Nadal, Laureà Pagarolas, Aitor Parra, Jaume Perarnau, Mònica Piera, Gerard Preminger, Marta Prevosti, mare abadessa sor Pilar Ramos, Olivier Raveux, Elisa Regueiro, Neus Ribas San Emeterio, Carlos Romaní, Francesc Roura, Josep Serra, Maria Cinta Soler, Xavier Tarraubella, Anne de Thoisy-Dallem, Alcía Torres, Francesc Valls, Gemma Valls Mariné, Sílvia Ventosa, Neus Verger, Arnau Vidal Folch, Antoni Vidal Pagès, Josep M. Vilumara

Patrocini

El MUHBA compta amb el suport del Cercle del Museu
Patrons institucionals

Societat Econòmica
Barcelonesa
d'Amics del País

Consell Econòmic
i Social de Barcelona

Ateneu Barcelonès

SPORTCULTURA
BARCELONA
Sport Cultura
Barcelona

Associació
Consell de Cent

Institut Europeu
de la Mediterrània

Fundació Centre
internacional
de Música Antiga

Associació Enginyers
Industrials de Catalunya

Patrons benefactors

abertiç

SIEMENS

REPSOL

Associats

iGuzzini

Amics

Canon

GRUP JULIÀ

PUBLICACIÓ

Consell d'Edicions i Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona

President: Sr. Jaume Ciurana i Llevadot

Vocals: Sr. Jordi Martí i Galbis, Sr. Jordi Joly Lena, Sr. Vicente Guallart Furió, Sr. Àngel Miret Serra, Sra. Marta Clari Padrós, Sr. Miquel Guiot Rocamora, Sr. Marc Puig Guàrdia, Sr. Josep Lluís Alay i Rodríguez, Sr. José Pérez Freijo, Sra. Pilar Roca Viola

Institut de Cultura de Barcelona

Consell d'Administració

President: Sr. Jaume Ciurana i Llevadot

Vicepresident: Sr. Gerard Ardanuy i Mata

Vocals: Sra. Francina Vila i Valls, Sr. Guillem Espriu Avedaño, Sra. Ángeles Esteller Ruedas, Sra. Isabel Ribas Seix, Sra. Montserrat Vendrell i Rius, Sra. Silvia Muñoz d'Imbert, Sr. Josep M. Montaner i Martorell, Sr. Miquel Caal i Guarro, Sra. Maria del Mar Dierssen i Soto, Sr. Daniel Giralt-Miracle Rodríguez, Sr. Pius Alibek

Col·lecció «Pòsits»

Edició

Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona

MUHBA, direcció

Joan Roca i Albert

MUHBA, coordinació editorial

Maria José Balcells

Ana Shelly

Revisió lingüística

Esther Tallada

Disseny de gràfics

Andrea Manenti (pàg. 10, 21, 27, 64, 66, 73, 88, 89, 92 i 105)

Tractament d'imatges digitals

Nova Era Barcelona

Impressió i enquadernació

Grafos

Primera edició: juny 2013

© de l'edició: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona, Edicions de La Central, 2013

© dels textos: els seus autors

© de les fotografies: Jaume Artigues, Arxiu fotogràfic de Barcelona (AFB), Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. (AHPB), Arxiu Mas, Biblioteca de Catalunya (BC), Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa (CDMT), Foment del Treball Nacional - Arxiu Històric (AFTN), Edmond Mestres, Musée des Arts et Métiers de París (MAMP), Musée de l'Impression sur Ettofes de Mulhouse, Musée d'Orange, Musée de la Toile de Jouy, Museu d'Arenys de Mar, Museu de la Ceràmica de Barcelona, Museu de l'Estampació de Premià de Mar (MEPM), Museu d'Història de Barcelona (MUHBA), Museu d'Història de Sabadell (MHS), Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC)
Fotògrafs: Calveras/Mérida/Sagristà, Museu Tèxtil i de la Indumentària de Barcelona –DHUB (MTIB), Pep Parer, Maribel Rosselló

S'han fet totes les gestions possibles per identificar els propietaris dels drets de les fotografies. Qualsevol error o omisió s'haurà de notificar per escrit a l'editor i es corregirà en edicions posteriors.

Queda prohibida la reproducció total o parcial sense el permís exprés de l'editor, en els termes marcats per la llei.

ISBN: 978-84-940813-4-7

ISBN: 978-84-9850-475-0

Dipòsit legal: B.15246-2013

www.bcn.cat/publicacions

www.museuhistoria.bcn.cat